

UNIVERZITET U BANJOJ LUCI
FILOZOFSKI FAKULTET

Aid Bulić

**UTICAJ RODITELJSKIH STILOVA
RJEŠAVANJA KONFLIKATA NA
PROSOCIJALNO I AGRESIVNO
PONAŠANJE PREDŠKOLACA**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Banja Luka, 2019

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF PHILOSOPHY

Aid Bulić

**IMPACT OF PARENTS CONFLICT
RESOLUTION STYLES ON PROSOCIAL AND
AGGRESSIVE BEHAVIOR OF
PRESCHOOLERS**

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2019

Informacija o mentoru i doktorskoj disertaciji

Mentor: prof.dr. Nenad Suzić, redovni profesor, Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet

Naslov doktorske disertacije: Uticaj roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca

Rezime: Rad se sastoji iz tri dijela, teorijskog, metodološkog, te analize i interpretacije rezultata. Populaciju u našem istraživanju činili su predškolci sa područja grada Tuzla, kao i njihovi roditelji i vaspitači. Uzorak istraživanja činili su predškolci koji pohađaju javni vrtić u gradu Tuzla, njihovi roditelji i vaspitači. Za pomenuti uzorak smo se opredjelili namjernim izborom. Uzorak je sačinjavao 101 predškolac i 189 njihovih roditelja. U istraživanju smo koristili metodu teorijske analize, te servej metod. Ispitanici odnosno roditelji su u ponuđenom upitniku (skali procjene) procijenili vlastite stilove rješavanja konflikata, dok su vaspitači u ponuđenim skalama procjene procjenjivali agresivno i prosocijalno ponašanje predškolaca. Cilj rada bio je utvrditi uticaj roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca. Naša hipoteza je glasila: pretpostavljamo da postoji uticaj roditeljskih stilova rješavanja konflikata, na prosocijalno i agresivno ponašanje njihove djece (predškolaca). Nalazi regresijske analize pokazali su da roditelji utiču na ponašanje djece putem stilova rješavanja konflikata, čime je potvrđena glavna hipoteza našeg istraživanja. Agresivni i pasivni stil rješavanja konflikata, ako se posmatraju samostalno, utiču na pojavu agresivnog i prosocijalnog ponašanja djece, ali nijedan od njih ne utiče istovremeno na povećanje prosocijalnog i smanjenje agresivnog ponašanja djece. Zato se kao jedino i najbolje rješenje ističe asertivni stil rješavanja konflikata koji će voditi ka pojavi više izraženog prosocijalnog i manje izraženog agresivnog ponašanja djece. Asertivni stil rješavanja konflikata izdvojio se kroz kombinaciju pasivnog i agresivnog stila. Nalazi istraživanja pokazali su da stilovi rješavanja konflikata roditelja, kao prediktori učestvuju sa 11% u objašnjenju prosocijalnosti djece, odnosno sa 10% u objašnjenju agresivnosti djece.

Ključne riječi: Roditelji, konflikt, prosocijalno ponašanje, agresivno ponašanje, predškolac.

Naučna oblast: Pedagogija i didaktika

Naučno polje: Opšta pedagogija

Klasifikaciona oznaka: S270

Tip odabrane licence Kreativne zajednice: Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade

Information about mentor and dissertation

Mentor: dr. Nenad Suzić, full professor, University of Banja Luka, Faculty of philosophy

Title of doctoral dissertation: Impact of parents conflict resolution styles on prosocial and aggressive behavior of preschoolers

Summary: Paper is comprised of three parts, theoretical, methodological and analysis and interpretation of the results. Population of this research was comprised of preschoolers in area of city of Tuzla, as well as their teachers and parents. Sample of respondents was comprised of preschoolers that attend kindergarten in city of Tuzla, their parents and teachers. This sample was our deliberate choice. Sample had 101 preschooler and 189 parents. In this research method of theoretical analysis and survey were used. Parents – the respondents, via questionnaire, have evaluated their own conflict resolution styles, while teachers in evaluation scales have evaluated aggressive and pro-social behavior of preschoolers. Aim of the research was to establish a connection between conflict resolution styles of parents with pro-social and aggressive behavior of preschoolers. Our hypothesis was: we assume that there is a connection between conflict resolution styles of parents with pro-social and aggressive behavior of their children (preschoolers). Results of regression analysis have shown that parents influence behavior of their children with their conflict resolution styles and therefore our hypothesis has been confirmed. Aggressive and passive conflict resolution styles if looked at individually, influence occurrence of aggressive and prosocial behavior of children but none of those styles does not influence increase in prosocial and decrease of aggressive behavior of children. Therefore assertive conflict resolution style is pointed out as only and best solution, because it features assertive conflict resolution style that will lead to occurrence of more prosocial and less of aggressive behavior. Assertive conflict resolution style stood out and it came to fruition through combination of aggressive and passive styles. Results of the research have shown that parent's styles of conflict resolution as predictors have 11% impact in pro-social behavior, and 10% impact on aggressive behavior of children.

Keywords: Parents, conflict, pro-social behavior, aggressive behavior, preschooler.

Scientific Field: Pedagogy and didactics

Scientific sub-field: General Pedagogy

Classification code: S270

Type of selected license Creative Communities: Attribution – Non Commercial

Uticaj roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca

Sadržaj	
Sažetak	
Summery	
Uvod	1
Teorijski pristup problemu	5
Temeljni pojmovi	5
Konflikt	5
Stil rješavanja konflikata	6
Prosocijalno ponašanje	7
Agresivno ponašanje	8
Razvojne karakteristike djece predškolske dobi	10
Socijalizacija djece i konflikti.....	13
Konflikt kao složen fenomen	16
Pristupi prema konfliktu.....	16
(Ne)objektivnost u konfliktnoj situaciji	18
Komponente nenasilne komunikacije pri rješavanju konflikata.....	19
Uzroci nastajanja konflikata	20
Pozitivne i negativne strane konflikata	21
Vrste konflikata	25
Porodica i konflikti	27
Vršnjački konflikti i posredovanje (medijacija) u konfliktu	33
Stilovi rješavanja konflikata	36
Aktivno slušanje i „Ja“ poruke	40
Asertivnost između agresivnosti i pasivnosti	42
Prosocijalno i agresivno ponašanje	44
Prosocijalno ponašanje	45
Odnos prosocijalnog ponašanja sa socijalnim kompetencijama i socijalnim vještinama djece.....	45
Prosocijalno ponašanje i /ili altruizam	49

Prosocijalnost i empatija	50
Faktori prosocijalnog ponašanja	53
Prosocijalno ponašanje u djetinjstvu	54
Agresivno ponašanje	56
Agresivnost kao (ne)normalna pojava	57
Agresivnost i pol	60
Vrste (oblici) agresivnosti	62
Modeli nastanka agresivnog ponašanja	64
Uticaj porodice (roditelja) na prosocijalnost i agresivnost djece	67
Pregled ranijih istraživanja	74
Metodologija istraživanja	77
Predmet i problem istraživanja	77
Teorijski značaj	77
Praktični značaj	78
Društveni značaj	78
Cilj istraživanja	79
Zadaci istraživanja	79
Hipoteza	80
Podhipoteze istraživanja	80
Metode i postupci istraživanja	80
Instrumenti istraživanja	81
Populacija i uzorak istraživanja	84
Vremenski okvir istraživanja	84
Statistička obrada podataka	85
Zaključak o očekivanom doprinosu	85
Analiza i interpretacija rezultata istraživanja	86
Stilovi rješavanja konflikata ispitanih roditelja	87
Razlike u stilovima rješavanja konflikata ispitanih roditelja s obzirom na pol	98
Razlike u stilovima rješavanja konflikata ispitanih roditelja s obzirom na dob	101
Razlike u stilovima rješavanja konflikata ispitanih roditelja s obzirom na stručnu spremu.....	105

Stilovi rješavanja konflikata ispitanih roditelja u potencijano „opasnim“ situacijama	108
Prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca	112
Prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca u odnosu na pol	114
Prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca u odnosu na dob	116
Povezanost roditeljskih stilova rješavanja konflikata sa prosocijalnim i agresivnim ponašanjem njihove djece	119
Uticaj roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje djece.....	124
Rekapitulacija nalaza istraživanja	137
Zaključak.....	141
Literatura	143
Prilozi	149

Uvod

Usvajanje socijalnih ponašanja koja su neophodna za adaptaciju prema drugim osobama i društvu, predstavlja osnovu čovjekovog socijalnog razvoja. „Proces socijalizacije se odvija u grupi, u komunikaciji, dakle, ne može se odvijati u vakumu“ (Pehar, 2007, str. 92). Socijalizacija se realizuje putem učenja, odnosno preko socijalnih faktora kao što su porodica, vrtić, vršnjaci, mediji, škola. Od svih vrsta učenja, posebnu ulogu ima oblik socijalnog učenja, odnosno učenje po modelu.

Socijalne vještine koje je pojedinac usvojio, čine pretpostavku izgradnje odnosa sa okolinom, ali i osjećaja ličnog zadovoljstva. Stilovi rješavanja konflikata predstavljaju poseban aspekt socijalnih vještina, odnosno naučenih oblika ponašanja (Ajduković i Pečnik, 1998). Kako se socijalne vještine usvajaju od najranijeg djetinjstva (putem socijalnih oblika učenja), tako djeca imaju mogućnost učenja stilova rješavanja konflikata svojih roditelja. Vaspitna uloga roditelja kao modela učenja je ogromna. Razlog tome jeste u činjenici da je upravo ponašanje roditelja osnova razvoja istog ponašanja djece.

Primjenjujući stil rješavanja konflikata koji pored svojih uvažava i potrebe, želje, interese druge strane odnosno asertivni stil rješavanja konflikata (Brilhart, Galanes i Adams, 2001) roditelji će pružiti dobar obrazac ponašanja svojoj djeci. To bi trebalo predstavljati osnovu razvoja i izgradnje socijalnih vještina djece, odnosno razvoj prosocijalnog ponašanja kao sastavnog dijela socijalne kompetentnosti djeteta.

Međutim, pored asertivnog, postoje i drugi, manje poželjni stilovi rješavanja konflikata koji se nerijetko mogu sresti u porodici. Prije svega mislimo na agresivni, ali i na pasivni stil rješavanja konflikata. Koristeći agresivnost u komunikaciji, roditelji će omogućiti djeci da uče kako jedino njihove želje, potrebe i interesi trebaju biti zadovoljeni po svaku cijenu, dok se interesi, potrebe i želje drugih ne uzimaju u obzir. Ovim putem roditelji neće pružiti adekvatan model djeci, odnosno pružiće mogućnost razvoja društveno neprihvatljivih (agresivnih) reakcija u ponašanju djece.

Sa druge strane, ni pasivnost u konfliktnim situacijama od strane roditelja, nije poželjna kao model u ponašanju. Djeca će na taj način učiti da zanemaruju vlastite potrebe, želje i interese, te će sve podređivati drugima. Time neće moći razvijati komunikacijske vještine koje su sastavnice prosocijalnog ponašanja i ukupne socijalne kompetencije.

Roditeljska pasivnost u konfliktnim situacijama može predstavljati i negativno potkrepljenje za dječiju agresivnost u konfliktima između roditelja i djece, čime će se samo pojačati dječije agresivne reakcije u budućnosti.

Posebnu opasnost može predstavljati stav, odnosno pristup prema konfliktu od strane roditelja. Brajša (1996) ističe postojanje tradicionalnog i savremenog stava prema konfliktu. Tradicionalni stav prema konfliktu znači da je konflikt nešto nepoželjno, da ga treba izbjegavati, potiskivati, odnosno da je štetan. Isti autor smatra da je ovakav pristup konfliktu ujedno i opšteprihvaćeni stav prema konfliktima, koji dominira našim vaspitanjem, bilo kod kuće, bilo u školi. Suprotno navedenom, prema savremenom stavu konflikt je neizbježan, sastavni dio svake promjene, konflikt je šansa a ne opasnost, konflikt je koristan a ne štetan, od njega se ne bježi, ne potiskujemo ga niti ga se bojimo.

Od roditeljskog stava prema konfliktu, koji je sastavni dio vaspitnog djelovanja roditelja, može itekako zavisiti i način rješavanja konflikata njihove djece. Naime, ukoliko u ponašanju roditelja preovladava tradicionalni stav prema konfliktu, onda će roditelji slati poruku djeci da izbjegavaju konflikte. Na taj način djeca neće imati mogućnost da iskuse konfliktne situacije, odnosno da uče i usavršavaju svoje socijalne vještine. Roditelji će na ovaj način podsticati razvoj pasivnog stila rješavanja konflikata, što svakako ne može biti vaspitno opravdano. Nasuprot pomenutog, ukoliko u ponašanju roditelja dominira savremeni stav prema konfliktu, roditelji će vaspitavati djecu kako od konflikata ne treba bježati, nego ih rješavati. Ovakav pristup roditelja otvoriće mogućnosti da djeca kroz rješavanje konfliktnih situacija razvijaju i usavršavaju svoje socijalne vještine.

Mnogo je važnije poznavanje vještine postupanja s konfliktom nego bespoštedna borba protiv konflikta. Beskonfliktno stanje i besprijekorna harmonija predstavljaju utopiju ili poremećaj ljudskog ponašanja (Brajša, 1996). Kvalitetan odnos nije onaj u kome nema problema (konflikata) nego onaj u kome se problemi rješavaju uspješno i prihvatljivo za sve sudionike odnosa (Gordon, 1983 - vidi kod: Bašić, Koller-Trbović i Žižak, 2005). Iz ovoga se može vidjeti da su socijalne vještine neophodne za optimalno funkcionisanje u društvu, dok nedostatak istih može voditi ka nekom od poremećaja u ponašanju.

Konflikti sami po sebi nisu ni pozitivni, a ni negativni. Čovjek je taj od kojega zavisi da li će konflikt imati pozitivan ili negativan ishod, što opet zavisi od stila rješavanja koji pojedinac koristi. „Zbog toga pravi cilj vaspitanja nije izbjegavanje bilo kakvog konflikta nego

uobličavanje kulture svađanja koja treba da obezbijedi da se zajedničko traži i nađe, da po mogućnosti ne bude pobjednika i pobijeđenih i da se rješenja traže a ne upropašćavaju (Zomer i Kopic, 2001, str. 175).

Kilman i Tomas (2008) navode pet stilova u rješavanju konflikata i to:

- kompeticija ili dominacija,
- asertivni stil ili kolaboracija,
- kompromis,
- izbjegavajući stil i
- prilagođavajući stil ili akomodacija (Kilmann & Thomas, 2008).

Od svih pomenutih stilova rješavanja konflikata kao najbolje rješenje izdvaja se asertivni stil ili kolaboracija. Razlog tome jeste što se kroz primjenu ovog stila uzimaju u obzir ciljevi i potrebe obje strane u konfliktu, te se ostvaruju ciljevi obje strane kako bi se i jedna i druga strana osjećali kao pobjednici (Kilmann & Thomas, 2008).

Za bolje razumijevanje konflikta između dvije ili više osoba koje zauzimaju različite stavove o načinu rješavanja nekog problema, neophodno je uzeti u obzir određene psihološke zakonitosti koje određuju ljudsko ponašanje (Deutsch, 1973 - vidi kod: Ajduković i Pečnik, 1998):

1. Učesnici u socijalnom odnosu ponašaju se u skladu sa svojim mišljenjima, vjerovanjima i uvjerenjima prema drugim učesnicima. To ne mora nužno biti objektivno, ali je za njih jedino istinito.
2. Kod učesnika socijalnog odnosa postoji svijest da i drugi učesnici na jednak način opazaju i procjenjuju njega, te stoga i on svoje ponašanje pokušava prilagoditi očekivanjima o tome na koji način ga drugi doživljava. Istovremeno, njegova očekivanja mogu biti potpuno suprotna stajalištima druge osobe.
3. Socijalni odnos ne određuju samo prethodna iskustva, motivi, stavovi i očekivanja, nego istovremeno predstavlja izvor za nova iskustva, stavove i očekivanja. Socijalni odnos djeluje na promjenu nas, ali i drugih učesnika tog odnosa.
4. Svaki socijalni odnos odvija se u nekom širem socijalnom kontekstu (porodici), koji je nezavisno od pojedinaca razvio neke vrijednosti, norme i simbole bitne za socijalnu

interakciju. Ukoliko ih pojedinac ne poznaje, nije ih usvojio, to će otežavati njegovu komunikaciju i može voditi ka konfliktima.

Poznavanje ovih psiholoških zakonitosti omogućava nam jasnije shvatanje pravih uzroka interpersonalnih konflikata, mogućnosti njihovog pozitivnog iskorištavanja, njihovo konstruktivno rješavanje, a na kraju kao rezultat i jačanje socijalnih vještina kao sastavnih dijelova prosocijalnog ponašanja.

TEORISKI PRISTUP PROBLEMU

Temeljni pojmovi

Teorijski pristup našem problemu istraživanja zahtijeva i određenje temeljnih pojmova kao što su: konflikt, stil rješavanja konflikata, agresivno ponašanje i prosocijalno ponašanje.

Konflikt

Termin „konflikt“ potiče od latinske riječi „conflictare“: boriti se, udarati u nešto. „U svakodnevnom govoru on se često upotrebljava za označavanje sukoba u kojem dvije ili više strana koriste nasilje kako bi ostvarile pobjedu, ili, još češće (kako to strane opažaju), kao sredstvo samoodbrane“ (Popadić, Plut i Kovač-Cerović, 1996, str. 37). Od brojnih definicija pojma „konflikt“ mi ćemo pomenuti neke. Za Brajšu je konflikt sukob nespojivih ili teže spojivih tendencija i djelovanja u pojedincu, grupi i narodu ili između pojedinaca, grupa i naroda unutar konkurentskog ili kooperacijskog ozračja (Brajša, 1996). Pec smatra da konflikt predstavlja pojam koji označava situaciju u kojoj postoje suprotna zbivanja i tendencije, ponašanja, osjećanja (Petz, 1992 - vidi kod: Ajduković i Pečnik, 1998). Tomas Gordon smatra da „konflikt“ označava borbu ili sukob između dvije ili više osoba kada: (a) njihovim ponašanjem jedni drugima ometaju zadovoljenje potreba, (b) kada im vrijednosti nisu usaglašene (Gordon, 2001). Nenad Suzić navodi da je konflikt otvoreni ili latentni sukob između dviju ili više osoba koje imaju različite interese i izražena neslaganja oko realizacije određenih ciljeva i aktivnosti (Suzić, 2005).

Janković (2004) ističe da predstavnici teorije sukoba smatraju da je konflikt dio prirode čovjeka i svakodnevnog porodičnog života. Na osnovu ovoga možemo vidjeti da bez obzira kako gledali na konflikte, oni su nešto što je sastavni dio međuljudskih odnosa. Stoga je neminovno djecu osposobiti, podučavati za njihovo rješavanje na socijalno prihvatljiv način.

Stil rješavanja konflikata

U svakodnevnom govoru pod pojmom stil podrazumjevamo „način“, iz čega slijedi da se pod pojmom stil rješavanja konflikata podrazumjeva način rješavanja konflikata. Od brojnih klasifikacija stilova rješavanja konflikata, mi smo se odlučili za onu prema kojoj postoje četiri stila u rješavanju konflikata i to: samooptužujući, asertivni, agresivni i pasivni stil rješavanja konflikata (Brilhart, Galanes i Adams, 2001).

Samooptužujući stil obuhvata ponašanja kao: posjedovanje relevantnih informacija i sposobnosti za uočavanje nedostaka u prijedlozima drugih, a istovremeno ne iskazivanje toga, briga za svoje interese, sumnjičavost u svoje sposobnosti, strahovi i uznemirenost u komunikaciji, te odbrambeni stav u odnosu na druge ljude.

Asertivni stil obuhvata ponašanja kao što su: komunikacija uz iskazivanje poštovanja kako za sebe tako i za druge, komuniciranje otvoreno na ravnopravnoj osnovi, otvoreno iskazivanje mogućeg neslaganja sa drugima, ali i objašnjavanje zašto, jasno iznošenje svojih misli, isticanje svojih želja i potreba, ali i istinski trud da se razumije i ono što drugi žele, kako bi bili u mogućnosti tražiti rješenje koji će biti zadovoljavajuće za sve strane.

Agresivni stil obuhvata ponašanja: dominantnost, zahtjevi, prijetnje, komande ili naredbe, galama i prekidanje drugih u govoru, slabe vještine konstruktivnog rješavanja konflikata, te forsiranje ideja i prakse na drugima.

Pasivni stil obuhvata ponašanja: izbjegavanje diskusije (suprostavljanja), slijeđenje drugih i neiskrenost prema sebi i drugima, u komunikaciji su veoma tihi, izbjegavaju kontakt očima te nisu u mogućnosti suprostaviti se bilo kojoj vrsti napada ili agresije.

Odlučili smo se predstaviti prethodno pomenutu klasifikaciju stilova rješavanja konflikata i navesti objašnjenja svakog stila posebno, iz razloga jer smo u našem istraživanju koristili skalu samoprocjene roditeljskih stilova rješavanja konflikata koja je konstruisana na ovoj teorijskoj osnovi. Skala je prilagođena potrebama našeg istraživanja i koristila nam je prilikom prikupljanja podataka od strane roditelja, o njihovim načinima rješavanja konfliktnih situacija.

Prosocijalno ponašanje

Postoje različita određenja pojma prosocijalno ponašanje, međutim, ono što se trenutno može uočiti jeste činjenica da prosocijalnost obuhvata aktivnosti i postupke koji imaju za cilj dobrobit drugih ljudi, i pribavljanje omiljenosti od strane drugih.

Prosocijalno ponašanje je ponašanje koje se odnosi na voljno, namjerno ponašanje, koje ima pozitivne posljedice za druge (Eisenberg i Miller, 1987). Sa druge strane postoje mišljenja da je prosocijalno ponašanje vid moralnog postupanja koje uključuje društveno poželjna ponašanja poput dijeljenja s drugima, pomaganja i saradnje (Vasta, Haith i Miller, 2004). Slično tumačenje prosocijalnog ponašanja možemo naći i kod drugih autora koji smatraju da je to svako socijalno ponašanje koje doprinosi dobrobiti drugog pojedinca ili grupe, bez obzira na stepen i vrstu lične dobiti ili žrtve, odnosno sa malom mogućnošću recipročne materijalne ili socijalne nagrade (Staub, 1978, - vidi kod: Krnjajić, 2002). Međutim, smatramo bitnim istaći da prosocijalno ponašanje ne mora biti određeno uvijek i jedino samoodricanjem i samožrtvovanjem, nego ujedno predstavlja i određenu ego satisfakciju.

Prosocijalno ponašanje predškolaca možemo poznati kroz ponašanja kao što su: pomaganje drugoj djeci, posuđivanje igračaka drugoj djeci, čuvanje tuđih igračaka, dijeljenje slatkiša, saosjećanju sa drugom djecom koja su kažnjena, kao i kroz druga slična ponašanja. Iskazivanje ili ne, prosocijalnog ponašanja kod djece predškolske dobi, u mnogome može odrediti kasniji životni tok djeteta. Isticanje i razvoj prosocijalnosti je nužnost jer za sobom povlači mnoge pozitivne posljedice kao što su školski/akademski uspjeh, uspostavljanje boljih socijalnih veza, te pripremanje djece da budu kompetentni i odgovorni članovi društva koji efikasno rješavaju socijalne probleme, što je ujedno jedan od bitnih zadataka socijalnog razvoja kao i vaspitanja uopšte.

S obzirom na rečeno vidimo da roditelji igraju veoma značajnu ulogu, iz razloga što je porodica prva socijalna grupa u kojoj se dijete nalazi i gdje počinje usvajati oblike ponašanja koje manifestuju roditelji. Sve se odvija putem socijalnih oblika učenja, a sama imitacija i identifikacija su snažnije ukoliko je dijete mlađe i manje kritično prema roditeljima čije ponašanje oponaša.

Agresivno ponašanje

Potpunu suprotnost u odnosu na prethodno pomenuti pojam prosocijalnog ponašanja predstavlja agresivno ponašanje. Pod agresivnošću se prije svega misli na neprihvatljiv oblik ponašanja, a ne na tumačenje agresivnosti kao konstruktivnog ponašanja. Kod različitih autora koji su se bavili ovim složenim fenomenom nailazimo na različita određenja agresivnosti. Prema Krnjajiću (2002) pod konstrukt agresivnog ponašanja ubrajaju se sve djelatnosti, misli i impulsi koje dovode do fizičke ili psihičke štete učinjene prema jednoj ili grupi osoba. Žužul smatra da agresivnost predstavlja više ili manje izraženu, relativno stabilnu tendenciju nekog pojedinca, da u određenim (provocirajućim) situacijama reaguje napadanjem, prijetnjom ili traženjem sukoba ili borbe u najširem smislu riječi (Žužul, 1989). Zatim slijede definicije agresivnog ponašanja koje u svom sastavnom dijelu ističu „namjeru“ kao bitno obilježje pri određivanju agresivnosti. Agresivno ponašanje obuhvata širok raspon specifičnih ponašanja kojima je zajedničko obilježje moguće nanošenje štete ili povrede drugim osobama ili stvarima, te namjera da se nanese šteta (Bouillet i Uzelac, 2007). Pehar (2000) se kritički osvrće na definisanje pojma agresivnost, te smatra kako je potpunije određenje agresivnog ponašanja kada se uz napad na drugu osobu vezuje i namjera da se toj osobi nanese šteta. Slično ovome je i određenje agresivnog ponašanja kao svakog ponašanja koje nanosi povredu ili uništava imovinu, s ključnim naglaskom na namjeri izvođenja takvog ponašanja (Vasta, Haith i Miller, 2004).

Agresivno ponašanje srećemo i kod djece predškolske dobi i najčešće se manifestuje kroz: svađe i galamu na drugu djecu, otimanje igračaka drugoj djeci, uništavanje igračaka, ruganje, izazivanje sukoba, kao i druga slična ponašanja. Stoga smatramo da je bitno ispitati izraženost ovog ponašanja predškolaca kako bismo mogli pravovremeno reagovati na otklanjanju negativnih posljedica koje ovakvo ponašanje nosi sa sobom. Pri tome trebamo imati u vidu činjenicu da (ne)izraženost agresivnosti predškolaca često biva indikator kasnijeg pozitivnog ili negativnog smjera razvoja djece i mladih.

Uloga roditelja u razvoju agresivnog ponašanja djece može biti presudna ukoliko djeca usvajaju agresivne oblike ponašanja roditelja, putem socijalnih oblika učenja u porodici. Ovo je posebno značajno istaći, jer se radi o djeci predškolskog uzrasta, odnosno razvojnog periodu u kome su roditelji primarni modeli čije ponašanje usvajaju djeca. Uloga roditelja je jednako

značajna, bez obzira da li ispoljavaju socijalno prihvatljive ili neprihvatljive (agresivne) oblike ponašanja pred djecom.

Razvojne karakteristike djece predškolske dobi

Period predškolske dobi karakterišu određene osobine koje smatramo bitnim pomenuti, jer se u fokusu našeg istraživanja nalaze djeca navedenog uzrasta. U ovom poglavlju pokušaćemo predstaviti najznačajnije razvojne karakteristike djece predškolskog uzrasta, sa aspekta fizičkog, intelektualnog, emocionalnog i posebno socijalnog razvoja.

Velika brzina razvoja u prve dvije godine života u ranom djetinjstvu se usporava, a djeca postaju tanja. Između druge i šeste godine mozak se povećava sa 70 na 90% svoje veličine u odrasloj dobi. Preferisanje korištenja jedne ruke se povećava sa uzrastom, tako da 90% djece starosti pet godina favorizuje jednu ruku. U ovom periodu pojavljuje se 45 novih epifiza ili centara rasta, u kojima se hrskavica pretvara u kost (Berk, 2008).

U intelektualnom razvoju djece ovog uzrasta možemo vidjeti prelaz iz senzomotoričkog u predoperacionalni stadij. Ovaj stadij karakteriše razvoj govora i jezika te ubrzani razvoj pojmova. Međutim, mišljenje djeteta je i dalje egocentrično. Djeca na ovom stadiju misle da su mjera svih stvari, da se svijet vrti oko njih, da je sve na njih fokusirano. Tek pri kraju ovog stadija dijete počinje uviđati da postoji svijet i osim njega, i nezavisno od njega. Mišljenje djeteta je ireverzibilno, dijete nije sposobno da vrši obrnute mentalne operacije. U najboljem slučaju mišljenje djeteta oko pete ili šeste godine postaje polureverzibilno, što znači da dijete može uzeti u obzir samo jedan aspekt pojave, ali ne i drugi istovremeno (Piaget i Inhelder, 1978).

Mitrović (1986) ističe sljedeće karakteristike pažnje, pamćenja, mašte i govora djece predškolske dobi:

- Karakteristika pažnje u predškolskom periodu jeste dominacija spontanosti i nenamjernosti. Pažnja zavisi od neposrednih osobina predmeta (privlačnosti). Sa povećanjem govornih sposobnosti djece, kao i sa usmjeravanjem dječijih aktivnosti počinje da se formira voljna pažnja;
- U toku treće i četvrte godine djeca pamte nenamjerno i obim pamćenja im je veoma uzak. Tek se u periodu između četvrte i pete godina javlja namjerno pamćenje i reprodukovanje, jer dijete tada može prihvatiti cilj koji utiče na zapamćivanje i sjećanje. Pored pamćenja u ovom periodu se javlja i neka vrsta elementarne sistematizacije, koja se oslanja na logičku analizu materijala;

- U prvim igrama imitiranja javlja se početak razvoja mašte (nenamjerne), što se događa oko treće godine. Oko četvrte godine javlja se namjerna, aktivna ili stvaralačka mašta;
- U ovom periodu javlja se egocentrični govor, koji je posljedica usmjerenosti mišljenja na sopstvena unutrašnja preživljavanja, te kao posljedica egocentričnosti dječijeg mišljenja i nedovoljne socijalizacije govora.

Djeca usvajaju emocije uglavnom u ranom djetinjstvu. Od rođenja kroz interakciju sa okolinom pokazuju svoja osjećanja te uče prepoznavati i kontrolisati emocije. Emocije kao što su sreća, iznenađenje, sa jedne, i ljutnja, tuga i strah, sa druge strane, smatraju se osnovnim emocijama i mogu se prepoznati u djetinjstvu. U ranom djetinjstvu djeca u interakciji sa svojim roditeljima diferenciraju i modifikuju svoje izražavanje emocija, oponašaju roditelje i tako stvaraju porodične obrasce ponašanja. Uz porodicu, odnosno pored roditelja, najveći uticaj na dječiji socioemocionalni razvoj imaju vršnjaci (vršnjačke grupe). Međutim, oni ne mogu imati zamjenski uticaj za roditelje pojedinog djeteta, odnosno ne mogu preuzeti ulogu roditelja. Razlog je u tome što roditelji u interakciji sa djecom razvijaju specifične emocionalne odnose koji vjerovatno najviše doprinose dječijoj socijalizaciji emocija (Brajša-Žganec, 2003).

Temperament i postupci roditelja utiču na stepen u kojem će empatija dovesti do saosjećanja i rezultirati prosocijalnim ponašanjem (Berk, 2008).

U predškolskom dobu emocije djece razlikuju se od emocija odraslih prema načinu iskazivanja i to:

- emocije djece su jednostavne i spontane i odmah nalaze odgovarajući izraz;
- česte su i kratkotrajne;
- snažne su i nestabilne;
- dijete se ne zna suzdržati i pokazuje svoje emocije, što omogućuje lakši uvid u djetetov svijet emocija (Troy, 1975).

Poznato nam je da se socijalni razvoj ogleda u usvajanju socijalnih ponašanja potrebnih za prilagođavanje drugima i društvu, te da se ostvaruje kroz proces učenja. Osnovu ovoga procesa nalazimo u porodici, gdje dijete kroz imitaciju i identifikaciju vrši poistovjećivanje sa modelom (uzorom), te na taj način internalizuje određene društvene i moralne vrijednosti,

stavove i odnose. Ovako usvojeni obrasci ponašanja kasnije se prenose na druga područja dječijih interpersonalnih odnosa.

U posljednje vrijeme interes brojnih istraživača usmjeren je na ekološki pristup u proučavanju dječijeg razvoja. Prema ovom pristupu, važno je dječiji razvoj razmatrati unutar konteksta u kojem se on odvija. Bronfrenbrener govori o četiri stepena okolinskih uticaja na dijete. Dijete se nalazi u sredini, a oko njega se nalaze koncentrični krugovi koji predstavljaju slojeve okoline. Prvi stepen je mikrosistem (odnosi se na porodicu, vrtić i školu, a uključuje odnose sa roditeljima, braćom, sestrama, vršnjacima i vaspitačima). Drugi stepen je mezosistem, a odnosi se na interakciju, odnosno međusobno djelovanje različitih mikrosistema u koje je dijete uključeno (primjer kako funkcionisanje djeteta u porodici utiče na interakciju s vršnjacima u vrtiću). Treći stepen okolinskih uticaja zove se egzosistem. U njemu dijete ne učestvuje direktno, a odnosi se na širu okolinu, ukupnu socijalnu mrežu, masovne medije, školsko vijeće, vjersku zajednicu. Posljedni i najširi krug okoline naziva se makrosistem i odnosi se na obilježja određene kulture kao što su: obrazovanje, religija, privreda, društveni sistem (Bronfrenbrenner, 1979). Bronfrenbrener ističe da cjelokupni kontekst u kojem se dječiji razvoj odvija značajno utiče na tok razvoja i razvojne ishode, pri čemu ne zanemaruje individualne osobine djeteta. Nasuprot, ističe kako je razvoj rezultat međudjelovanja djetetovih osobina i okoline u kojoj dijete raste (Bronfrenbrenner, 1979).

Poznavanje razvojnih karakteristika djece predškolske dobi važno nam je jer se u fokusu našeg istraživanja nalaze djeca pomenute dobi i njihovi roditelji. Neophodno je poznavati razvojne karakteristike predškolaca, posebno karakteristike socijalnog, emocionalnog i intelektualnog razvoja, jer je to uslov boljeg razumijevanja složenih fenomena, prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca. Istovremeno, poznavanje razvojnih karakteristika predškolaca omogućava nam razumijevanje svih socijalnih faktora koji utiču na socijalni razvoj djece, razumijevanje uloge socijalnih oblika učenja na pojavu prosocijalnog i agresivnog ponašanja, ali i ulogu nivoa misaonog razvoja na pojavu prosocijalnog i agresivnog ponašanja. Aspekti emocionalnog razvoja svakako nam omogućavaju da bolje razumijemo kontrolisanje emocionalnih reakcija i socijalizaciju emocija, ali i značaj empatije na manifestovanje prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece.

Socijalizacija djece i konflikti

Učenje različitih stilova rješavanja konflikata odvija se u sklopu socijalizacijskog procesa. Šta je to socijalizacija? Petar Stojaković određuje socijalizaciju kao „kontinuirano mijenjanje ponašanja pod uticajem socijalnih faktora kao što su: porodica, škola, vršnjaci i šira društvena sredina“ (Stojaković, 2003, str. 41).

Čovjek se rađa kao bespomoćno biće, kao nehumana, nekultivisana i nesocijalna biološka kreacija sa određenim nagonima i refleksima. Također, ljudska jedinka posjeduje mogućnosti razvoja više nego bilo koja druga vrsta. Put od takve individue, sve do ličnosti je dugačak. Na tom putu odvija se učenje i djelovanje mnogih socijalnih faktora. „Temelj tog procesa je u porodici, gdje se dijete, kroz intenzivnu identifikaciju i imitaciju, poistovjećuje s uzorom, odnosno internalizuje određene društvene i moralne vrijednosti, stavove i odnose“ (Bašić, Koller-Trbović i Žižak, 2005, str. 61). Vidimo da su roditelji primarni modeli ponašanja za djecu, te da kao takvi imaju najveći uticaj na ponašanje djece u prvim godinama njihovog života.

Socijalizacijski proces može pored pozitivnih, imati i određene negativne posljedice. U sklopu socijalizacijskog procesa moguće je da pojedinac usvaja društveno poželjna, ali i društveno nepoželjna ponašanja. Društveno poželjna su: drugarstvo, asertivnost, odgovornost, dok bi se u društveno nepoželjna mogla ubrojati: agresivnost, pasivnost, neodgovornost. Milica Bergant ističe da identifikacija djeteta sa socijalno neprilagođenim, neuravnoteženim i kulturno primitivnim osobama, predstavlja identifikaciju sa agresorom (Bergant, 1974). Identifikacija sa agresorom je odbrambeni mehanizam u kome se dijete poistovjećuje sa roditeljom (agresorom), a sve s namjerom da se strah od roditelja ublaži. Pri tom poistovjećivanju dijete prihvata osobine agresora (roditelja koji se neprimjereno ponaša) i tako postaje sličan njemu.

Milošević (2004) ističe da u porodičnom kontekstu razlikujemo tri vrste procesa kroz koje djeca formiraju vrijednosti, stavove i obrasce socijalnog ponašanje i to:

- instrumentalno uslovljavanje (sistem nagrada i kazni),
- imitacija (učenje putem posmatranja gdje dijete aktivno imitira stavove i ponašanja roditelja bez namjere roditelja da ih tome uče),
- identifikacija (dijete nastoji da inkorporira ponašanje i karakteristike roditelja - ovaj proces se zasniva na snažnoj emocionalnoj vezanosti djeteta za roditelje).

Ovo nisu jedini mehanizmi učenja, postoje u i verbalne tehnike (instrukcija, opomena, savjet i slično). Međutim, puno veći uticaj na dječije cjelokupno ponašanje (uključujući i prosocijalno i agresivno) ima to kako se model (roditelj) ponaša u odnosu na ono što govori (Milošević, 2004).

Brajša (1994) ističe da su konflikti prije svega komunikacijski problem, koji može imati različite uzroke. Krenemo li od ove činjenice možemo uvidjeti da su konflikti sastavni dio procesa socijalizacije, jer se socijalizacija odvija putem komunikacije.

Nivo na kojem pojedinac komunicira sa okolinom određuju njegove socijalne vještine. To se odvija na način da pojedinac zadovolji svoje potrebe, istovremeno ne ograničavajući druge u zadovoljenju njihovih potreba. Na ličnom planu, socijalne vještine utiču na uspostavljanje kvalitetnijih odnosa sa sredinom (Ajduković i Pečnik, 1998). Iz ovoga slijedi da stilovi rješavanja konflikata kao poseban aspekt socijalnih vještina, utiču na socijalizacijski proces djece, a time i na razvoj prosocijalnog ponašanja djece.

Kao važan agens socijalizacije ističe se porodica. Pedagoška komunikacija u porodici utiče na socijalizaciju djeteta. Djeca imaju mogućnost da u porodici uče ponašanja svojih roditelja koja imaju priliku posmatrati, te tako usvojene obrasce ponašanja primjenjuju u drugim socijalnim sredinama. Ukoliko je pedagoška komunikacija u porodici primjerena, djeca će usvojiti socijalno prihvatljive obrasce ponašanja. Ukoliko imamo na djelu neprimjerenu pedagošku komunikaciju unutar porodice, kao rezultat ćemo imati učenje socijalno neprihvatljivih obrazaca ponašanja od strane djece, kao i nedostatak prosocijalnih vještina.

Kako učenje konstruktivnog načina rješavanja konflikata polazi iz porodice, tako i spada u domen šire socijalizacije djece. U svakoj socijalnoj sredini, a tako i porodici, povremeno se događaju različite konfliktne situacije. Stilovi rješavanja konflikata koji se manifestuju od strane roditelja prilikom rješavanja konflikata, važni su jer će od njih zavisiti usvajanje prosocijalnih vještina djece. Djeca će tako postati više konstruktivna ili destruktivna prilikom rješavanja konfliktnih situacija, što će svakako uticati na njihov socijalizacijski proces u cjelini.

Iz svega prethodno istaknutog možemo reći da je uticaj porodice na razvoj socijalnih vještina djece od presudnog značaja, ali da i drugi faktori kao predškolska ustanova i škola, mogu doprinjeti u usvajanju konstruktivnih modela rješavanja konflikata kao aspekta socijalnih vještina.

Kao važan faktor socijalizacije predškolske djece treba pomenuti i vrtić. On utiče na sve dimenzije razvoja ličnosti djece: intelektualnu, emocionalnu i socijalnu. Tu dijete usvaja na samo znanja nego razvija i druge sposobnosti i osobine ličnosti. Cilj svake predškolske ustanove jeste da kod svojih vaspitanika formira onaj vrijednosni sistem i sposobnosti, koje kao zadaću postavlja šira društvena zajednica.

Od izuzetne važnosti za proces socijalizacije djece jeste i ličnost vaspitača (nastavnika), koji predstavlja model na koga se djeca ugledaju i uče njegove manifestacije ponašanja, i odnos prema radu i drugima (Stojaković, 2003). Vaspitač treba poznavati vještine konstruktivnog postupanja s konfliktima i ponašati se u skladu sa tim. Pored ovih vještina vaspitač treba da posjeduje posredničke (medijatorske) sposobnosti kako bi znao posredovati u rješavanju konflikata među djecom, te i na taj način dati im primjer kako da se ponašaju u konfliktnim situacijama. Ukoliko imaju pozitivan model u vaspitaču, djeca će učeći pomenute vještine usvajati socijalno prihvatljive oblike ponašanja, dok će u protivnom ishod biti suprotan.

Modeli u rješavanju konfliktnih situacija koje odrasli (roditelji i vaspitači) manifestuju u svom ponašanju, imaju snažan uticaj na socijalni razvoj djece. Ono što je za nas posebno bitno jeste utvrditi postojanje takve povezanosti u relaciji roditelji i dijete, odnosno saznati prirodu i intenzitet takve veze. Na taj način možemo uvidjeti kako komunikacijske vještine roditelja (stilovi rješavanja konflikata) utiču na pojavu i manifestovanje prosocijalnog i agresivnog ponašanje njihove djece, a time i na kvalitet socijalizacijskog procesa djeteta.

Konflikt kao složen fenomen

Radi lakšeg razumijevanja kompleksnog fenomena kao što su međuljudski konflikti, smatramo potrebnim predstaviti i još neke pojave koje se vežu za pomenuti fenomen.

Pristupi prema konfliktu

Kako je postojanje konflikata u interpersonalnim odnosima realnost, možemo govoriti o pozitivnim i negativnim posljedicama koje konflikti mogu uzrokovati, eventualnim prednostima i nedostacima konflikata, ali o njihovom prisustvu u porodici ne možemo nikako praviti dilemu.

Brajša (1996) ističe dva stava ili pristupa prema konfliktu:

- *Tradicionalni stav:* gledanje na konflikt kao na nešto nepoželjno, nepristojno, štetno, kao na nešto se treba izbjeći, potisnuti.
- *Savremeni stav:* konflikt je sastavni dio svake promjene, konflikt je šansa, nešto korisno od čega ne treba bježati niti ga potiskivati.

Zavisno od toga koji od prethodno pomenutih stavova prema konfliktu dominira u porodici ili vrtiću, zavisice i kvalitet vaspitnog procesa u pomenutim socijalnim prostorima. Dominacija tradicionalnog stava prema konfliktu u porodici djelovaće u pravcu podsticanja pasivnog stila rješavanja konflikata djece (jer roditelji pružaju takav model), ili agresivnog stila rješavanja konflikata djece putem povlačenja roditelja odnosno negativnog potkrepljenja dječije agresivnosti. S druge strane, dominacija savremenog stava rješavanja konflikata u porodici djelovaće u pravu podsticanja aktivnih stilova rješavanja konflikata djece. Ni ovaj stav nije uvijek garancija podsticanja konstruktivnog rješavanja konflikata djece, jer su i agresivni i asertivni stil rješavanja konflikata u suštini aktivni. Zato je pored edukacije roditelja o važnosti dominacije savremenog stava prema konfliktu u porodici, jednako važno i neophodno roditelje edukovati o činjenici da nije dovoljno samo biti spreman da se suočavaš sa konfliktom, nego da to činiš na način prihvatljiv za obje strane u konfliktu (asertivni stil rješavanja konflikata).

U svom modelu uspješnih odnosa Gordon navodi kako kvalitetan (zdrav i zadovoljan) odnos nije onaj u kojem nema konflikata. Bitan je broj neriješenih konflikata i stilovi koji se

koriste pri rješavanju konflikata (Gordon, 2001). Kvalitetan i zdrav odnos je onaj u kojemu se konflikti rješavaju uspješno i prihvatljivo za sve učesnike odnosa.

Ukoliko pođemo od pristupa po kojem je konflikt nešto što treba izbjeći, samo ćemo potiskivati konflikte i povećavati konfliktni potencijal. To će uzrokovati veću količinu latentnih konflikata, što će se odraziti na povećanu netrpeljivost i slabiju saradnju među ljudima. Izražen konfliktni potencijal dovodi do eksplozije agresivnih reakcija, i negativno utiče na razvoj (pro)socijanih vještina.

Nastanak apriornog stava prema konfliktu javlja se u ranom djetinjstvu (Ajduković i Pečnik, 1998). U porodicama u kojima se kao ideal isticalo odsustvo konflikata, djeca nisu imala modele uloga koji bi im pokazali kako se konflikti rješavaju na način da se ne narušava zajedništvo. Oni su kao jedini model imali politički konflikt, borbu za vlast, koji je neprimjeren i štetan za porodicu jer dovodi da toga da uvijek postoje pobjednici i poraženi (Juul, 1996).

Utvrđivanje koji od pomenutih stavova prema konfliktu dominira u vaspitnoj praksi roditelja, bitno je kako bi mogli uticati na promjenu takvog stava. Pavao Brajša (1996) navodi skalu procjene koja omogućava provjeru koji od pomenutih stavova prema konfliktu preovladava. Pomenuta skala može biti od značaja tako što se na osnovu stava prema konfliktu može predvidjeti koji su stilovi rješavanja konflikata zastupljeni u ponašanju roditelja (pretežno pasivni ili pretežno aktivni odnosno asertivni i agresivni). Preovladavanje tradicionalnog stava prema konfliktu u vaspitanju djece, od strane roditelja, predstavljaće i veliku vjerovatnoću korištenja nekog od destruktivnih stilova rješavanja konflikata (pasivnog ili agresivnog). Na ovaj način nastajće opasnost od prenošenja takvog ponašanja na djecu, jer će roditelji slati poruku djeci kako konflikt treba uvijek izbjegavati, te će na taj način oduzimati djeci mogućnosti učenja vještina nenasilne komunikacije. Međutim, zastupljenost savremenog stava prema konfliktu otvoriće put korištenju konstruktivnog rješavanja konflikata. Suočavanje sa konfliktom, prvi je korak u razvoju vještina konstruktivnog rješavanja istog. Ukoliko imamo dominaciju savremenog stava prema konfliktu u porodici, tada će postojati i mogućnost da se djeca suočavaju sa konfliktima, da aktivno učestvuju u njihovom rješavanju. To će nadalje otvarati prostor da kroz iskustva stečena u rješavanju konflikata usvoje neophodne socijalne vještine, a time i podstaknu razvoj prosocijalnog ponašanja.

Prethodno rečeno govori u prilog činjenici da se moraju preduzimati andragoške akcije, kako bi se što efikasnije suočili sa problemom koji narušava međuljudske odnose i ostavlja

negativne posljedice po porodicu u cjelini, kao i njene članove, posebno djecu. Ukoliko se utvrdi zastupljenost nekonstruktivnih stilova rješavanja konflikata (agresivnog i pasivnog) roditelja, onda neizostavni dio programa edukacije za „nenasilnu komunikaciju“ treba biti i podučavanje roditelja o savremenom stavu prema konfliktu. Neophodnost pomenutog vidljiva je iz potrebe budućeg vaspitavanja djece u skladu sa savremenim stavom prema konfliktu, te otvaranju mogućnosti za učenje vještina nenasilne komunikacije, a time i prosocijalnog ponašanja. Konflikt je nešto što se ne treba izbjegavati, nego rješavati na konstruktivan odnosno asertivan način. Isti stav roditelji trebaju primjerom prenositi na djecu, pokazati im da se trebaju suočavati sa konfliktima na konstruktivan način, te tako podsticati razvoj prosocijalnosti, a smanjivati prostor za razvoj agresivnosti djece. Sve navedeno jedino je moguće ukoliko roditelju usvoje savremeni stav prema konfliktu i počnu u skladu s njim vaspitavati djecu.

Jedino vaspitavanje djece u skladu sa savremenim stavom prema konfliktu, može značiti primjenu asertivnog stila rješavanja konflikata roditelja, i pružanje modela za podsticanje prosocijalnog ponašanja djece. Vaspitna praksa u kojoj dominira tradicionalni stav prema konfliktu, gotovo uvijek će za posljedicu imati korištanje agresivnog ili pasivnog stila rješavanja konflikata roditelja, a time i pružanje modela za razvoj agresivnosti u ponašanju djece.

(Ne)objektivnost u konfliktnoj situaciji

Konflikti mogu nastati kao rezultat neobjektivnih tumačenja tuđih poruka. Ukoliko naša reakcija nije izazvana onim što drugi govori ili načinom na koji se ponaša, nego je rezultat našeg tumačenja tuđih riječi, onda se radi o subjektivnosti. Frideman Šulc fon Tun posebno ističe problem objektivnosti. „Razgovori i rasprave o pojedinim pitanjima često poprimaju subjektivni ton, odnosno partnerima je tokom komunikacije teško držati se samo teme“ (Schulz von Thun, 2006, str. 113).

Iz prethodno rečenog možemo uočiti pravce u kojima bi trebala ići edukacija roditelja, a to su: objektivna analiza konflikta, slušanje i prihvatanje tuđeg mišljenja, držanje teme i predmeta pri rješavanju konflikta, kao i da se usmjere na postupke drugih. Ukoliko se ponašaju na ovakav način, roditelji će djeci pružiti model kako je neophodno biti objektivni i uzimati u

obzir i tuđe potrebe i ciljeve. Samim time imaćemo otvoren put ka jačanju socijalne kompetentnosti djeteta, a ujedno i prosocijalnog ponašanja.

Ukoliko su roditelji subjektivni pri tumačenju tuđih riječi i postupaka, skloni su i napadanju drugih osoba za nešto što te osobe nisu ni kazale, ni učinile, nego se roditeljima to učinilo. Iz ovoga vidimo da nedostatak objektivnosti u komuniciranju i rješavanju konflikata, neminovno izaziva napade i agresivnost u komunikaciji, što je veoma opasno ukoliko se manifestuje pred djecom. Takve modele kasnije preuzimaju i djeca, što se odražava i na uspješnost njihovog socijalnog funkcionisanja usljed zastupljenosti agresivnih formi ponašanja. Kroz naučenu subjektivnost u rješavanju konflikata, djeca počinju da se brane od nepostojećeg napada drugih, a ustvari oni počinju da napadaju druge i tako manifestuju agresivne reakcije, te bespotrebno produbljuju konflikte sa osobama iz okoline. Iz prethodno navedenog, možemo reći da je objektivnost pri rješavanju konfliktnih situacija, uslov korištenja asertivnog stila rješavanja konflikata, a time i usvajanja prosocijalnih vještina djece.

Komponente nenasilne komunikacije pri rješavanju konflikata

Kako su konflikti sastavni dio ljudskog života, neophodno je naučiti strategije nenasilne komunikacije, odnosno nenasilnog rješavanja konflikata. Rozenberg (2006) govoreći o nenasilnoj komunikaciji koju naziva i saosjećajnom komunikacijom, ističe kako proces nenasilne komunikacije sadrži četiri komponente i to:

- Opažanje,
- Osjećaji,
- Potrebe,
- Molba.

Nenasilna komunikacija polazi od opažanja šta to drugi rade, bez osuđivanja ili procjenjivanja. Zatim slijedi iskazivanje naših osjećanja dok posmatramo te događaje, te iskazivanje naših potreba povezanih sa našim osjećanjima. Na kraju procesa je naša molba drugoj osobi, šta želimo od nje, što bi nama uljepšalo život. Ovo je prvi dio nenasilne komunikacije, dok se drugi dio odnosi jednako na ove četiri komponente, ali ih iskazuje druga strana (osoba). Proces nenasilne komunikacije može početi izražavajući sebe ili empatijski

primajući informacije od drugih iz četiri navedena područja. Nenasilna komunikacija nije set gotovih recepata, nego se prilagođava različitim situacijama, te je moguće iskusiti sva četiri područja bez izgovaranja riječi. Suština nenasilne komunikacije je u svijesti o četiri pomenuta područja, a ne u riječima koje se razmjenjuju (Rosenberg, 2006).

Upoznavanje roditelja sa komponentama nenasilne komunikacije usmjeriće rješavanje konfliktnih situacija u konstruktivnom smjeru, uz primjenu asertivnog stila rješavanja konflikata. Isti slučaj je i sa djecom predškolske dobi, roditelji trebaju od najranijeg perioda razvijati osjećaj saosjećanja sa drugim ljudima, kako bi kasnije mogli lakše ovladati vještinama prosocijalnog ponašanja.

Uzroci nastajanja konflikata

Poznavanje nekih opštih uzroka nastajanja konflikata neophodno je kako bi mogli kvalitetnije djelovati u datim konfliktnim situacijama. Uzroci konflikata koje navodi Pavao Brajša su (Brajša, 1996):

- Nerealnost u tumačenju stvarnosti, iskrivljena slika o sebi, nepoznavanje sebe, manjak uvida u vlastito ponašanje;
- Nekontrolisane emocije i slabo vladanje emocijama sopstvenog ponašanja. Pod ovim se podrazumijeva sljedeće: strah, tjeskoba, netolerantnost, napetost i nedostatak humora.
- Različita uvjerenja i vrednovanja, te različiti stavovi i navike. Ukoliko smo unaprijed uvjereni da druga strana u konfliktu ne može biti u pravu, često je ne slušamo, zatim napadamo i obezvređujemo. „Ako budemo jedan drugoga slušali i gledište drugoga prihvatili kao polaznu tačku, naš susret može uroditi nečim što je bogatije i pravilnije od onoga što je svatko sam za sebe u njega unio“ (Schulz von Thun, 2006, str. 113, 114).

Poznavanje uzroka nastajanja konflikata bitno je kako roditelji ne bi generisali bezrazložne konfliktne situacije. Ako se tome doda i činjenica da većina navedenih uzroka ne ostavlja dobre mogućnosti za konstruktivno rješavanje konflikta, time je situacija još složenija. Pojedini uzroci direktno se dovode u vezu sa „nasilnom komunikacijom“ što predstavlja veliku opasnost i realnu osnovu razvoja agresivnog ponašanja, ali i ometanja razvoja prosocijalnih

vještina djece. Prethodno istaknuti uzroci nastajanja konflikata itekako mogu biti vodilja u kreiranju edukativnih programa za roditelje, jer pomenuti uzroci uglavnom dovode do agresivnih obrazaca ponašanja, ali se edukacijom roditelja o nenasilnoj komunikaciji situacija može preokrenuti u korist asertivnih obrazaca ponašanja.

Pozitivne i negativne strane konflikata

Autori kao što su (Brajša; Ajduković i Pečnik) smatraju da je konflikt neutralna kategorija, a to da li će konflikt predstavljati prednost ili nedostatak zavisi prije svega od stila rješavanja konflikata koji se koristi.

Ajduković i Pečnik smatraju da konflikti mogu voditi ka boljem sagledavanju problema te donošenju boljih rješenja. Za njih su to konstruktivni konflikti koji dovode do zadovoljstva, samopouzdanja, te podstiču radoznalost i kreativno mišljenje. U konstruktivnom konfliktu svi učesnici bivaju zadovoljni ishodom. Ishod konstruktivnog konflikta predstavlja unapređenje socijalnih odnosa. Ukoliko se konflikti rješavaju agresijom ili povlačenjem onda su to destruktivni konflikti. Ovakvi postupci vode ka potiskivanju konflikata, a ne ka njihovom rješavanju. To dalje vodi ka frustracijama, tjeskobi, zabrinutosti, nelagodi, gubitku samopouzdanja i samopoštovanja, neurotskim i psihosomatskim poremećajima. Destruktivni konflikti put su ka eskalaciji i razbuktavanju konflikta (Ajduković i Pečnik, 1998).

Kao krajnji cilj, najbolji i društveno najpoželjniji stil rješavanja konflikata ističe se asertivni stil (Brilhart, Galanes i Adams, 2001), kolaboracija (Kilman i Tomas, 2008) odnosno „pobjeda-pobjeda“ ili metoda saradnje (Gordon, 2001). Iako se radi formalno o različitim nazivima, suština pomenutih stilova je gotovo identična. U svakom od njih dominira orijentacija da se zadovolje ciljevi, potrebe i interesi obje strane, da se obje strane osjećaju kao pobjednici. Asertivni stil (kolaboracija, metoda pobjeda-pobjeda) predstavljaju društveno najpoželjniji put ka rješavanju konflikata. Ideje i informacije se dijele dok se sa razlikama konfrontiramo. Traže se rješenja u kojima svi izlaze kao pobjednici, nema poražene strane. Dolazimo do rješenja koje je prihvatljivo za obje strane, te kao pobjednici se poštujemo i dogovaramo.

Brajša (1996) smatra da su konflikti neutralna kategorija, ali ipak pažnju poklanja njihovim mogućim prednostima, a moguće nedostatke malo ističe. Za njega se prednosti konflikata očituju u sljedećem:

- *Da pomažu u uočavanju problema;*
- *Da pomažu u bržem pronalaženju rješenja za naše probleme;*
- *Da sprječavaju stagnaciju;*
- *Da jačaju znatiželju;*
- *Olakšavaju nam upoznavanje samoga sebe;*
- *Podstiču promjene.*
- *Učvršćuju identitet pojedinca ali i grupe.*

Suzić (2005) ističe prednosti i nedostatke koje konflikti nose sa sobom sa aspekta koristi ili štetnosti za grupu učenika. Međutim, ovo bi se isto moglo primjeniti i na grupe djece predškolske dobi, jer su i na tom uzrastu konflikti česta pojava. Grupni kontekst je prilika da se konfliktne situacije iskoriste za usavršavanje njihovih (pro)socijalnih vještina. Kao osnovne prednosti konflikta Suzić (2005) navodi:

- *Bolje razumijevanje ljudi i problema;* Neslaganje sa idejama i prijedlozima drugih ljudi treba shvatiti na način da je to prilika za intenzivniju komunikaciju. Na taj način se kroz argumente zastupaju određene ideje, ali istovremeno se uvažava i mišljenje drugih. „Svrha psihologije komuniciranja je povezati vlastito gledište o predmetu s poštovanjem prema suprotnom mišljenju, nadahnuti temeljnim stavom: prihvaćam i pozdravljam da svako posmatra stvar sa svoga gledišta, zavisno o vlastitom životnom iskustvu i vlastitim životnim okolnostima“ (Schulz von Thun, 2006, str. 113). Umjesto toga, često nailazimo na primjere da suprastavljanje mišljenja pojedinci doživljavaju kao devalvaciju njihove ličnosti. Gordon (2001) također navodi da razumijevanje diskusije putem termina „pobjeda ili poraz“ vodi ka gubitničkom ishodu. Ukoliko pojedinci šute i prikrivaju neslaganje, tada se riječ o nepovjerenju. Razvijajući u grupi predškolaca povjerenje i toleranciju, konflikti će doprinijeti efikasnijem radu i boljem razumijevanju problema;
- *Pojačana interakcija i motivacija;* Za bolju pedagošku komunikaciju važna je pojačana interakcija i motivacija. Ukoliko posmatramo dvije grupe predškolaca, jednu koja zadatak izvrši bez pogovora i drugu koja diskutuje, sagledava cilj i procjenjuje dobit od istog,

možemo zapaziti sljedeće. Pedagoški poželjnija je druga grupa jer djeca učestvuju u konfliktu, aktivni su i motivisani, pojačana je interakcija, te je i učenje efikasnije. Učestvujući u konfliktu na ovakav način, predškolci će razvijati svoje socijalne vještine. Brajša-Žganec (2003) ističe da kvalitet interakcije određuju socijalne vještine, što znači da djeca koja imaju bolje razvijene socijalne vještine lakše uspostavljaju interakciju i komunikaciju sa drugima;

- *Donošenje odluka;* Ukoliko članovi grupe ulaze u konflikt i pri tome sukobljavaju svoje stavove, samo donošenje odluka u grupi biće kvalitetnije. Konflikt omogućava da se prilikom donošenja odluka razmotre svi detalji, mogućnosti i zamjerke. O važnosti postojanja konflikata prilikom odlučivanja govore Bašić, Hudina, Koller-Trbović, Žižak, i navode kako je tajna donošenja odluka „vrijednost borbe“ (Bašić, Hudina, Koller-Trbović i Žižak, 2005). Bilo koji član grupe može pomoći donošenju kvalitetnije odluke ukoliko ukaže na neki detalj ili iznese određenu zamjerku.
- *Bolja grupna kohezija;* Konflikti mogu poboljšati kohezivnost grupe i to na način da ukoliko se konflikt razriješi, grupa ne postane mjesto odbacivanja za članove koji su došli u konflikt sa drugim članovima. Pojedini članovi se neće osjećati inferiorno ukoliko su ostali članovi grupe razmatrali njegove ideje, bez obzira što je on došao u konflikt s drugim članovima grupe i popustio pred njihovim argumentima. Beskonfliktne grupe su manje efikasne sa nižim stepenom kohezije. Iz rečenog vidimo da konflikti u grupi mogu djelovati u pravcu boljeg povezivanja članova grupe, a ujedno mogu predstavljati i mogućnost za usavršavanje (pro)socijalnih vještina učesnika u konfliktu.

Pored prednosti, Nenad Suzić (2005) ističe i moguće negativne posljedice koje konflikti mogu nositi sa sobom, naravno ukoliko se rješavaju na neprimjeren način. To su:

- *Neugodne emocije;* U situacijama u kojim grupa nije sposobna da riješi konflikt, pojedini članovi grupe mogu se osjećati manje vrijedno ili povrijeđeno. Ukoliko nastanu takve negativne emocije, to se može odraziti na efikasnost rada u grupi. Ako se radi o grupi predškolaca, vaspitač takve situacije treba da uoči, da pruži pomoć grupi da prevlada nastali konflikt, a pojedincu koji je povrijeđen na određeni način da pruži satisfakciju. „U konfliktu se radi o emocijama. Naime, da se ne osjećamo ljutito, povrijeđeno, napadnuto,

uvrijeđeno, ne bismo se uzrujavali, bez obzira što se s partnerom vjerovatno i dalje ne bi bismo slagali oko nekih stvari“ (Grant, 2005, str. 73, 74).

- *Povreda ličnosti i smanjenje kohezije;* Ukoliko se u konfliktnim situacijama vrijeđa ličnost pojedinca, odnosno ukoliko se učesnici konflikta ne drže predmeta konflikta, može nastati povreda ličnosti. Navedeno potvrđuju riječi koje ističu Popadić, Plut i Kovač-Cerović (1996), a to je da se lakše konstruktivno rješavaju konflikti koji su usmjereni na postupke od konflikata koji se usmjeravaju na ličnost. U skladu sa istaknutim možemo zaključiti da će i dijete biti više zainteresovano za rad u grupi ukoliko se ne omalovažava i ne vrijeđa njegova ličnost. Uloga vaspitača je ovdje da reaguje, odnosno da kroz medijacijske vještine pokuša razriješiti konflikt na način da ne bude poraženih strana.
- *Podjela ili razbijanje grupe;* Ukoliko se prilikom rješavanja konflikata u grupi djece, uglavnom napada ličnost, pojedina djeca počinju osjećati da ne pripadaju grupi, te je žele napustiti. Dijete koje je napadnuto napušta grupu, a često se javlja i reakcija drugih članova grupe koji napadaju i samog napadača, koji onda isto nastoji da napusti grupu. Na ovaj način nastaju sve veće podjele odnosno raspad grupe. Vaspitač, također i u ovakvim situacijama mora da kroz medijacijske vještine pokuša riješiti konflikt na način da ne dođe do osipanja ili raspada grupe.

Na osnovu svega prethodno rečenog o prednostima i nedostacima konflikata, možemo vidjeti kolika i kakva je odgovornost na odraslima, prvenstveno roditeljima ali i vaspitačima. Da li će preovladavati negativnosti ili pozitivne strane koje konflikti nose sa sobom, zavisiće prvenstveno od stilova koji se koriste u rješavanju konflikata od strane roditelja ili vaspitača. Možemo uočiti da postoji bezbroj prednosti koje se vežu za konflikt, ali isto tako i mnoge opasnosti koje se mogu javiti usljed nedovoljnog poznavanja ovog složenog fenomena. Ukoliko roditelji i vaspitači nemaju razvijene vještine nenasilne komunikacije, ukoliko ne primjenjuju asertivni stil u rješavanju konflikata pred djecom, uticaće na pojavu mnogobrojnih negativnih posljedica kod djece, kao što su pojava agresivnosti ili pasivnosti u njihovom ponašanju. Na taj način ometaće dječiji socioemocionalni aspekt razvoja, što će djeci stvarati probleme u funkcionisanju, kako na individualnom tako i na grupnom planu. Ukoliko ponašanje roditelja i vaspitača bude potpuno suprotno od prethodno pomenutog, onda će djeca imati model koji će

podstaknuti razvoj njihovih prosocijalnih vještina. Svakako, to će biti jedino moguće ukoliko roditelji i vaspitači primjenjuju asertivni stil u rješavanju konfliktnih situacija, a ne pasivni ili agresivni stil. Djeca će u ovakvim okolnostima imati mnoge koristi koje će se pozitivno odraziti na njihovo buduće individualno, ali i grupno funkcionisanje.

Vrste konflikata

Različiti autori ističu i različite klasifikacije konflikata. Pavao Brajša (1996) ističe možda i najopštiju klasifikaciju, tako što konflikte dijeli na one unutar pojedinca (intrapersonalne), zatim između pojedinaca (interpersonalne), te unutar jednog naroda (intranacionalni konflikt), i između više naroda (internacionalni konflikt).

Suzić (2005) daje klasifikaciju interpersonalnih konflikata sa aspekta grupe. Kao kriterij po kom dijeli konflikte autor uzima predmet sporenja članova grupe. Prema njegovom mišljenju postoje:

- Supstantivni ili unutrašnji konflikti;
- Afektivni konflikti;
- Proceduralni konflikti;
- Konflikti nejednakosti (Suzić, 2005, str. 355).

Smatramo bitnim pažnju posvetiti unutrašnjim (intrapersonalnim) konfliktima ili kako ih Šulc fon Tun (2005b) naziva „konfliktima unutrašnjeg tima“. Pomenuti autor smatra da čovjek posjeduje najmanje dvije ili više duša, koje su često u sukobu. Pojedinaac koji uspije te različite duše održati na okupu, smatra se dobrim vođom unutrašnjeg tima. Brojne unutrašnje konflikte potrebno je riješiti, prije svega zbog činjenice da će neriješeni unutrašnji konflikti uticati na međusobne odnose s drugim ljudima. Kao vrstu unutrašnjih konflikata koju smatramo bitnom istaći, jesu konflikti uloga (konflikti između pojedinih uloga i konflikti unutar pojedinih uloga). Ukoliko istovremeno obavljamo dvije ili više uloga u životu te osjećamo da su one nespojive (primjer: uloga roditelja i uloga na poslu) te konflikte nazivamo konfliktima između pojedinih uloga. Za razliku od njih postoje i konflikti unutar pojedinih uloga koji znače preuzimanje

određene uloge te suočavanje sa očekivanjima partnera u toj ulozi (primjer: „sendvič-pozicija“ rukovodioca na srednjem nivou uprave, koji je izložen pritisku kako odozgo, tako i odozdo).

Unutrašnji konflikti koje smo pomenuli predstavljaju dio svakodnevnog života u savremenom društvu. Roditelji koji nisu u stanju da riješe svoje unutrašnje konflikte, mogu imati poteškoće u komunikaciji kako sa djecom tako i sa drugim ljudima. Kao rezultat toga, mogu se neprimjereno (agresivno) ponašati prema djeci ili drugim članovima porodice. Na taj način oni možda i nesvjesno svoj unutrašnji konflikt prenose na područje interpersonalnog i pružaju djeci negativan model ponašanja, podstičući agresivnosti u komuniciranju djece.

Sve pomenute vrste konflikata (interpersonalnih i intrapersonalnih) bitno je poznavati zbog usklađivanja reakcija koje roditelji manifestuju pred djecom. To se posebno odnosi na različite vrste interpersonalnih konflikata, u čijim se osnovama gotovo po pravilu nalaze određene suprotnosti između aktera u konfliktu. Stoga je prepoznavanje vrste konflikta, nešto što će prije ili kasnije uticati na učestalost javljanja konflikata, ali i stil rješavanja konflikata u porodici. Iz svega prethodno kazanog, vidimo potrebu edukacije roditelja o prepoznavanju vrste konflikta i primjeni asertivnog stila u rješavanju različitih vrsta konflikata. To je jedan od načina preventivnog djelovanja na pojavu agresivnog ponašanja djece, ali i podsticanja razvoja dječijih prosocijalnih vještina.

Porodica i konflikti

Konflikti su sastavni dio svakodnevnog života, a ono što je za nas najviše interesantno jesu konflikti koji nastaju u porodici, kao i načini njihovog rješavanja.

Dijete u porodici uspostavlja dodir sa drugim osobama, uspostavlja komunikaciju, te usklađuje lične potrebe i interese sa potrebama i interesima drugih ljudi. To usklađivanje odvija se putem komunikacije i konflikti su neminovna pojava. Ako porodica uspije da putem primjerene komunikacije pretvori konflikte u razvojnu šansu, onda će i vaspitni proces biti efikasniji. „Mnogi autori postižu najveću saglasnost upravo oko konstatacije da je praktikovanje uspješne komunikacije osnova porodičnog zdravlja“ (Pašalić-Kreso, 2004, str. 300).

Vendi Grant ističe kako ponašanje roditelja ima snažan uticaj na ponašanje djece. Na takav način djeca se uče da budu tolerantna ili nasilna, iskazuju bijes, ljubav i saosjećanje kao i njihovi roditelji. Kasnije na djecu utiču i drugi članovi porodice, škola, prijatelji, ali do tada su već uspostavljeni temelji budućeg ponašanja djece, jer su za njih roditelji kao bogovi čiji se primjer slijedi. Ukoliko su djeca kod kuće izložena konfliktima i zanemarivanju, moguće je da će se pobuniti i početi ponašati suprotno od toga. Ipak, u većini situacija djeca postaju nalik na svoje roditelje (Grant, 2005).

Roditelji su osobe od kojih zavisi komunikacija u porodici. Ponašanje djece ponekad ometa zadovoljenje potreba roditelja, i to iz razloga što dijete ima potrebu ponašati se na određeni način koji se uvijek ne dopada njihovim roditeljima. Na ovaj način nastaju konflikti između roditelja i djece, koji nisu samo problem djece a niti samo problem njihovih roditelja. Riječ je o problemu njihovog međusobnog odnosa.

Konflikt predstavlja trenutak istine u odnosu. Konflikt je kriza koja može ojačati ili oslabiti pomenuti odnos, zbližiti ili udaljiti roditelje i djecu. Način na koji roditelji rješavaju konflikte predstavlja odlučujući trenutak za njihov odnos (Gordon, 1998).

Iako su konflikti neminovnost u porodičnom životu, roditelji često smatraju da se radi o nečemu lošem, nečemu što treba izbjegavati. U stvarnosti je to često drugačije i porodični odnosi bez konflikata nerijetko su lošiji od odnosa u kojima postoje konflikti. Način rješavanja konflikata faktor je koji određuje kvalitetu odnosa, a ne njihova učestalost.

Otvoreni i prihvaćeni konflikti u porodici pozitivno utiču na zdravlje djece više nego to roditelji mogu uvidjeti, jer dijete ima priliku da kroz konflikte nauči kako da ih rješava i pripremi

se za neke buduće konfliktne situacije. Konflikti u porodici su korisni ukoliko se rješavaju konstruktivno jer pripremaju djecu za konflikte koji ih očekuju izvan porodice (Gordon, 1998). Porodica utiče na vrtić jer djeca iz porodice donose određene stilove rješavanja konflikata koje su usvojili, jer je gotovo nemoguće da ne usvoje neki od stilova rješavanja konflikata.

Budući konflikti koji očekuju djecu mogu biti i takvi od čijeg će načina rješavanja zavisi sudbine ljudi i naroda. To potvrđuju i riječi Vendi Grant koja ističe „kako bismo zaustavili ratove, moramo rješavati konflikte, ne na nacionalnoj ili međunarodnom nivou, nego između članova porodice, prijatelja, komšija, kolega i studenata. Ne možemo spriječiti nacionalne ili međunarodne konflikte dok najprije ne naučimo živjeti novim načinom života koji podrazumijeva skladne odnose, saosjećanje, razumijevanje i brigu za druge. To počinje kod kuće! Kako možemo očekivati od naroda da žive u miru kada još nismo naučili stvoriti skladne odnose unutar vlastitog doma i ispred svojeg praga“ (Grant, 2005, str. 10).

Uzoci konflikata u odnosima između roditelja prema Vendi Grant su:

- različiti ciljevi i vrijednosti,
- novac,
- uplitanje drugih članova porodice,
- nedostatak komunikacije,
- dosada i osjećaj neispunjenosti,
- stavljanje karijere na prvo mjesto,
- djeca,
- hobiji i interesi,
- sebičnost,
- ljubomora,
- stalno isticanje partnerovih slabosti,
- alkohol i droga (Grant, 2005).

Suzić (2005) ističe uzroke konflikata između roditelja i djece koji se pojavljuju uglavnom kao posljedica neprimjerenog vaspitnog djelovanja roditelja (Tabela 1).

Tabela 1

Uzroci konflikata između roditelja i djece (Suzić, 2005)

Roditelj	Dijete
1) Kontrola	Autonomija
2) Dominacija	Potčinjavanje
3) Sukob među roditeljima	Gubitak porodične sigurnosti
4) Aspiracije prema djetetu	Osobenosti i ciljevi djeteta
5) Slaba interakcija	Potreba za zdravom interakcijom
6) Alkoholizam, ovisnost	Delinkvencija, ovisnost
7) Siromaštvo-obilje	Socijalna inferiornost, arogancija
8) Malograđanština	Potrošački mentalitet
9) Impulsivnost-kažnjavanje	Nestabilnost
10) Moralisanje	Prekršaji

Kontrola roditelja može narušavati *autonomiju* djeteta. Radi se o pretjeranoj kontroli djece koja dovodi do pojave nesamostalnosti djece. Odsustvo bilo kakve kontrole od strane roditelja za posljedicu će imati gotovo identične posljedice po dječije ponašanje. Konflikti nastaju kada roditelji počnu uviđati neprimjerenost dječijeg ponašanja, pri čemu dijete okrivljuju za takvo ponašanje. U takvim situacijama roditelji ne pokušavaju pronaći stvarne uzroke takvog ponašanja djece. Rješenje bi bila optimalna kontrola ponašanja djece.

Dominacija roditelja rezultira *potčinjavanjem* djeteta. Roditelji putem dominantnog ponašanja nastoje da kontrolišu ponašanje djeteta. „Dijete koje raste sa ponašanjem koje je potpuno određeno željama i očekivanjima, uputama i zahtijevima, htijenjima i voljom vaspitača kontinuirano ignoriše i potiskuje vlastite potrebe, ciljeve i interesovanja“ (Slatina, 2005, str. 56). Ukoliko se djeca potčinjavaju, te ukoliko se ne vodi briga o njihovim potrebama, onda je to siguran put koji vodi u nove konflikte.

Konflikti među roditeljima vode ka *gubitku porodične sigurnosti djece*. Konflikte između roditelja djeca često proživljavaju veoma dramatično, što utiče na pojavu gubitka porodične sigurnosti djeteta te mogućih negativnih posljedica po dječiji psihički razvoj. Ovo je slučaj ukoliko se konflikti rješavaju ne društveno neprimjeren način koji djeca posmatraju, uče i

primjenjuju u drugim životnim situacijama. Pojava gubitka porodične sigurnosti uzrok je frustriranosti djece i čestih konflikata sa drugima.

Aspiracije roditelja koje nisu u skladu sa *ciljevima i osobenostima djeteta*. Ovo je slučaj u situacijama u kojima roditelji pokušavaju da ostvare svoje neispunjene ciljeve i želje preko djece. Pri tome roditelji ne vode brigu o potrebama, sposobnostima i interesima djece. Namjere roditelja znaju biti „dobre“, ali su oni nesvjesni da njihovo nerealno ponašanje vodi ka neuspjehu, a ne uspjehu djece. Kao rezultat ovakvog ponašanja roditelja, djeca bivaju razočarana, ne mogu zadovoljiti potrebu za samoaktualizacijom, što opet vodi u konflikte između djece i roditelja.

Slaba interakcija u porodici negativno utiče na razvoj ličnosti djeteta koje ima *potrebu za zdravom interakcijom*. Ljubav, povjerenje i poštovanje interesa i mogućnosti djeteta, karakteristike su zdrave interakcije u porodici. Ukoliko u porodici vlada interakcija koja nema karakteristike zdrave, ili se radi o nedostatku interakcije (zaposlenost roditelja), djeca neće biti u mogućnosti zadovoljiti potrebu za zdravom interakcijom, što će rezultirati međusobnim konfliktima u porodici.

Alkoholizam i ovisnost roditelja uzrokuju *delinkvenciju i zavisnost* djece. Alkoholizam i ovisnost roditelja uzrokuju lošu porodičnu interakciju i međusobne konflikte u porodici. U ovakvim porodicama česta je pojava i zlostavljanja u porodici, te zbog toga djeca nastoje pobjeći od takve surove stvarnosti i izlaz nalaze u grupama delikvenata i ovisnika. To nadalje rezultira mnogobrojnim konfliktnim situacijama između djece i roditelja.

Siromaštvo i obilje mogući su uzrok konflikata i za posljedicu mogu imati osjećaj *socijalne inferiornosti ili arogancije* djeteta. Djeca koja žive u oskudici i siromaštvu, često se osjećaju inferiorno u grupi vršnjaka, a kao glavnog krivca za to imenuju roditelje. U takvim porodičnim okolnostima neminovni su konflikti u relaciji roditelj-dijete. Suprotno navedenom, u imućnim i bogatim porodicama djeca često usvajaju takav sistem vrijednosti zbog kojeg smatraju da trebaju imati privilegije i van porodice, a sve zbog svog porodičnog statusa. Nakon što uvide da se njihova očekivanja ne ostvaruju u drugim socijalnim sredinama, dolaze u konflikte u sa drugim ljudima.

Malograđanština je osnova *potrošačkog mentaliteta*. Ukoliko dijete odrasta u porodici u kojoj dominiraju malograđanske vrijednosti kao materijalni prestiž, superiornost na osnovu porijekla, superiornost gradskog spram seoskog života, ono će usvojiti navedene vrijednosti koje

će djecu dovesti u konflikt sa stvarnošću. Iako se radi o latentnim konfliktima, oni se često pretvaraju u manifestne konflikte.

Impulsivnost roditelja vodi ka čestom *kažnjavanju i nestabilnosti* djece. Ako imaju impulsivne roditelje, djeca nikad ne znaju da li će biti kažnjena ili neće za jedan te isti postupak. Roditeljske kazne dijete doživljava kao izraz mržnje ili nedostatka ljubavi, što opet uzrokuje nestabilnu i djecu sklonu konfliktima. Suzić (2005) ističe da svaki roditelj mora poštovati tri aksioma u situacijama kada primjenjuje kaznu, a to su:

- Dijete nikada nije krivo;
- Dijete nikada ne treba kazniti ako ono ne uviđa zašto je kažnjeno, ako mu nije jasno da je zaslužio kaznu;
- Kaznu nikada ne treba izreći i izvršiti uz srdžbu i ljutnju – treba sačekati da snažne emocije prođu (Suzić, 2005, str. 470).

Moralisanje je put ka *kršenju moralnih normi*. Roditelji koji prinudom nameću moralne norme i etičke preporuke djeci, pri tome ne vodeći računa o dječijim potrebama i interesima i stavovima, uzrokovat će konfliktne situacije sa djecom. Tomas Gordon ističe da moralisanje šalje djetetu skrivenu poruku da je glupo, što ga vrijeđa, ili da je roditelj glavni, na što dijete odgovara pobunom. Moralisanje može dovesti do trenutne promjene ponašanja djeteta, ali uglavnom ne mijenja dječiji stav, te se dijete opet ponaša isto (Gordon, 2001). Navedeno govori u prilog tvrdnji da moralisanje vodi ka kršenju moralnih normi, a sve iz razloga prinude koje prati nametanje moralnih normi, što rezultira pobunom, otporom i novim konfliktima.

Jasno možemo uočiti da većina navedenih uzroka koji se odnose na ponašanje roditelja ima u svojoj osnovi zanemarivanje potreba, interesa, ciljeva i stavova djeteta, odnosno primjenu agresivnog stila rješavanja konflikata. Jednom riječju, ne poštuje se ličnost djeteta. Čim jedna strana, u ovim slučajevima su to roditelji, želi da ima dominirajuću ulogu, druga strana (uglavnom djeca) biva u potčinjenom položaju, te se potrebe djece zanemaruju. Time djetetu šalju poruku da se agresivno postupanje isplati i da uvažavanje drugih ljudi i suosjećanje nisu ideali za njihovo buduće ponašanje. Bez uvažavanja drugih, bez podsticanja empatije djece, roditelji neće djelovati u pravcu razvoja prosocijalnih vještina djeca, jer se u osnovi prosocijalnog ponašanja nalazi empatija. Ovo je siguran put za razvoj agresivnosti, a istovremeno i onemogućavanje razvoja prosocijalnog ponašanja djece. Ovo je jedan od razloga zbog čega smo se odlučili baviti određenim aspektima ovog problema u našem istraživanju, jer

nesporno je da porodica odnosno roditelji djeluju na ponašanje djece, međutim, kakva je priroda tog uticaja, nastojali smo ispitati putem našeg istraživanja.

Vršnjački konflikti i posredovanje (medijacija) u konfliktu

Konflikti među vršnjacima (predškolicima) su svakodnevna pojava i iz tog razloga je potrebno djecu podučavati kako da se nose sa konfliktima, razvijajući prije svega njihove socijalne vještine. Ajduković i Pečnik (1998) ističu kako učenje konstruktivnog načina rješavanja konflikata pomaže djeci u upoznavanju složenosti konflikata, te istraživanju i odabiranju najoptimalnije mogućnosti reagovanja u konfliktnoj situaciji. Također, djeca razvijaju i razjašnjavaju vlastiti sistem vrijednosti, što je bitno sa stanovišta nenasilnog rješavanja konflikata.

U domen roditeljske odgovornosti ubraja se i vaspitanje spremnosti za konflikte, kao i vaspitanje za rješavanje konflikata. Ovo su ujedno i pretpostavke da bi dijete postalo samosvjestan čovjek, siguran sam u sebe, i čovjek koji može živjeti s drugima (Haug-Schnabel, 1997).

Stilovi rješavanja konflikata koje djeca usvoje u porodici, koristit će se i u drugim socijalnim sredinama od strane djece. Djeca će modele ponašanja svojih roditelja usvojiti i primjenjivati i izvan porodice. Poseban problem jeste ukoliko se radi o nekonstruktivnim načinima rješavanja konflikata koja su djeca usvojila u porodici i primjenjuju u skupini vršnjaka. Porast agresivnosti i nasilničkog ponašanja u populaciji predškolaca govori u prilog prethodno rečenom. Posebno su opasna nasilnička ponašanja djece koja prema Uzelac (1994) obuhvataju postupke koji razaraju, ugrožavaju, oštećuju i ponižavaju ljudsko biće, dok nenasilje obuhvata postupke koji podstiču prirodni rast i razvoj osobe.

Uloga roditelja u vršnjačkim konfliktima je veoma važna. Mnogi vršnjački konflikti rezultiraju i fizičkim obračunima, te prekidom komunikacije i saradnje među djecom. Iz ovog razloga smatramo bitnim istaći ulogu roditelja kao posrednika ili medijatora u konfliktima među djecom, koji će pomoći djeci da riješe konflikt na obostrano zadovoljstvo.

Medijacija ili posredovanje predstavlja poseban način rješavanja konflikata u kojem treća neutralna strana interveniše u konflikt i vodi pojedince koji su sukobljeni do rješenja koja sami dogovaraju. Medijatori su većinom odrasle osobe u čiju pravednost djeca ne sumnjaju. Ajduković i Pečnik (1998) navode kako proces medijacije omogućava pojedincima koji su u konfliktu da iznesu svoje potrebe, probleme, osjećaje i strahove, te da isto čuju od suprotne strane u konfliktu. Istovremeno, medijacija kao proces omogućava zamišljanje ideja sa ličnog

stanovišta, pronalazak ideja za akciju, vrednovanje posljedica mogućih akcija, izbor i saglasnost oko akcija koje će se poduzeti, saglasnost oko vrednovanja učinka akcije, te traženje novog rješenja ukoliko postoji potreba. Pravila koja predlaže medijator, a kojih se pojedinci koji su u konfliktu trebaju pridržavati su:

- Slušanje bez prekidanja odnosno bez upadanja u riječ;
- Jednako vrijeme za iznošenje svog viđenja problema za sve strane u konfliktu;
- Izbjegavanje optužbi i verbalne agresivnosti.

Medijator treba da ponudi drugačiji pristup u rješavanju problema, ne da utvrđuje koja je strana u pravu ili nije, nego da krene s ciljem pronalaska rješenja, a ne sa unaprijed utvrđenim rješenjem. Suzić (2005) navodi primjer primjene kolaboracije od strane nastavnika, u našem istraživanju asertivnog stila rješavanja konflikata, na situaciju kada između djece nastane konflikt. Nastavnik, u našem slučaju roditelj, treba da pronađe zajedničke tačke saradnje među dvjema stranama. Roditelj se ne postavlja kao arbitar, nego prvo sagledava šta to dvije strane u konfliktu imaju zajedničko, kako bi startovao sa najmanje spornom zajedničkom tačkom, te kako bi u startu konflikt učinio rješivim. Poslije radi na drugoj saglasnoj tački, zatim trećoj i tako redom. Nakon što se dođe do tačke koja je nerješiva, roditelj pribjegava tehnici odgađanja, prihvatanja razlika i slično. Ovdje možemo primjetiti integrativni pristup ili model „pobjeda-pobjeda“ (Suzić, 2005). Ovo je ujedno i najbolji način rješavanja konflikta između dvoje sukobljene djece, jer ne postoji pobjednik i poraženi, nego su ulogom medijatora na kraju obje strane dovedene u poziciju pobjednika.

Iz svega navedenog ukazuje se potreba za ovladavanjem i usavršavanjem medijatorskih vještina od strane roditelja. Ovo je još jedan od važnih puteva u podsticanju razvoja prosocijalnosti kao sastavnog dijela socijalne kompetentnosti djece. Razlog tome je što brojni vršnjački konflikti kao i konflikti među braćom i sestrama svakodnevno događaju. Ukoliko se roditelj pokaže kao dobar medijator, on će kroz postupak medijacije pružiti djeci adekvatan model rješavanja konflikata. Ukoliko se pokaže i postavi kao neravnopravan medijator koji se zalaže samo za interese jedne strane, to onda neće pozitivno uticati na razrješenje konflikta. Jedna strana će biti zadovoljna dok će druga strana osjećati još veću frustraciju i bijes.

Znači, roditelji utiču na ponašanje djece ne samo svojim primjerom u konfliktima sa drugim ljudima ili sa djecom, nego i kroz proces posredovanja u rješavanju konflikata među

djecom. Na taj način utiču na formiranje prosocijalnih vještina djece ukoliko su dobri medijatori, te ukoliko primjenjuju asertivni stil rješavanja konflikata u procesu medijacije. Ukoliko koriste agresivni stil rješavanja konflikata u procesu medijacije i unaprijed znaju rješenje i pobjednika, onda će se jedno dijete (strana) u konfliktu osjećati kao gubitnik i osjećaće ljutnju, pa čak i neprijateljstvo prema pobjedniku. Ovo svakako nije put podsticanja razvoja prosocijalnog ponašanja djece.

Stilovi rješavanja konflikata

Cilj svake porodice, vrtića i društva treba da bude podučavanje djece za konstruktivno rješavanje konflikata. „Konstruktivno rješavanje konflikata pretpostavlja aktivan odnos prema problemu, gdje svaki učesnik vodi računa o svojim potrebama i željama, ali i o potrebama i željama druge strane“ (Ajduković i Pečnik, 1998).

Ukoliko posmatramo suštinu konstruktivnog načina rješavanja konflikata, možemo uvidjeti da u klasifikaciji koju iznose Brilhart, Galanesova i Adamsova, jedino je konstruktivan asertivni stil rješavanja konflikata. Tri ostala stila rješavanja konflikata i to: agresivni, pasivni i samoopuštajući, u suštini su destruktivni za rješavanje konfliktnih situacija.

Kilman i Tomas navode da postoji pet stilova (metoda) rješavanja konflikata i to:

1. *Kompeticija (dominacija);*
2. *Izbjegavanje;*
3. *Prilagođavanje (akomodacija);*
4. *Kompromis;*
5. *Saradnja, asertivni stil ili kolaboracija* (Kilman & Thomas, 2008).

Metoda *kompeticije* podrazumijeva asertivnost i to shvaćenu na način da se odnosi samo na zadovoljenje vlastitih potreba, ali ne i potreba druge strane u konfliktu. Saradnja ne postoji i uglavnom se razvija suparništvo, korištenje sile i potčinjavanje jedne strane u konfliktu prema drugoj strani.

Izbjegavanje podrazumijeva neasertivnost i nekooperativnost, odnosno konflikt se ignoriše, nema konfrontacije i ne uzimaju se u obzir potrebe niti jedne strane u konfliktu.

Prilagođavanje je način rješavanja konflikata u kojem dominira neasertivnost i kooperativnost. U ovom stilu rješavanja konflikata ne vodi se briga o vlastitim željama i potrebama, ali se zato pažnja poklanja željama i potrebama druge strane u konfliktu.

U okviru *kompromisa* prevladava umjerena asertivnost i umjerena kooperativnost. Umjereno se insistira na vlastitim potrebama i željama, ali i na željama i potrebama druge strane. Mogući dobitak i gubitak se vaga, te se kroz pregovaranje traži prihvatljivo rješenje.

Metoda *saradnje* podrazumijeva asertivnost i kooperativnost. Nastoje se zadovoljiti svoje želje i potrebe, ali isto tako i želje i potrebe druge strane. Traga se za rješenjima koja su integrativna, u kojima nema gubitnika.

Tomas Gordon navodi klasifikaciju metoda rješavanja konflikata koja obuhvata tri stila i to:

1. metoda „pobjeda-poraz“,
2. metoda „poraz-pobjeda“,
3. metoda „pobjeda-pobjeda“ (Gordon, 2001).

Metoda „pobjeda-poraz“ podrazumijeva vlastitu pobjedu i poraz druge strane u konfliktu. Dominantno je mišljenje da sam ja jači, pametniji i dobitnik, a drugi je sve suprotno od mene. Koristi se prisila da se prihvati rješenje koje samo meni odgovara, dok se potrebe drugoga ne uzimaju u obzir. Posljedice korištenja ovog stila ili metoda su:

- Poraženi osjeća ljutnju i neprijateljstvo prema pobjedniku;
- Slaba motivisanost poraženog da provede nametnuto rješenje;
- Neophodan je podsticaj od strane pobjednika;
- Podstiče se zavisnost, a ometa razvoj samoodgovornosti i samousmjerenja;
- Ometa se saradnja, a podstiče poslušnost, pokornost i strah;
- Ometa se kreativnost, istraživački duh i radoznalost;
- Smanjuje se produktivnost, te vodi ka nezadovoljstvu i slabijem moralu;
- Ometa se razvoj samokontrole i samodiscipline;
- Ponekad se radi o jedinom mogućem metodu izbora, a nekada je i koristan ukoliko se zahtijeva brza reakcija;
- Ponekad i pobjednik može osjetiti krivicu (Gordon, 2001).

Drugi stil ili metod rješavanja konflikata je „poraz-pobjeda“. Ovaj stil rješavanja konflikata predstavlja potpunu suprotnost prethodno istaknutom stilu „pobjeda-poraz“. Sve što vrijedi za metod „pobjeda-poraz“ vrijedi i za metod „poraz-pobjeda“ ali u obratnom smislu (Gordon, 2001).

Treća metoda ili stil rješavanja konflikata jeste „pobjeda-pobjeda“. U ovom metodu nema gubitnika, obje strane su pobjednici. Kroz dogovaranje, uvažavanje, poštivanje, te uzimanja u obzir i svojih i tuđih potreba, dolazimo do zajedničkog, za obje strane prihvatljivog rješenja. Koristi od primjene metoda „pobjeda-pobjeda“ su:

- Ne dolazi do ljutnje;

- Visoka nivo motivisanosti prilikom provođenja rješenja, jer su obje strane učestvovala u njegovom donošenju;
- Angažovanje obostranog mišljenja utiče na kreativnije rješenje;
- Nema nametanja rješenja;
- U konfliktu se ne koristi moć koja je destruktivna po međusobni odnos;
- Podstiču se prijateljska osjećanja, poštovanje, povjerenje i pažnja;
- Doprinosi otkrivanju stvarnog problema;
- Utiče na pojavu odgovornosti u ponašanju obje strane (Gordon, 2001).

U okviru metoda „pobjeda-pobjeda“ Gordon (2001) navodi i faze konstruktivnog rješavanja konflikata i to:

1. *definisanje problema,*
2. *traženje mogućih rješenja,*
3. *vrednovanje prijedloga,*
4. *odlučivanje koji je prijedlog najbolji,*
5. *izvedba,*
6. *provjeravanje uspješnosti rješenja* (Gordon, 2001).

Definisanje problema je početna faza u kojoj se prepoznaje problem. Korištenje ovog metoda može rezultirati neuspjehom, u slučaju da problem nije ispravno definisan. Kako se takva situacija ne bi dogodila, potrebno se pridržavati određenih pravila kao: strane u konfliktu moraju vjerovati u ovaj metod, uključiti sve strane koje su involvirane u konflikt, osigurati dovoljno vremena, učešće u rješavanju konflikta treba biti dobrovoljno, izraziti svoj problem, a ne rješenje, izbjegavati ti-poruke, koristiti ja-poruke, ne prelaziti na drugu fazu dok obje strane nisu naznačile svoje potrebe, definisati problem kao sukob potreba, a ne kao sukob rješenja.

Traženje mogućih rješenja je druga faza i nastupa nakon što je problem definisan. Moguća rješenja odnosno iznesene prijedloge ne treba vrednovati, nego je potrebno podsticati učesnike da iznesu svoje prijedloge. Sve prijedloge treba uvažavati bez obzira na to da li nam određeni prijedlozi izgledaju čudno.

Vrednovanje prijedloga je treća faza i započinje razgovorom o tome koji je prijedlog najprihvatljiviji. Neophodno je odbaciti prijedloge sa kojima se bar neko ne slaže bez obzira na

razlog. Također, neophodno je omogućiti da svako obrazloži svoj prijedlog, ali i aktivno sasluša obrazloženja tuđih prijedloga.

Odlučivanje koji je prijedlog najbolji predstavlja četvrtu fazu. Ova faza ne bi trebala biti problematična ukoliko su prve tri faze provedene dobro. Ako se svi slažu sa određenim rješenjem, onda ne može biti problema. Međutim, ukoliko se treba odlučiti između dva ili više prijedloga, ne smijemo dozvoliti da nastupi glasanje, koje će neminovno rezultirati i gubitnicima. Oni koji su poraženi neće biti motivisani za provođenje usvojenog prijedloga. Postizanje konsenzusa i iskušavanje pojedinih prijedloga je također neophodnost. Isto tako, potrebno je istaknuti kako rješenja nisu konačna, i da se u slučaju potrebe mogu mijenjati.

Izvedba je peta faza i odnosi se na to ko će raditi i šta će raditi, da bi usvojeno rješenje bilo provedeno.

Provjeravanje je posljednja i završna faza, koja se odnosi na provjeru uspješnosti odabranog rješenja. U slučaju da se uoči problem, onda rješenje nije uspješno, odnosno odluka nije dobra. U suprotnom, odluka je ispravna.

Iz prethodno navedenih klasifikacija o stilovima rješavanja konflikata uočljivo je da postoji znak jednakosti između asertivnog stila (Brilhart, Galanes i Adams, 2001), stila saradnje (Kilman & Thomas, 2008) i stila „pobjeda-pobjeda“ (Gordon, 2001). Sva tri pomenuta stila rješavanja konflikata u svojoj osnovi sadrže uzimanje u obzir sopstvenih, ali i stajališta druge strane u konfliktu, a sve u cilju pronalaženja obostrano zadovoljavajućeg rješenja.

Također, sva tri pomeuta stila rješavanja konflikata mogu se nazvati konstruktivnim stilovima, jer se radi o aktivnim stilovima koji uzimaju u obzir potrebe obje strane u konfliktu. Za sve ostale stilove rješavanja konflikata iz bilo koje od navedenih klasifikacija, ne možemo reći da su konstruktivni, jer ne zadovoljavaju kriterije konstruktivnosti koje smo prethodno istakli.

U ovom poglavlju, predstavili smo različite klasifikacije stilova rješavanja konflikata, te uporedili one koje zadovoljavaju kriterijume konstruktivnosti. Saznali smo da jedino asertivni stil rješavanja konflikata, u klasifikaciji koju smo koristili u našem istraživanju, zadovoljava pomenute kriterijume konstruktivnosti, te da je taj stil najbolji način rješavanja konflikata roditelja. Ukoliko se roditelji odluče za agresivni ili pasivni stil rješavanja konflikata, kriterijumi konstruktivnosti neće biti zadovoljeni, jer će se u jednom slučaju zanemarivati potrebe druge strane, a u drugom slučaju zanemariti će se vlastite potrebe i interesi. Primjena konstruktivnog

stila rješavanja konflikata biće osnov razvoja prosocijalnosti djece, dok će nekonstruktivni stilovi djelovati na podsticanje agresivnosti i pasivnosti u ponašanju djece, što nikako nije vaspitni cilj kojem trebamo težiti.

Aktivno slušanje i „Ja“ poruke

Dva uslova konstruktivnog rješavanja konflikata koje ističu gotovo svi autori podjednako jesu: aktivno slušanje i govor u „Ja“ porukama.

Problemi u komunikaciji nastaju iz razloga što sagovornika slušamo površno, ili uopšte ne slušamo. Bašić, Kooler-Trbović i Žižak (2005) ističu da to mogu biti različiti oblici pseudoslušanja kao: jednoslojno slušanje – primanje dijela poruke, selektivno slušanje – slušanje onga što nas interesuje, otimanje riječi – slušalac nastoji iskoristiti priliku da nešto rekne, te slušanje u zasjedi - napad na sagovornika u slučaju kada slušalac procijeni da je nešto pogriješio.

Slušamo li šta druga strana u konfliktu ima da kaže, smanjujemo napetost i poboljšavamo komunikaciju. U slučaju da se situacija i ne promjeni, druga strana će biti otvorenija sa saradnju ako primjeti da je se sluša. (Grant, 2005).

„Aktivno slušati znači pokazivati stvaran interes za to što drugi govori“ (Plut i Marinković, 2002, str. 32). Aktivno slušanje obuhvata dekodiranje i provjeravanje informacija koje nam se šalju, a istovremeno i slanje poruke da smo čuli i razumjeli poruku. Ovo je moćna tehnika razgovora u koju se ne ubacuju lične ideje i sopstveno razumijevanje stvari, nego se sluša ono što druga strana govori, i tumači samo ono što se čuje.

Putem aktivnog slušanja utvrđuje se šta druga strana u konfliktu misli i osjeća, te na taj način doprinosi boljem utvrđivanju problema (Ajduković i Pečnik, 1998).

Aktivno slušanje nije šutnja, jer ona podrazumijeva pasivnost. Kroz aktivno slušanje pokazujemo djetetu da ga posmatramo kao ravnopravnoga i sa poštovanjem. Na taj način dijete neće osjećati strah spram svojih emocija, a to je važno jer sam osjećaj da nas je neko saslušao i razumio nužno čini da osjetimo toplinu prema njemu. Toplina i bliskost na kraju stvaraju povjerenje (Holcer, 2007).

Aktivno slušanje je posebno značajno u vaspitnim situacijama, jer se dijete prihvata onakvim kakvo jeste, omogućava da se problem djeteta razumije, poštuje se privatnost djeteta i

prihvataju njegovi osjećaji. Na taj način se olakšava rješavanje problema, jer se dijete naredni put lakše obraća za pomoć (Bašić, Kooler-Trbović i Žižak, 2005).

U prilog prethodno rečenom ide i činjenica da je jedan od osnovnih principa predškolskog vaspitanja „princip nenasilne komunikacije“ koji podrazumijeva između ostalog i vježbanje u tehnici slušanja drugoga (Suzić, 2006, str. 13).

Pored aktivnog slušanja, „Ja“ poruke su veoma važan uslov konstruktivnog rješavanja konflikata. Koliko su značajne „Ja“ poruke možemo vidjeti i kroz sadržaj „Ti“ poruka, koje predstavljaju potpunu suprotnost. „Smatra se da „Ti“ poruke češće stvaraju konflikt, jer daju sud o drugome“ (Stojaković, 2003, str. 319). Naređenje, upozorenje, kritikovanje, ismijavanje i sarkazam spadaju u „Ti“ poruke.

„Ja“ poruke odnose se na preuzimanje odgovornosti. Odgovornost se pružima za svoje unutrašnje stanje, te otvoreno dijeljenje istog sa drugom stranom. Istovremeno se djetetu (drugoj strani) prepušta pružimanje odgovornosti za njegovo ponašanje. Upotreba „Ja“ poruka vodi ka većoj spremnosti djeteta da ih uvaži, nego u slučaju upotrebe „Ti“ poruka (Gordon, 2001).

Korištenjem „Ti“ poruka optužuje se druga osoba, što kod nje izaziva pobunu i reakciju napadom. Međutim, potpuno suprotno djelovaće upotreba „Ja“ poruka, jer se njima djeluje na izazivanje saosjećanja, odgovornosti i spremnosti da se nešto učini. U većini slučajeva druga strana pokazuje spremnost za saradnju (Plut i Marinković, 2002).

Aktivno slušanje i „Ja“ poruke, sastavni su dio asertivnog stila rješavanja konflikata, dok se kod agresivnog i pasivnog stila gotovo ni ne pojavljuju. Koristeći aktivno slušanje, roditelji će moći saznati potrebe, interese, osjećaje druge strane u konfliktu, a putem „Ja“ poruka roditelji će znati artikulirati sopstvene potrebe, osjećaje i zahtjeve, bez okrivljavanja i napadanja druge strane u konfliktu. Upotreba aktivnog slušanja i „Ja“ poruka u vaspitnom procesu, u porodici ili vrtiću, je put ka usvajanju strategija konstruktivnog rješavanja konflikata predškolaca. Na taj način ćemo podsticati prosocijalnost djece. U suprotnom, biće skloni konfliktnim situacijama i destruktivnom načinu rješavanja istih, često primjenjujući agresivne obrasce ponašanja u interpersonalnoj komunikaciji sa vršnjacima.

Asertivnost između agresivnosti i pasivnosti

Termini agresivnost, pasivnost i asertivnost kod većine autora imaju isto ili slično značenje, ovo se prije svega odnosi na agresivnost i pasivnost, dok termin asertivnost ponekad i nema isto značenje kod različitih autora. To je razlog zbog čega smatramo bitnim dati određenja pomenutih termina, posebno značenja termina asertivnosti kojeg mi prihvatamo i koristimo u našem radu.

Žužul definiše agresivnost kao fizičku ili verbalnu reakciju izvedenu s namjerom da se nekom drugom nanese šteta ili ozljeda bilo koje vrste bez obzira na to je li ta namjera do kraja realizovana (Žužul, 1989). Grant navodi da se agresivnost može manifestovati verbalnim zlostavljanjem i optužbama, fizičkim nasiljem, destruktivnošću ili mislima koje podstiču daljnju agresivnost i opravdavaju vlastite postupke (Grant, 2005). Za Robinsa (1989) je agresivno ponašanje energično, dominirajuće, na sebe centrirano i bez obaziranja na druge.

Nasuprot agresivnom stoji pasivno ponašanje koje obuhvata podvrgavanje drugima. Robins smatra da je pasivnost takvo ponašanje koje je inhibirano, submisivno, gdje se konflikti izbjegavaju i nastoji se zadovoljiti druge (Robbins, 1989).

Veliki broj autora pod pojmom asertivnosti smatra otvoreno iznošenje i zalaganje za vlastite ideje, potrebe, želje, ali istovremeno i uzimanje u obzir i tuđih potreba, ideja i želja. Suzić (2005) ističe da se radi o personalnom svojstvu koje leži na kontinuumu između agresivnosti i pasivnosti, te kao asertivne ističe osobe koje su komunikativne, pomalo agresivne ali na prihvatljiv način, kontrolišu emocije, uvažavaju drugoga, te odlučno unose argumente i snažno se zalažu za stav koji zastupaju. Buje i Uzelac (2007) navode kako je asertivnost vještina koja nam omogućava da se izborimo za svoja prava, da nam obezbjedi da se naše mišljenje i osjećaji uzmu u obzir, ali isto tako de se ne narušavaju prava drugih osoba. Robins smatra da je asertivnost u suštini agresivnost bez nanošenja štete drugome. U asertivno ponašanje ubraja iznošenje vlastitih ideja, osjećaja i traženje svojih prava, ali i omogućavanje drugim osobama istog ponašanja (Robbins, 1989). Za razliku od navedih određenja asertivnog ponašanja, postoje određenja prema kojima se asertivnost odnosi prvenstveno na zadovoljenje vlastitih potreba, bez uzimanja u obzir potreba druge strane (Thomas i Owens - vidi kod: Brajša, 1994).

Nama je potpunije i prihvatljivije gledište većine autora prema kojima se u obzir pored svojih uzimaju i tuđe potrebe, prilikom određenja pojma asertivnosti. Ukoliko bi slijedili

suprotno određenje asertivnosti, onda bi asertivno poistovjetili sa agresivnim ponašanjem. Određenje asertivnosti na ovakav način kako to čini većina autora, te kako je i nama najprihvatljivije, daje nam realnu osnovu da pretpostavimo da će takvo ponašanje roditelja podsticati prosocijalnost djece. Međutim, uvažavanje tuđih potreba je moguće naći i u pasivnom stilu, koji je u suštini destruktivan jer ne uvažava i vlastite potrebe. Ovo su neki od razloga zbog čega smo se odlučili i provjeriti vezu između roditeljskih stilova rješavanja konflikata sa jedne strane, te prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca sa druge strane.

Prosocijalno i agresivno ponašanje

Prva socijalna sredina u kojoj dijete boravi jeste porodica. Prva socijalna iskustva stiće upravo u porodici kroz interakciju i komunikaciju prvenstveno sa roditeljima i ostalim članovima porodičnog kruga. Polaskom u vrtić, dijete se suočava sa novim situacijama za koje su mu neophodne socijalne vještine kako bi ih uspješno savladavao. „Socijalna iskustva iz porodice u predškolskoj dobi predstavljaju temelje svih budućih odnosa“ (Brajša-Žganec, 2003, str. 76). Iz prethodno rečenog možemo vidjeti da su roditelji najbitniji faktori dječijeg socijalnog razvoja u predškolskom periodu, i da će od njihovog odnosa prema djeci i drugima, u mnogome zavisiti i ponašanje djece u drugim socijalnim kontekstima. Prosocijalne ili agresivne manifestacije kod predškolaca su nesumljivo u velikoj mjeri zasluga njihovih roditelja.

Pored ovoga što je neupitan uticaj roditelja na pojavu prosocijalnosti i agresivnosti predškolaca, logično pitanje koje nam se nameće jeste: zašto nam je zanimljivo prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca? Odgovor bi glasio: zato što izraženost ili neizraženost pomenutih ponašanja djece u predškolskom periodu može predstavljati jedan od važnih faktora koji će određivati pravac razvoja djece u budućnosti.

Također, interesuje nas u kakvom su odnosu ova pomenuta ponašanja. Njihovo definisanje u narednim poglavljima daće nam jasniju sliku da se radi o ponašanjima koja se nalaze na potpuno suprotnim strana istog kontinuuma. Da je ovo zaista tako, potvrđuju različiti autori koji se manje ili više slažu u prethodnoj konstataciji. Hicela i Sindik (2011) ističu da se radi o ponašanjima koja su u neativnog korelaciji, dok Rašton (1985) smatra da se radi o dva koncepta koji su u negativnoj korelaciji, ali ne nužno i u kauzalnom odnosu (Rushton, 1985 – vidi kod: Vlahović-Štetić, 1994). Eron i Huesman (1984) govore o jedinstvenoj osobini pri čemu su prosocijalno i agresivno ponašanje samo njene bihevioralno suprotne manifestacije. Lea Pulkkinen ističe da su to međusono isključivi stilovi ponašanja stečeni u djetinjstvu (Pulkkinen, 1984- vidi kod: Vlahović-Štetić, 1994).

Nesumnjivo je da uticaj roditelja na prosocijalno i agresivno ponašanje djece postoji, da su prosocijalno i agresivno ponašanje u djetinjstvu važni indikatori budućeg socijalnog razvoja djece, te da su prosocijalnost i agresivnost, ponašanja koja se nalaze na suprotnim stranama. Sve ovo su razlozi zbog čega smo se odlučili istražiti fenomene prosocijalnosti i agresivnosti djece,

ali i ispitati potencijalnu ulogu roditeljskih stilova rješavanja konflikata na pojavu prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece.

Prosocijalno ponašanje

Odnos prosocijalnog ponašanja sa socijalnim kompetencijama i socijalnim vještinama djece

Radi lakšeg razumijevanja fenomena prosocijalnosti u ponašanju, smatramo bitnim objasniti odnos prosocijalnosti sa socijalnim kompetencijama i socijalnim vještinama. Krenimo redom! Socijalne kompetentnost predstavlja sposobnost razumijevanja ličnih i tuđih osjećaja, misli i ponašanja u interpersonalnim situacijama, kao i odgovarajućeg ponašanja koje se temelji na tom razumijevanju (Jurčević-Lozančić, 2011).

Vrlo slično poimanje socijalnih kompetencija iznosi i Erik Adler. Za njega su „socijalne kompetencije sposobnost da se pojedinac optimalno snađe kako sa samim sobom, tako i sa sopstvenim okruženjem“ (Adler, 2013, str. 20). On nadalje ističe kako ova definicija u velikoj mjeri pojednostavljuje stvari, ali da ipak sadrži sve ono što se o socijalnim kompetencijama može reći i što je do sada objavljeno. Samo onaj ko posjeduje mjeru osjećanja sopstvene vrijednosti i samopouzdanja može na optimalan način izaći na kraj sa sobom i svojim okruženjem. On mora biti disciplinovan i odgovoran kako bi sopstveni život uskladio sa ostalima. Ko nije tolerantan, ne poštuje druge, ne uzvraća pažnju, ne saosjeća sa drugima, nema sposobnost uživljavanja u položaj drugoga, ko ne zna rješavati konflikte i nalaziti kompromise, nije ni sposoban da se snađe sa drugim ljudima (Adler, 2013).

Uzmemo li u obzir određenje prosocijalnog ponašanja koje smo pomenuli u jednom od prethodnih poglavlja, možemo vidjeti da se prosocijalnost preklapa sa socijalnim kompetencijama. Oba pojma imaju mnoge zajedničke tačke (npr. saosjećanje sa drugima, sposobnost uživljavanja u položaj drugoga), iako je jasno vidljivo da su shvatanja socijalnih kompetencija šira, a samim time obuhvataju i prosocijalno ponašanje kao svoj sastavni dio. Da je ovo zaista ovako potvrđuju i drugi autori. Tako Bašić, Ferić i Kranželić (2001) smatraju da je prosocijalno ponašanje važna komponenta socijalne kompetentnosti koje se definiše kao sposobnost korištenja okolinskih i ličnih izvora za postizanje dobrog razvojnog rezultata.

Lozančić (2011) ističe da prosocijalni oblici ponašanja, odnosno sklonost prosocijalnom ponašanju, predstavlja važan indikator socijalne kompetencije djece i mladih.

Podstičući razvoj prosocijalnog ponašanja, kao i njegovih sastavnih dijelova, mi direktno utičemo na razvoj socijalnih kompetencija, odnosno djelujemo na djecu kako bi postala socijalno kompetentne osobe. O značaju pomenutog govore Parker i Ašer koji smatraju da djeci koja u ranom djetinjstvu ne uspiju postići minimalan nivo socijalne kompetentnosti, prijeti opasnost od raznih socijalnih neprilagođenosti koje im mogu zagorčati ostatak života. U adolescenciji i odrasloj dobi takva neprilagođenost mogla bi se reflektovati u obliku slabog uspjeha u školi, prekida školovanja, delikvencije ili niza mentalnih poremećaja (Parker i Asher, 1987-vidi kod: Katz i McClellan, 1999).

Budući da socijalno kompetentna djeca usklađuju svoje ponašanje sa ponašanjima drugih, i to u skladu sa svojim prosocijalnim vještinama, smatramo bitnim pomenuti i sastavnice prosocijalnog ponašanja.

Brajša-Žganec navodi da se prosocijalne vještine sastoje od: *osnovnih socijalnih vještina, vještina povezanih sa funkcionisanjem u grupi, postupanja s osjećajima i stresom te alternativa za agresiju* (Brajša-Žganec, 2003).

Osnovne socijalne vještine čine vještine slušanja, lijepog i odvažnog govora, traženja pomoći i naklonosti od drugih. *Vještine povezane s funkcionisanjem u grupi* uključuju postavljanje pitanja, čekanje na red i uključivanje u igru, prikladno slijeđenje upute i prekidanje govornika, traženje prijatelja za igru i pružanje pomoći drugima. *Primjereno postupanje s osjećajima* čine vještine razumijevanja vlastitih i tuđih emocija, dok *vještine povezane sa dječijim postupcima u stresnim situacijama* odnose se na sposobnost opuštanja, iskrenost i prihvatanje gubitka. *Alternative za dječiju agresiju* čine vještine postupanja s ljutnjom, odlučivanje je li nešto u redu ili ne, te vještine rješavanja problema i prihvatanja posljedica. Ovladavanje prosocijalnim vještinama u predškolskoj dobi veoma je važno za dalji dječiji socijalni razvoj (Brajša-Žganec, 2003).

Suzić (2005) sačinjava model od 28 kompetencija neophodnih za život u XXI vijeku. Model se sastoji iz 4 dijela i to: kognitivnih kompetencija, emocionalnih kompetencija, socijalnih kompetencija i radno-akcionih kompetencija. Za nas najzanimljivije su socijalne kompetencije, i to: *razumijevanje drugih individua i grupa, tumačenje grupnih emocionalnih strujanja i snage odnosa; saglasnost, usaglašenost sa ciljevima grupe ili organizacije, kolaboracija; grupni*

menadžment: biti vođa i biti vođen, stvaranje veza, sposobnost uvjeravanja, organizacione sposobnosti, timske sposobnosti, podjela rada; komunikacija: slušati otvoreno i slati uvjerljive poruke, komunikacija „oči u oči“, nenasilna komunikacija; podrška drugima i servilna orijentacija, senzibilitet za razvojne potrebe drugih i podržavanje njihovih sposobnosti; uvažavanje različitosti, tolerancija, demokratija; te osjećanje pozitivne pripadnosti naciji i civilizaciji (Suzić 2005). Iz određenja prosocijalnosti jasno možemo uvidjeti da mnoge socijalne kompetencije prethodno navedene, predstavljaju sastavni dio prosocijalnog ponašanja.

Postoje mišljenja da u inventar socijalnih vještina koje doprinose pozitivnom prosocijalnom ponašanju spadaju: *temeljne socijalne vještine, složenije temeljne socijalne vještine, vještine nošenja s osjećajima, vještine koje zamjenjuju agresiju, vještine nošenja s teškoćama i vještine planiranja* (Cartledge & Milburn, 1995).

Temeljne socijalne vještine: slušanje, započinjanje razgovora, održavanje razgovora, postavljanje pitanja, završavanje razgovora, samopredstavljanje, predstavljanje drugih osoba, zahvaljivanje, davanje komplimenata.

Složenije temeljne socijalne vještine: Traženje pomoći, traženje informacija, davanje uputa, slijeđenje uputa, uvjeravanje drugih, izvinjavanje za pogrešku.

Vještine nošenja s osjećajima: prepoznavanje svojih osjećaja, iskazivanje vlastitih emocija, razumijevanje osjećaja drugih osoba, nošenje s ljutnjom druge osobe, nošenje s odbijanjem od strane druge osobe, iskazivanje naklonosti, nošenje s vlastitom neugodom, nošenje s vlastitim strahovanjima, samopriznanje.

Vještine koje zamjenjuju agresiju: traženje dopuštenja/dozvole, pregovaranje, samokontrola, nošenje s vlastitom nemotivisanošću, nošenje s vlastitom ljutnjom, zauzimanje za vlastita prava i potrebe, izbjegavanje sukoba.

Vještine nošenja s teškoćama: iznošenje prigovora, odgovaranje na prigovore, nošenje s neuspjehom, zauzimanje za drugu osobu, odgovaranje na uvjeravanja, nošenje s dvostrukim porukama, nošenje s optužbama, pripremanje za teški razgovor, nošenje s pritiskom grupe.

Vještine planiranja: odlučivanje o poduzimanju akcije, odlučivanje o problemu, postavljanje cilja, razmatranje vlastitih sposobnosti, prikupljanje informacija, usklađivanje problema po prioritetnosti, donošenje odluke o svojoj ulozi, donošenje odluke o drugima, planiranje aktivnosti za sebe, planiranje aktivnosti za druge (Cartledge i Milburn, 1995).

Iz prethodno rečenog možemo vidjeti koje pojedine socijalne vještine utiču na razvoj prosocijalnosti, a time i na cjelokupnu socijalnu kompetentnost pojedinca. Međutim, ostaje malo nedoumice kad je u pitanju socijalna vještina „izbjegavanje sukoba“, da li ona doprinosi većoj socijalnoj kompetentnosti? Jer, ukoliko izbjegavamo sukob, reagujemo pasivno i nemamo priliku da uvježbavamo komunikacijske vještine kao sastavne dijelove socijalne kompetentnosti, a s druge strane izbjegavajući sukobe povećavamo „konfliktni potencijal“ u nama samima, koji kad dostigne kritičnu granicu prerasta u eksploziju agresije. Izbjegavanje sukoba nije najbolji način da zamijenimo agresiju, jer nije samo pasivnost alternativa agresivnosti. Smatramo da se vještina asertivnog postupanja u sukobu treba istaći, jer je to najbolji način da se uvježbavamo u našim socijalnim vještinama i prosocijalnosti, pri tome uzimajući u obzir i svoje, ali i potrebe drugih ljudi.

Ranije isticane socijalne vještine su sastavni dio prosocijalnog ponašanja, koje je opet sastavni dio socijalne kompetentnosti djeteta. Prikazujući odnos prosocijalnog ponašanja sa socijalnim vještinama i socijalnom kompetentnošću djece, nastojali smo istaći ulogu roditeljskih stilova rješavanja konflikata na pojavu prosocijalnog ponašanja. Naime, ukoliko roditelji koriste asertivni stil rješavanja konflikata, manifestovaće mnoge od prethodno pomenutih socijalnih vještina odnosno kompetencija koje su sastavni dio prosocijalnog ponašanja, ili utiču na podsticanje prosocijalnog ponašanja djece. To će nadalje voditi većoj socijalnoj kompetentnosti djeteta, i imaćemo djecu koja će se bolje snalaziti u socijalnom okruženju i koja će imati bolji razvojni rezultat. Sve navedeno uticaće na prevenciju pojave agresivnosti djece predškolske dobi, koja je često indikator i drugih poremećaja u ponašanju, u nekim narednim razvojnim stadijima.

Prosocijalno ponašanje i /ili altruizam

Kod različitih autora nailazimo na različita određenja odnosa altruizma i prosocijalnog ponašanja. Zašto neki autori prave razliku, a drugi ne, pokušaćemo predstaviti u kratkim crtama.

Analiziramo li većinu definicija prosocijalnog ponašanja kao na primjer „voljno, intencionalno ponašanje koje ima pozitivne posljedice po druge ljude“ možemo vidjeti da se ova definicija, kao i većina drugih, zasniva na posljedicama ponašanja, pri tome ne uzimajući u obzir motive takvog ponašanja, koji mogu biti pozitivni ili negativni. Upravo to je razlog zbog kojega neki autori prave razliku između altruizma i prosocijalnog ponašanja. „Da bi se neki oblik socijalnog ponašanja smatrao altruističnim moraju biti zadovoljeni sljedeći uslovi: 1) da je ponašanje voljno započeto, tj. slobodno bez prisile, 2) da je poduzeto s namjerom poboljšanja i održanja dobrobiti drugih, 3) da isključuje očekivanje materijalnih ili društvenih nagrada ili izbjegavanje vanjske nelagode i kazne“ (Eisenberg & Miller, 1987).

Poredeći ovakvo određenje altruističkog ponašanja sa različitim definicijama prosocijalnog ponašanja (koja su ranije pomenuta), možemo vidjeti da se radi o gotovo identičnim pojmovima. Zbog toga ćemo mi, kao i većina današnjih istraživača, kao sinonime koristiti termine altruizam i prosocijalno ponašanje. U prilog ovome ide i tvrdnja koju ističe Nensi Ajzenberg. Ona smatra kako je u mnogim situacijama u kojima se manifestuju prosocijalna ponašanja teško zaključivati kakvi motivi i namjere stoje iza takvog ponašanja počinitelja (Eisenberg, 1988 - vidi kod: Vlahović-Štetić, 1994).

Bez obzira na teškoću u određivanju motiva ponašanja, mi smatramo da ako zaista govorimo o altruizmu ili prosocijalnom ponašanju onda motivi, odnosno razlozi takvog ponašanja trebaju biti pozitivni, u čijoj osnovi se nalazi empatija i briga za druge, a ne negativni, kao na primjer ostvarenje ličnih interesa ili očekivanje da će joj se isto uzvratiti. Stoga roditelji, kao modeli ponašanja djece, svakodnevno trebaju razvijati altruističke crte u repertoaru dječijeg ponašanja. Jedan od načina jeste i komunikacija, odnosno stilovi rješavanja konfliktnih situacija. Roditelji mogu da putem adekvatnih načina komuniciranja, putem iskazivanja sposobnosti da saslušaju drugoga, da uzmu u obzir i njegove osjećaje, potrebe, interese, stavove i postupke, pružiti modele ponašanja koji će kod djece podsticati prosocijalne odnosno altruističke akcije u budućnosti. Nedovoljno ili nikako pružanje ovakvih modela ponašanja od strane roditelja,

ostaviće prostor razvoju egoističkih karakternih crta, što će opet voditi ka većoj mogućnosti pojave agresivnog ponašanja djece.

Prosocijalnost i empatija

Postoje različita određenja pojma prosocijalno ponašanje, međutim, ono što se trenutno može uočiti jeste činjenica da prosocijalnost obuhvata aktivnosti i postupke koji imaju za cilj dobrobit drugih ljudi, i pribavljanje omiljenosti od strane drugih. Ukoliko je takvo ponašanje za dobrobit drugih motivisano pozitivno, onda možemo pretpostaviti da se u osnovi prosocijalnog ponašanja nalazi empatija koju Vasta, Hajt i Miler (2004) definišu kao sposobnost razumijevanja nečijih osjećaja, ali i njihovo dijeljenje. Međutim, postoje i obuhvatnije definicije empatije. Tako Suzić (2005) pod empatijom podrazumijeva razumijevanje pozicije, mišljenja, emocionalnog stanja i akcije druge osobe. „U vaspitnom djelovanju empatija ima posebno bitnu ulogu. Važno je da osobi s kojom smo u odnosu ne pristupamo samo racionalno, da je ne prosuđujemo samo na osnovu onoga što vidimo, već da se pokušamo saživjeti otkrivajući kako se ona osjeća u datom trenutku, i adekvatno tome uskladiti naše ponašanje“ (Bratanić, 1990, str. 66).

Empatija pored emotivne ima i kognitivnu komponentu. Posebno je to slučaj kod odraslih i starije djece. Razvojne faze empatije odgovaraju fazama razvoja spoznaje. Govoreći o razvoju i preobrazbi empatije, Hofman nudi razvojne stepene empatije, i to:

- globalna empatija,
- „egocentrična“ empatija,
- empatija za osjećaje drugih,
- empatija prema opštem stanju drugih; empatija za iskustva drugih izvan neposredne situacije; njihove opšte uslove, buduća stanja,
- empatija prema cijeloj grupi (Hoffman, 1987).

Ono što nas posebno zanima s obzirom na problem našeg istraživanja jeste „empatija za osjećaje drugih“. Glavni razlog je to što se pojavljuje između druge i treće godine života (prihvatanjem tuđe uloge), a ovo je period koji odgovara ciljnoj skupini u našem istraživanju.

Postajući svjesno da drugi ljudi imaju osjećaje koji mogu biti drugačiji od njegovih, dijete odgovara prikladnije na osjećaje drugih ljudi. Sposobno je da doživi saučesće, globalnu simpatiju. Razvoj govora utiče na mogućnost djeteta da empatiše sa složenijim emocionalnim stanjima. Također, javlja se i pojava da empatičko uzbuđenje može biti izazvano samo na osnovu informacija o stanju drugih ljudi, bez njihovog prisustva (Raboteg-Šarić, 1995).

Mirja Kaliopuska ističe sljedeće komponente empatije i to:

- Afektivne komponente kao osjećajnost, emotivna prijemчивost, učestvovanje u emocijama i doživljajima, širenje skale izražavanja vlastitih emocija, privremeno poistovjećivanje sa drugom osobom i fleksibilna samokontrola, djeluju da se ponašamo fleksibilno u različitim situacijama;
- Motivacione komponente: poštovanje života druge osobe prepoznavanje jada druge osobe, motiv za pomaganje drugoj osobi u psihičkom i fizičkom smislu;
- Kognitivne komponente: prepoznavanje emocija, tačna procjena emocija i doživljaja, imenovanje emocija i doživljaja, preuzimanje uloge druge osobe, zauzimanje stanovišta druge osobe, iskustvo u razumjevanju, zauzimanje distance u odnosu na događaje, osobe ili emocije (pomjeranje od simpatije do empatije), saopštavanje drugoj osobi utisaka o njenim doživljajima;
- Kinestetičke (haptičke) komponente: isticanje mimike i izražajnosti, korištenje gestova pri izražavanju emocija, dodir preko kože (haptički modalitet), fleksibilna kontrola nad tjelesnim pokretima, razvijanje kontrole nad glasom (Kaliopuska, 1995 - vidi kod: Suzić, 1998).

Sagledavajući komponente empatije koje ističe Mirja Kaliopuska možemo uvidjeti da svaka od komponenti empatije može biti od koristi kako u podsticanju empatije, tako i u podsticanju prosocijalnog ponašanja. Iz svake komponente empatije ponaosob, vidljiva je usmjerenost na druge osobe, što je opet suština prosocijalnog ponašanja.

Neki autori smatraju kako postoji instikt za empatiju. Daniel Goulmen ističe da je naš mozak unaprijed podešen na dobrotu. Automatski pritičemo djetetu koje vrišti od straha. To što se taj prelazak sa empatije na radnju dešava automatski brzo, ukazuje na postojanje sistema kola namijenjenog upravo tome. „Osjećati *sa* pokreće nas da činimo *za*“ (Goleman, 2010, str. 67).

Ovo je jedan od pokazatelja povezanosti osjećanja (empatije) sa radnjama odnosno prosocijalnim ponašanjem. Međutim, ovo nisu jedini pokazatelji. Pored navedenog, zatim logike,

postoje i mnoga istraživanja koja idu u prilog ovoj tvrdnji. Tako su Ajzenberg i Miler (1987) sačinili pregled više od stotinu istraživanja koja su se bavila odnosom empatije i prosocijalnog ponašanja. Bez obzira na različite metodološke pristupe u provedenim istraživanjima, kao i na različite razvojne nivoe ispitanika, oni su došli do zaključka da rezultati uglavnom pokazuju pozitivan odnos između empatije i različitih mjera prosocijalnog ponašanja.

Na sličan način razmišljaju i Ajduković i Pečnik (1998). Oni smatraju da se uz pojam empatije veže i pojam prosocijalnog ponašanja, kojeg određuju kao sveobuhvatni naziv za različite oblike socijalnog ponašanja kojima je temeljno pomaganje drugima u zadovoljavanju njihovih potreba i uklanjanju teškoća. Empatija se bazira na tri vrste informacija i to: kako se druga osoba osjeća, kako druga osoba razmišlja, te koja iskustva i uslovi dovode do određenog ponašanja (Suzić, 2005). Sa druge strane prosocijalno ponašanje se odnosi na konkretne akcije koje imaju cilj pomoći drugoj osobi. Ono što je nama interesantno jeste i činjenica da Ajduković i Pečnik (1998) ističu da se empatija i prosocijalno ponašanje javljaju kod male djece, navodeći pri tome da brojna istraživanja pokazuju da se predškolci lagano uživljavaju u osjećaje drugih. Empatija olakšava komunikaciju sa vršnjacima, te je u obrnutoj vezi sa agresivnim ponašanjem.

Iz prethodno kazanog vidljivo je da je empatija „pokretač“ prosocijalnog ponašanja. „Empatija nije nešto što dolazi tako lako niti je nešto što se samo po sebi podrazumijeva. Empatiju treba vježbati“ (Suzić, 2005, str. 421). Roditelji mogu da kroz podsticanje empatije na indirektan način utiču na pojavu prosocijalnosti djece. Za to postoje brojne mogućnosti i načini, a neki od njih su sljedeći:

- pokazivanje djetetu da saosjećate sa njim,
- pružanje pozitivnog primjera,
- pohvaljivanje djeteta kada se primjete znakovi empatije,
- objašnjavanje djetetu kako se drugi ljudi osjećaju kada su tužni ili povrijeđeni zbog nečega.

Važno je i istaći da se empatija kao vještina može i izgubiti ako se ne vježba, isto kao i što se može učiti vježbanjem. Roditeljsko djelovanje na vaspitavanju empatije treba da bude u kontinuitetu, jer u suprotnom se može desiti da se ostvareni napredak u pogledu razvoja empatije poništi, nestane.

Sve prethodno rečeno o empatiji i prosocijalnom ponašanju, ukazuje na povezanost ova dva fenomena. Ukoliko roditelji u svom ponašanju koriste asertivni stil rješavanja konflikata koji

u svom sadržaju ima elemente empatije (uzimanje u obzir tuđeg mišljenja, potreba, osjećanja), onda će istovremeno uticati na pojavu i razvoj empatije, a time i prosocijalnog ponašanja djece, jer je empatija pokretač razvoja prosocijalnosti djece.

Faktori prosocijalnog ponašanja

Da bismo potpunije razumjeli fenomen prosocijalnog ponašanja, smatramo važnim istaći i to barem u kraćim crtama, pod uticajem kojih faktora se nalazi prosocijalno ponašanje. Ono se nalazi pod uticajem mnogobrojnih faktora koji mogu biti vanjski i unutrašnji. Raboteg-Šarić (1995) navodi dvije glavne skupine faktora i to:

1. *situacijski (vanjski) faktori i*
2. *cрте личности.*

Situaciona tumačenja prosocijalnog ponašanja razliku u količini pružanja pomoći pripisuju neposrednom uticaju okoline, kao i privremenom stanju pomagača izazvanom tim uticajima. U situacijske faktora ubrajaju se sljedeći: *uticaj drugih ljudi, svojstva podražaja za prosocijalno ponašanje, privremena stanja potencijalnog pomagača, odnos s potencijalnim primaocem pomoći, dimenzije situacija u kojima se javlja prosocijalno ponašanje.*

Nama je interesantan uticaj drugih ljudi kao poseban faktor. Naime, pokazalo se da različiti načini verbalnog komuniciranja mogu djelovati na dječije prosocijalno ponašanje. Više je to slučaj ako se ističu vrijednosti određenog ponašanja i vrši procjena o posljedicama tog ponašanja, nego zabrana nepoželjnih ponašanja. Pokazivanje velikodušnog ponašanja modela uz objašnjavanje posljedica koje dječije ponašanje može imati za druge, donosi najbolje rezultate (Hoffman, 1981 - vidi kod: Raboteg-Šarić, 1995). Ove činjenice nam kazuju koji je to najefikasniji način djelovanja roditelja na razvoj prosocijalnog ponašanja djece. Roditelji kao prvi i najsnažniji modeli ponašanja, trebaju manifestovati ovakva ponašanja u svom vaspitnom djelovanju i rezultati će biti pozitivni i za njih i za djecu, ali i za društvo u cjelini.

Drugu grupu faktora čine *crte ličnosti*. Osobe koje su veoma moralne, usmjerene na potrebe drugih ljudi, odgovorne sprem dobrobiti drugih, te koje empatišu sa drugima su osobe sklone prosocijalnom ponašanju (Raboteg-Šarić, 1995).

Navedene crte ličnosti predstavljaju nešto na šta roditelji mogu uticati kroz vaspitanje, odnosno komunikaciju. Naime, koristeći asertivni stil rješavanja konflikata u konfliktnim situacijama sa djecom ili drugim osobama, roditelji će svojim primjerom djelovati na razvijanje prethodno pomenutih karakternih crta djece, a time i na podsticanje prosocijalnog ponašanja djece.

Prosocijalno ponašanje u djetinjstvu

Vrlo često se postavlja pitanje „ima li prosocijalnog ponašanja kod djece, odnosno da li su mala djece sposobna da empatišu“? U ovom poglavlju navesćemo neke bitne značajke o prosocijalnom ponašanju u djetinjstvu, kao i rezultate nekih istraživanja koja su se bavila ovim problemom na ranom uzrastu.

Manifestovanje prosocijalnog ponašanja počinje vrlo rano u životu djeteta, već u dojenačkoj dobi. Sa povećavanjem uzrasta, povećava se i učestalost i složenost prosocijalnog ponašnja, tako da se takvo ponašanje češće sreće kod starije nego kod mlađe djece (Brajša, Žužul i Keresteš, 1991).

Međutim, u određenim okolnostima nisu opažene dobne razlike u prosocijalnom ponašanju. Tako su na primjr u jednom istraživanju starija djeca spremnije od mlađe djece dijelila zarađen novac, ali tek nakon što im je kazano da se dijeljenje sa drugima smatra dobrim postupkom, da učestvuju u eksperimentu o dijeljenju ili da ih eksperimentator posmatra. Bez tih obavijesti, starija djeca nisu bila ništa velikodušnija od mlađe djece. Dobne razlike obično su vidljive u eksperimentalnim, ali ne i u prirodnim uslovima opažanja (Vasta, Haith & Miller, 2004).

Na razvoj prosocijalnog ponašanja uz (moguće) nasljedne faktore treba istaći i uticaj kulture kojoj dijete pripada. Razvoj prosocijalnog ponašanja povezan je sa kognitivnim i moralnim razvojem, posebno sa razvojem empatije. Empatija i prosocijalno ponašanje

pokazatelji su dječijeg kompetentnog ponašanja i socio-emocionalnog funkcionisanja. Također, djevojčice su više prosocijalne nego dječaci (Eisenberg & Mussen, 1989).

Procjena prosocijalnog ponašanja u ranoj dobi može biti od velike koristi prilikom procjene antisocijalnog ponašanja u odrasloj dobi (Eron & Huessman, 1984).

O pojavi prosocijalnog ponašanja u djetinjstvu govore i Bašić, Ferić i Kranželić (2001). Pomenuti autori ističu kako se prosocijalno ponašanje javlja u predškolskom periodu, te da je prosocijalnost djece ovog uzrasta mnogo češća pojava od agresivnosti. Međutim, češće javljanje prosocijalnih ponašanja ne znači da su ona dovoljno razvijena i da se koriste u dovoljnoj mjeri. Rezultati su pokazali da se pojedina prosocijalna ponašanja javljaju rijetko ili nikad, što zahtijeva poseban rad sa tom djecom.

Možemo vidjeti da dileme nema kada je u pitanju pojava prosocijalnog ponašanja u predškolskoj dobi, međutim ostaju otvorena pitanja o razlikama u prosocijalnosti mlađe i starije djece, jer pojedina istraživanja govore o potpuno suprotnim rezultatima. Ono oko čega još ne postoji dilema jeste da je porodica presudan faktor u razvijanju socijalnih vještina koje predstavljaju sastavni dio prosocijalnosti djece. Sve to je opet sastavni dio socijalizacijskog procesa koji počinje u porodici i u kojem roditelji kao glavni modeli identifikacije i imitacije igraju presudnu ulogu. Poznata nam je i činjenica da se socijalizacija kao proces odvija putem komunikacije, a to još jednom potvrđuje značaj stilova rješavanja konflikata koje roditelji manifestuju pred djecom, jer na taj način direktno utiču na razvoj socijalnih vještina djece, a time i prosocijalnog ponašanja djece.

Iz prethodno navedenog vidljivo je da se prosocijalno ponašanje javlja veoma rano, i to još u predškolskom periodu. Prosocijalnost u ranoj dobi veoma često se koristi za procjenu antisocijalnih ponašanja u odrasloj dobi. Ovo su razlozi zbog kojih smo se odlučili baviti fenomenom prosocijalnog ponašanja djece u našem istraživanju. Iz istih razloga odredili smo i zadatke koji se odnose na ispitivanje prosocijalnog ponašanja djece, te utvrđivanja eventualnih razlika prilikom manifestovanja prosocijalnog ponašanja djece u odnosu na pol i starosnu dob.

Agresivno ponašanje

Agresivno ponašanje predstavlja potupnu suprotnost prosocijalnosti. Agresivnost predstavlja važan, nezaobilazan i sastavni dio razvoja svakog djeteta bez obzira o kom uzrastu se radi. Pošto je u fokusu našeg interesa predškolski period, bitno je istaći da pojava agresivnosti u ovom periodu, bilo u vrtiću ili porodici, nije nešto što predstavlja novost. Ono što predstavlja stimulirajući faktor agresivnosti predškolaca jeste i izloženost djece agresivnim prizorima na televiziji, filmovima, računarskim video igricama.

Analizom određenja agresivnosti kao spektra različitih ponašanja kojima je zajednička osnova da mogu nanijeti štetu drugim ljudima ili stvarima, te da postoji namjera za činjenje štete, autori ističu postojanje određenih činjenica. Tako Krnjajić (2002) smatra da su djeca u svim kulturama i društvima sklona ispoljavanju određenih oblika agresivnog ponašanja. Svako društvo se bavi problemom agresivnosti u ponašanju s obzirom na sopstveni sistem vrijednosti i proces socijalizacije. Esau (2003) ističe kako agresivnost predstavlja veliko opterećenje za društvo, kako u materijalnom tako i u socijalnom pogledu. Za takvu djecu je potrebno angažovanja različitih sistema, od psihosocijalne brige i zaštite, sudova za maloljetnike pa sve do posebnih vaspitnih postupaka (Essau, 2003).

Implikacije koje nosi definisanje agresivnosti na ovakav način su sljedeće:

- Agresivnost u sebi sadrži neprijateljsku namjeru. Neagresivni postupci, također mogu uzrokovati štetu, ali ne proizilaze iz takve namjere. Kada neko dijete, drugom djetetu nenamjerno stane na nogu, to se ne smatra agresivnim postupkom jer mu nije namjera da nanese štetu;
- Cilj agresivnih postupaka može biti ne samo tjelesno, nego i duševno oštećivanje. Agresivnim ponašanjem smatra se i kada neko dijete o drugom djetetu priča ružne stvari, a namjera mu je da povrijedi to dijete;
- Agresivnost može biti usmjerena protiv nekog čovjeka, životinje ili objekta (Moeller, 2001).

Možemo vidjeti da je namjera ključna, da bi se određeno ponašanje ili određeni postupak smatrao agresivnim. Ukoliko je dijete u porodici izloženo agresivnim modelima ponašanja od strane roditelja, prilikom rješavanja konflikata, dijete će učeći po modelu usvojiti takve obrasce ponašanja i primjenjivati ih u različitim sredinama. Djeca koja koriste agresivne strategije

rješavanja konflikata, ne uzimaju u obzir potrebe drugih osoba nego streme zadovoljenju samo svojih interesa i potreba. Takva ponašanja dešavaju se namjerno od strane djece, te pri tome nanose štetu ili povređuju drugu djecu. Drugoj djeci nanose štetu na način da ih tretiraju kao manje vrijedne, odnosno degradiraju i ponižavaju ih. Takve postupke smatramo agresivnima, odnosno postupcima koji su u suprotnosti sa prosocijalnim ponašanjem djece, odnosno u suprotnosti sa onim što predstavlja porodično vaspitanje zasnovano na univerzalnim društvenim vrijednostima.

Agresivnost kao (ne)normalna pojava

Važno je istaći da je agresivnost djece „normalna“ pojava, ali u određenom razvojnem razdoblju i u određenom obliku. Tako se u jednom istraživanju koje je proveo Holmberg (1977) pokazalo da se polovinu socijalnih interakcija među djecom dobi od 12 do 18 mjeseci može smatrati konfliktima, ili im je svojstveno nasilno prekidanje (Holmberg, 1977).

U tim ranim međuljudskim konfliktima mala djeca uče i razvijaju efikasne socijalne strategije pomoću kojih se bore za svoja prava i rješavaju socijalne konflikte. Na taj način oni uče lekcije koje će im pomoći u kasnijem aktivnom djelovanju u široj društvenoj sredini. Određena količina agresivnosti, ne samo da olakšava razvoj tih vještina, nego potiče i suparničko ponašanje tokom igranja i dovodi do uspješnijeg savladavanja zahtjeva svakodnevnice (Essau & Conradt, 2009).

Veliki dio svoga vremena predškolska djeca, pored porodice, provode i u vrtiću. To je za njih nova i nepoznata sredina u kojoj moraju da se izbore za svoj položaj i status. U toj borbi naići će na mnogobrojne konfliktne situacije koje će trebati da riješe. Govoreći o agresivnosti u dječijem vrtiću, Haug-Šnabel (1997) ističe da ni vrtić kao ni bilo koja druga sredina nije imuna na pojavu konflikata. Ona smatra da je to sasvim normalna pojava. Samo se u takvoj situaciji može naučiti da su konflikti i njihovo savladavanje sastavni dio ljudskog življenja, da ne predstavljaju nikakvu katastrofu, nego da je zajednički život moguć i nakon psovki, uvreda i „lizanja rana“ kada prođe izvjesno vrijeme i kad u tome posreduju saosjećajni ljudi. To znači da će se u njemu upoznati i kompromis kao čarobno sredstvo, ali i iskustvo da nije tako strašno ponekad i popustiti i odreći se nečega, iako se to u početku činilo kao ponižavajuće. Vidimo da

dijete u vrtiću, u borbi za svoj status, saznaje da pored agresije može koristiti i druge načine reagovanja, ovisno o situaciji i iskustvu s kojim raspolaže.

Bastašić (1990) ističe kako se u vrtićima može mnogo učiniti na kanalisanju agresije na igre u kojima dominira fizička aktivnost i njeguju se pokret i saradnja. Na taj način pretvaramo agresiju u nešto konstruktivno, a saradnja kao komponenta omogućava nam podsticanje prosocijalnog ponašanja. Shodno prethodno rečenom, možemo reći da određena količina i oblik agresivnosti su sasvim „normalni“ čak i poželjni u dječijem ponašanju. Ona omogućava lakše usvajanje socijalnih vještina, ali ovdje prije svega mislimo na kontrolisanu vrstu agresivnosti u smislu isticanja svog „ja“ i borbe za svoje interese i potrebe. Vremenom se takav oblik agresivnosti socijalizuje u „prihvatljivu agresivnost“, odnosno onu agresivnost koja pored isticanja vlastitih interesa, uvažava interese i potrebe druge strane. Mada je onda možda prikladnije da tu i takvu agresiju nazovemo asertivnošću.

Pošto su „normalni“ agresivni postupci dio odrastanja svakog djeteta, bitno je uočiti razlike između pomenute agresije i „abnormalne“ agresivnosti djeteta. Iz tog razloga su date i neke smjernice koje upućuju na određene razlike:

- Kvalitativno odstupa od „normalnih“ oblika agresivnosti. Tako su na primjer fizički obračuni među predškolcima i osnovnoškolcima vrlo česti. Međutim, podmetanje požara i mučenje životinja kvalitativno odstupaju od normalnih agresivnih postupaka i zato se mogu označiti kao „abnormalni“.
- Kvantitativno se razlikuje od „normalne“ agresivnosti u smislu učestalosti, intenziteta i dužine trajanja. Naprimjer, kod predškolaca su „normalne“ određene manifestacije bijesa, dok kod desetogodišnjaka bi to bilo „abnormalno“.
- Značajno odstupa od onoga što se smatra „normalnim“ za djecu iste razvojne dobi i pola. Naprimjer, određeni oblici agresivnosti na određenom razvojnom nivou su „normalni“ dok isti oblici mogu predstavljati nešto „abnormalno“ na drugom razvojnom stepenu. Poznato je da su dječaci skloniji fizičkoj agresivnosti od djevojčica, i ista količina agresivnosti kod sedmogodišnje djevojčice bila bi razlog za brigu, dok to ne bi bio slučaj da se radi o sedmogodišnjem dječaku.
- U značajnoj mjeri ometa druge aspekte dječijeg razvoja (na primjer: školski uspjeh, međuljudski odnosi).
- Štetno djeluje na ponašanje ili imovinu drugih osoba (Moeller, 2001).

Navedene smjernice mogu biti od velike koristi, prije svega kako bismo lakše spoznali o kakvoj prirodi agresivnih reakcija djeteta se radi. Ovakva saznanja bitna su kako stručnjacima koji se bave ovim problemom, tako i vaspitačima, nastavnicima, te roditeljima.

Agresivnost je razvojna pojava koja se javlja kod sve djece bez obzira na kulturu iz koje dolaze. Već između drugog i sedmog mjeseca života počinju se javljati reakcije bijesa, a najčešće te napade bijesa izaziva tjelesna neugoda, želja za pažnjom, vršenje nužde, hranjenje ili odlazak na spavanje (Essau i Conradt, 2009).

U drugoj i trećoj godini pojavljuju se izljevi bijesa i agresije protiv odraslih i vršnjaka. Istospolne dijade lakše dolaze u sukob nego parovi sastavljeni od dječaka i djevojčica (Petermann & Petermann, 2010). Instrumentalna agresivnost počinje se javljati sa 12 mjeseci i to u vidu oduzimanja igračaka drugoj djeci.

Agresivnost se kao osobina ličnosti stabilizuje veoma rano i to između treće i četvrte godine života. Budući da učenje ne može biti završeno tako rano, stabilnost agresivnosti određuju uglavnom genetski faktori. Međutim, genetski faktori čine predispozicije za razvoj određenih osobina, a o učenju zavisi kako će te predispozicije djelovati na razvoj osobina ličnosti. Socijalnim učenjem (učenjem po modelu), usvajaju se agresivne šeme ponašanje, koje se obično manifestuju u određenoj situaciji te se uči konkretno izvođenje agresivne reakcije. Također, usvajaju se norme i pravila ponašanja na osnovu kojih se vrši evaluacija agresivnih reakcija, a na temelju socijalnog učenja razvijaju se i mehanizmi inhibicije agresivnosti. Roditelji su model za razvoj agresivnog ponašanja djece, kao i ostali članovi porodice. Cjelokupna porodična interakcija također predstavlja model razvoja agresivnog ponašanja. Isto tako i gledanje agresivnih sadržaja putem crtanih filmova doprinjeće razvoju agresivnosti djeteta (Brajša-Žganec, 2003).

Usmjereno izražavanje agresije, kao što je osveta, češća je pojava u ponašanju djece do četvrte ili pete godine života. Tada otprilike jedna trećina provala bijesa dobije ovakav oblik. Sve češće se javlja verbalna agresija, kao što su davanje pogrdnih imena, svađanje i odbijanje da se nešto učini. Agresivne epizode su najčešće kratkotrajne, svađe predškolaca obično traju kraće od pola minute (Wenar, 2003).

Već u školskoj dobi, agresija postaje sve više namjerna i neprijateljska. To je posljedica dječije sposobnosti da prepoznaju motive i namjere drugih. S tim u vezi, veća je i mogućnost da

dijete školske dobi prepozna namjeru i neprijateljskim ponašanjem se osveti „zlotvoru“ (Essau i Conradt, 2009).

U mladalaštvu dolazi do smanjenja otvorenih oblika agresivnosti (fizički obračuni), ali zato je u porastu broj prikrivenih oblika agresivnosti (prevare, krađe) kao i antisocijalnog i delikventnog ponašanja.

Porodična interakcija, a time i komunikacija, predstavlja model razvoja agresivnosti djece. Roditelji su modeli čije je ponašanje jedan od glavnih faktora razvoja „normalne“ ili „nenormalne“ agresivnosti djece. Ukoliko roditelji koriste asertivni stil rješavanja konflikata, naučiće djecu da kontrolišu svoje agresivne reakcije, da ih socijalizuju i manifestuju na društveno prihvatljiv način. Tada će učiniti pravu stvar u pogledu vaspitanja djece, jer će nadalje otvarati put razvoja asertivnosti djece, te lakšeg razvoja komunikacijskih i ostalih socijalnih i emocionalnih vještina neophodnih za funkcionisanje u grupi vršnjaka i društvu uopšte. Ovako razvijena agresivnost, odnosno asertivnost, može predstavljati samo korist, a nikako štetu po budući razvoj djece. Nasuprot ovome, ukoliko roditelji koriste agresivni stil rješavanja konflikata, podstićaće razvoj „nenormalne“ agresivnosti, jer će djeci svojim primjerom pokazivati kako ne treba da imaju osjećaj za druge ljude, nego samo za sebe. To dalje može voditi brojnim nesporazumima i teškoćama u komunikaciji sa vršnjacima, teškoćama u socijalnoj adaptaciji, odnosno ometaće cjelokupan socijalni razvoj djece.

Agresivnost i pol

Mnoga istraživanja pokazuju da postoje razlike u ispoljavanju agresivnog ponašanja djeceu odnosu na pol. Ono što nas interesuje jeste, postoje li takve razlike kada su u pitanju djeca predškolske dobi.

Rezultati istraživanja pokazali su da su dječaci agresivniji od djevojčica, a te razlike su primjetne već u drugoj godini života, ali tada nisu još izražene (Kennan & Shaw, 1997). Brojna istraživanja pokazala su da su dječaci agresivniji u periodu predškolske dobi od djevojčica (Vasta, Haith & Miller, 2004). Rezultat istraživanja pokazuju da su dječaci agresivniji od djevojčica kada je u pitanju otvorena agresija, a da su djevojčice agresivnije kada su u pitanju indirektna ili socijalna agresija (Crick, Casas & Mosher, 1997).

Polazeći od teze mnogih istraživača kako su dječaci agresivniji od djevojčica, Haug-Šnabl (1997), ističe karakteristična ponašanja dječaka i djevojčica predškolske dobi i to:

- Djevojčice su često žrtve fizičkih napada dječaka;
- Za djevojčice je tipično da se miješaju u aktivnosti drugih, to znači da će se one radije i češće od dječaka umiješati u igru ili razgovor druge djece i da će pokušati uticati na komentare, upute ili izražavanje kritike;
- Kad djevojčice prijete, onda one prijete odbijanjem, na primjer da nešto neće učiniti, da neće pomoći i slično;
- Djevojčice u konfliktima više potpomažu slabije dijete, koje je samo na sebe upućeno i za koje one smatraju da ima manje šansi, te zbog toga ga i brane;
- U posljednje vrijeme gomilaju se znakovi koji upućuju na to da su djevojčice češće verbalno agresivne i da daju prednost decentnijim (pristojnijim) oblicima agresivnosti;
- Dječaci pokazuju upadljive oblike agresivnosti koji su žešći, glasniji i uglavnom određeniji;
- Dječaci imponiraju. To znači da oni prijete, brane se i pokušavaju sumnjivim sredstvima nametnuti dobar dojam. Imponirati nije tipično samo za žene, to se može jasno reći;
- Dječaci se češće međusobno svađaju, ponajviše oko toga čija je ideja za igru najbolja;
- Dječaci češće iniciraju odglumljenu agresivnost i češće u njoj učestvuju od djevojčica;
- Kad dječaci prijete, oni prijete djetetu koje se suprostavlja da će mu nanijeti zlo;
- Čini se da dječaci brže i češće imitiraju agresivne prizore.

Isti autor nadalje ističe kao su i djevojčice i dječaci agresivni, ali se njihova agresivnost očituje na različite načine, što je rezultat nasljeđa i vaspitanja.

Polne razlike u agresivnosti uglavnom se tumače putem bioloških i socijalnih faktora. Dok se kod bioloških faktora posebno ističu muški spolni hormoni, prema teoriji socijalizacije važnost se pridaje roditeljima i drugim osobama iz okoline, koji se različito ponašaju prema dječacima i djevojčicama, te imaju različita očekivanja spram njih. Tako se kod djevojčica podstiče prosocijalno ponašanje, dok se agresivno ne odobrava. Suprotan je slučaj ako su u pitanju dječaci, jer se kod njih agresivno ponašanje mnogo češće smatra socijalno dopuštenim (Keenan & Shaw, 1997).

Navedene činjenice idu u prilog tvrdnji da postoje izvjesne razlike u manifestovanju agresivnog i prosocijalnog ponašanja djece s obzirom na pol. Iz tog razloga odlučili smo se

putem našeg istraživanja provjeriti takvu pretpostavku, te smo shodno tome postavili i zadatak istraživanja koji se odnosi na utvrđivanje eventualnih razlika u manifestovanju agresivnog i prosocijalnog ponašanja djece u odnosu na njihov pol.

Vrste (oblici) agresivnosti

Kod različitih autora nailazimo na različite klasifikacije agresivnog ponašanja. Jedna od najčešćih klasifikacija jeste ona prema kojoj postoje tri oblika ili vrste agresivnog ponašanja i to: **fizička, psihološka i socijalna agresivnost**. Ovakvu podjelu ističu Uzelac i Buje (2007) te daju objašnjenje za svaku pojedinačno. Tako fizička agresivnost uključuje sve vrste udaraca, guranja, razbijanja, dok psihološko agresivno ponašanje uključuje verbalne uvrede, dobacivanja, ponižavanja pred drugima, prijetnje, ucjene, odbacivanje i slično. Isti autori ubrajaju oba ova oblika agresivnog ponašanja u direktne oblike agresivnosti jer je riječ o ponašanjima kojima agresor žrtvi nanosi povredu ili štetu u direktnom kontaktu. Socijalna agresivnost spada u indirektnu oblike agresivnog ponašanja. U ovom slučaju povreda ili šteta drugoj osobi nanosi se posredno, odnosno kroz ugrožavanje njenih socijalnih odnosa ili prijetnju takvim ugrožavanjem. Ovakav oblik agresivnosti zove se i „odnosna“ agresija, upravo iz razloga što obuhvata ponašanja poput isključivanja iz skupine vršnjaka, prekidanja prijateljstva, kao i narušavanja tuđeg ugleda.

Haug-Šnabl (1997) ističe vrlo sličnu klasifikaciju agresivnog ponašanja predškolske djece, ali umjesto socijalne agresivnosti navodi postojanje „tihe“ agresivnosti. Dok je fizička agresivnost u vrtiću najimpozantnija zbog različitih oblika pojavnosti, ona je na sreću i najmanje evidentna u dječijim vrtićima. Najčešća vrsta agresivnosti u dječijim vrtićima je verbalna agresija, koja može ali i ne mora uvijek proteći manje upadljivo od fizičke agresije. Ona se najčešće događa usput, dok drugi ništa ne primjećuju. Iz tog razloga ona je podmukla ali u isto vrijeme i djelotvorna. Poseban oblik agresije čini tiha agresija koja isto može biti vrlo učinkovita. Tu spadaju ponašanja kao što su: neodgovaranje, negovorenje, neučestvovanje u igri i razgovoru, ignorisanje. Tek nakon pornije analize vidimo da možemo prepoznati u tome i agresivni element, iako je daljnji slijed događaja isti kao kod drugih vrata agresivnosti.

Najobuhvatniju klasifikaciju agresivnosti daju Esau i Konrat (2009) i to:

- otvorena i prikrivena agresivnost,
- reaktivna i proaktivna agresivnost,
- relacionala agresivnost,
- instrumentalna i neprijateljska agresivnost.

U otvorenu agresivnost autori ubrajaju fizičku, dok u prikrivenu svrstavaju spadaju ponašanja kao što su bježanje od kuće, krađe, podmetanje požara.

Reaktivna agresivnost je agresivno djelo koje predstavlja reakciju na neki vanjski podražaj, događaj ili ponašanje. Taj podražaj može da bude stvaran, a može da ga i samo dijete takvim doživi. Reaktivna agresivnost je povezana s grubim mjerama disciplinovanja koje provode roditelji, tjelesnim zlostavljanjem, i obično su takva djeca manje socijalno kompetentna.

Proaktivna agresivnost je ona agresivnost kada dijete namjerno i planirano koristi agresivno ponašanje da bi postiglo neki cilj ili dominiralo nad drugom djecom. Djeca proaktivno agresivnog ponašanja često su mirna i samouvjerena jer očekuju da će ishod njihove agresije biti pozitivan. Takvo ponašanje im se isplati jer im donosi prednosti, te na taj način jačaju osjećaj vlastite vrijednosti kad nadvladaju drugu djecu.

Relacijska agresivnost se odnosi na gotovo ista ponašanja kao i ranije objašnjena socijalna agresivnost.

Instrumentalna agresivnost pruža agresoru nagrade ili prednosti povezane s neugodom žrtve. Ova vrsta agresivnog ponašanja smanjuje se s porastom dobi.

Kod neprijateljske agresivnosti glavni je cilj nanijeti žrtvi bol ili štetu. Ona se povećava sa dobi. Mnogi oblici ponašanja instrumentalne i neprijateljske agresivnosti mogu se preklapati, te mnoge agresivne epizode sadrže elemente od obje sastavnice.

Roditelji i vaspitači trebali bi biti upoznati sa različitim oblicima agresivnog ponašanja djece. Neki oblici agresivnosti djece su lako primjetni dok su neki više skriveni, ali ništa manje opasni. Iz tog razloga svi koji se bave vaspitanjem, posebno roditelji i vaspitači, svakodnevno trebaju posmatrati ponašanje djece i u slučaju primjećivanja nekog od negativnih oblika ponašanja, na vrijeme preduzeti adekvatne vaspitne mjere ili pak potražiti pomoć ili savjet stručnih osoba.

Modeli nastanka agresivnog ponašanja

Mnogobrone su psihološke teorije koje se bave fenomenom agresivnosti i pokušavaju objasniti nastanak istog. Mi ćemo nastojati da u kratkim crtama predstavimo određene teorijske modele o nastanku agresivnosti djece, kako bismo mogli lakše i jasnije razumjeti ovaj kompleksni fenomen. Pored teorijskih modela koji nastanak agresivnosti djece objašnjavaju kao rezultat nagona, instikata ili pak frustracije, nas posebno zanimaju modeli koji objašnjavaju nastanak agresivnosti kao rezultat učenja.

Teorija ponašanja i teorija socijalnog učenja

Prema ovoj teoriji agresivnost se može naučiti, održavati i ponovo poništiti kroz proces opažanja, klasičnog i operantnog uslovljavanja. Učenje agresivnosti odvija se putem opažanja i klasičnog uslovljavanja, dok je operantno uslovljavanje važno za održavanje agresije (Essau & Conradt, 2009).

Teorija klasičnog uslovljavanja (mehanizam podražaj-reakcija)

Na osnovu eksperimenata Pavlova i Votsona koji su formulisali teoriju klasičnog uslovljavanja, Esau i Konrat (2009) primjenjuju teorijsku osnovu klasičnog uslovljavanja na agresivno ponašanje. Shodno tome agresivno ponašanje se usvaja uglavnom na sljedeći način: ako se podražaj koji izaziva agresivnu reakciju pojavljuje istovremeno sa prvim neutralnim podražajem iz okoline, agresivna reakcija može se vezivati za njega. Tako podražaj iz okoline postaje uslovni podražaj, koji u nekim sljedećim situacijama može sam izazvati agresivnu reakciju. Tako na primjer, dijete u toku igranja košarke bude isprovocirano i potuče se s drugim djetetom. Poslije toga podražaji vezani za samu košarkašku utakmicu mogu podstaknuti da u tom kontekstu započne tuču bez prethodne provokacije.

Koristeći saznanja koje nudi ova teorija, roditelji mogu kroz korištenje različitih situacija uticati na razvijanje socijalnih vještina djece, a time i neutralisati negativne posljedice agresije.

Tako roditelji mogu učiti djecu kako da se ponašaju u igri, da pomažu ako se neko povrijedi, da dijele sa drugima, da ne otimaju drugima igračke. Kasnije, podražaji vezani za igru će podstaknuti ispoljavanje socijalnih vještina koje su roditelji primjenjivali u igri sa njima. Na taj način će podstaknuti ponašanja koja su suprotna agresivnom i koja će djeca primjenjivati u igri sa svojim vršnjacima.

Operantno uslovljavanje (potkrepljenje)

Na osnovu Skinnerovih postavki teorije operantnog uslovljavanja, Esau i Konrat (2009) to primjenjuju na agresivno ponašanje. Tako se agresivne reakcije koje se pojačavaju, jačaju i održavaju se. To se može događati na dva načina i to:

1. Agresivna reakcija može imati na određeni način pozitivan ishod, te u tom slučaju pozitivno potkrepljenje jača. Na primjer, djeca su naučila tući lutku tako što su dobijali nagrade za takvo ponašanje, imali su pozitivno potkrepljenje. Roditelji trebaju iskoristiti nagrade (pozitivna potkrepljenja) kako bi vaspitavali djecu u skladu sa jednim od osnovnih vaspitnih principa. To je princip „pozitivne orijentacije“. Ponašajući se u skladu sa značenjem ovog principa, roditelji će prilikom vaspitanja djece stalno isticati pozitivna ponašanja (prosocijalna) i upućivati djeci pohvale i nagrade za ista. Rezultati će biti vidljivi jer će se takva ponašanja sve češće ispoljavati od strane djece, dok će agresivna biti sve manje prisutna u repertoaru dječijih ponašanja.
2. Agresivna reakcija može i okončati neku neugodnu situaciju ili uzrokovati njeno izbjegavanje. Tada jača negativno potkrepljenje. Na primjer, kada roditelj nešto traži od djeteta, dijete odbija ispuniti zahtjev ili ga jednostavno ignoriše, a roditelj se ne zna izboriti za ispunjenje svog zahtjeva. Možda će roditelj prvo početi da grdi dijete, ali ako dijete i dalje ustraje u svom odbijanju, situacija može prerasti u glasnu svađu ili agresiju prema djetetu. Na kraju se obično roditelj povlači i time se negativno potkrepljuje djetetov neposluh i agresivnost (negativno potkrepljenje).

Ova teorija nailazi na kritiku zbog prevelikog pridavanja značaja instrumentalnom ponašanju koje se oblikuje kroz nagrade i kazne, a pri tome se zanemaruju kognitivni aspekti socijalnog učenja.

Učenje posmatranjem (kognitivni procesi)

Možda i najpoznatija teorija socijalnog učenja jeste Bandurina teorija, prema kojoj se agresivne reakcije usvajaju putem posmatranja modela koji se ponašaju agresivno (Bandura, 1961 - vidi kod: Rot, 2003). Djeca usvajaju agresivnost putem učenja posmatranjem, pri čemu su posebno bitni kognitivni procesi. To znači da se ponašanje modela mora pažljivo percipirati, posmatranje mora biti aktivno kodirano i informacije pohranjene, ako nekad kasnije bude potrebno oponašati takvo ponašanje. Na primjer, kod grupe djece kojoj je pokazivano agresivno ponašanje odrasle osobe prema lutki, uočene su kasnije brojne agresivne reakcije, za razliku od grupe djece kojoj nije pokazivan takav agresivni model.

Za nas je objašnjenje agresivnog ponašanja djece teorijom posmatranja najzanimljivije, s obzirom na problem našeg istraživanja. Roditelji moraju posebnu pažnju posvetiti načinima ponašanja koja manifestuju pred djecom. Ukoliko su ta ponašanja pozitivna i društveno prihvatljiva, onda je to potpuno ispravno. Tada će i djeca usvajati takva ponašanja oponašanjem roditelja (modela) i ponašati se tako u grupi vršnjaka. U suprotnom, neprihvatljiva ponašanja roditelja (primjer: agresivni stil rješavanja konflikata) za posljedicu će imati ista ponašanja djece. Ponašanje roditelja je posebno bitno pred djecom predškolske dobi, jer je identifikacija sa roditeljima veća što je dijete mlađe i manje kritično prema modelu koji posmatra i oponaša. Sve rečeno ukazuje na činjenicu da roditeljski stilovi rješavanja konflikata za posljedicu imaju društveno poželjna (prosocijalna) ili društveno nepoželjna (agresivna) ponašanja djece, zavisno od toga koje stilove koriste roditelji, odnosno koje roditeljske stilove rješavanja konflikata posmatraju i usvajaju djeca.

Uticaj porodice (roditelja) na prosocijalnost i agresivnost djece

Porodica odnosno roditelji predstavljaju prvi kontakt, prvu vezu sa vanjskim svijetom u životu djeteta. Njena iznimna važnost ogleda se u tome da se cjelokupan dječiji razvoj, a posebno socijalni, začinje u porodici kroz različite vidove interakcija između članova porodice. U porodici dijete stiče prva socijalna iskustva, na osnovu kojih kasnije gradi druge socijalne odnose, zatim formira sliku o sebi, usvaja sistem vrijednosti i slično. Sve navedeno odvija se kroz proces učenja, prije svega mislimo na vidove socijalnog učenja odnosno učenja po modelu (imitaciju, identifikaciju i učenje uloga). Mnoga istraživanja potvrdila su uticaj roditelja na različite aspekte dječijeg ponašanja. Međutim, transformacije koje porodica doživljava i koje će doživljavati u budućnosti, nameću nam jednu vrstu dileme i obaveze da preispitujemo prirodu tog roditeljskog uticaja na djecu.

Podemo li od shvatanja porodice kao složene zajednice roditelja i djece u kojoj vladaju različiti vidovi odnosa između pojedinih članova, unutar kojih se opet prelemaju forme ličnog i društvenog života pojedinca, te unutar koje pojedini članovi nastoje zadovoljiti svoje različite potrebe i slično. Jasno vidimo da se radi o veoma kompleksnom fenomenu, kojem se ne može prići površno bez dublje analize pojedinih segmenata bitnih za naš problem istraživanja. Dodamo li ovome i činjenicu da se porodica nalazi u stalnom procesu transformacije, da se promjene u porodici odvijaju sporije nego u društvu, da se promjene ne odvijaju jednakim tempom u svim porodicama nego nasuprot potpuno različitim, možemo uvidjeti da je porodica jedan još složeniji socijalni fenomen nego nam se to čini.

Govoreći o promjenama u porodici Bašić, Kooler-Trbović i Žižak, (2005) ističu posebno četiri aspekta u kojima su te promjene najuočljivije, a to su:

1. struktura porodice,
2. organizacija porodičnog života,
3. porodični odnosi,
4. vaspitanje djece.

Sagledavajući strukturu porodice, treba istaći smanjenje velikih patrijarhalnih porodica i nastanak dvogeneracijskih porodica u kojima se redefiniše uloga oca (slabi njegova moć), zatim o mnogo većoj usmjerenosti članova porodice jednih na druge, što opet poseban značaj daje uticaju komunikacije u porodici na socijalni i emocionalni razvoj djece, te o čestim promjenama

u samoj strukturi porodice. Sve navedeno roditeljima usložnjava situaciju u pogledu vaspitne uloge i podizanja djece.

Organizacija porodičnog života također se mijenja jer društvo vremenom preuzima sve veći broj funkcija na sebe u vidu socijalizacijske brige i brige za razvoj i zdravlje djeteta.

Porodični odnosi postaju humaniji i demokratičniji, što opet može predstavljati i predstavlja veliki problem zbog nepoznavanja značenja navedenih pojmova od strane roditelja. To nadalje rezultira ništa manjim vaspitnim problemima nego ranije, samo što se oni na različite načine manifestuju. Tako imamo čestu pojavu preranog osamostaljivanja djece, prepuštanja djece samoj sebi, zatim pružanja (pre)velike slobode djeci ali bez reda (što je anarhično stanje, a ne demokratično), zadovoljavanje materijalnih potreba kao zamjene za socijalne i emocionalne potrebe djeteta i slično.

Sve prethodno navedeno reflektuje se kroz vaspitni proces i podizanje djece. Roditelji često polaze od pretpostavke da „sve što bilo ranije ne valja i da je sve što je novo apriori i pozitivno“. To naravno nije i ne može biti ispravno, jer bi automatski značilo i da su ranije generacije uključujući i roditelje u stvari nevaspitane. Ako za porodično vaspitanje vrijedi da roditelji trebaju posjedovati adekvatan nivo pedagoške kulture kako bi mogli uspješno vaspitavati djecu, onda se postavlja pitanje kako će oni koji su „nevaspitani“ moći pravilno vaspitati svoje potomke. Smatramo da većina vaspitnih problema koje susrećemo u vaspitnoj praksi zapravo jeste rezultat neznanja i nepripremljenosti roditelja za roditeljsku ulogu. Milivojević, Bilban, Kokelj, Kramberger, Steiner i Kožuh (2007) govoreći o načinima vaspitanja djece, prezentuju „mercedes model“ u kome su naznačene tri dimenzije vaspitanja i to: zahtjevi, pohvale i nagrade, kritike i kazne. U svakoj od navedenih dimenzija, roditelji mogu pretjerivati odnosno ići u negativni maksimum, isto kao što svaka od navedenih dimenzija može biti nedovoljno izražena od strane roditelja, negativni minimum. Optimalnan roditeljski vaspitni stil podrazumijeva približno jednako izražene pomenute dimenzije, te kao rezultat socijalizovano dijete. U slučajevima kada su neke dimenzije u ponašanju roditelja „nerazvijene ili pretjerano razvijene“, krajnji vaspitni rezultati će biti: pretjerano socijalizovano dijete, razmaženo dijete, prezaštićeno, zanemareno ili zlostavljano dijete. Koji će od pomenutih rezultata postojati u ponašanju djeteta, zavisiće od toga koja od pomenutih dimenzija je previše ili premalo izražena, odnosno na koji način je nastala neravnoteža između roditeljskih zahtjeva, pohvala i nagrada, te kritika i kazni.

Iz rečenog možemo vidjeti da je kategorija „problem djeteta“ možda samo i izmišljena kako bi se smanjila odgovornost najodgovornijih. Možda bi primjerenija bila kategorija „problem roditelj/i“ jer su upravo oni najodgovorniji za buduće ponašanje djece.

I na drugim područjima društvenog života međuljudska komunikacija obilježena je agresivnim stilom, ali najprije u vaspitanju. I danas mnoga djeca u svojim porodicama trpe agresivne postupke svojih roditelja i to uglavnom pod providnim opravdanjem da je dobra pedagoška namjera „oblikovati pristojnog čovjeka“. Međutim, cilj je prikriti pravi razlog takvog ponašanja, a to je neprijateljska energija koja prožima odrasle koji se okreću protiv djece jer su ona bespomoćna (Schulz von Thun, 2005a).

Sve pomenute promjene sa kojima se suočavaju roditelji dodatno im otežavaju vaspitno djelovanje, odnosno dovode roditelje u stanje potpune dezorijentisanosti i neznanja kako da se nose sa novim vaspitnim izazovima. Kao rezultat toga imamo sve veće i kompleksnije vaspitne probleme na koje je teško uticati i samim stručnjacima, jer pojedine „loše navike“ i obrasci ponašanja koji su usvojeni rano u porodici, kasnije se teško mijenjaju.

Milošević (2004) ističe kako je proces socijalizacije koji se odvija u porodici, dvosmjernan proces, a ne kako se ranije smatralo jednosmjernan. Pored nedvojbenog uticaja roditelja na dijete, postoji i uticaj djeteta na roditelje. Dijete nije pasivno da samo prima uticaje iz okoline već i samo utiče na sopstveno ponašanje. Kao ključno pitanje ističe se kako dijete razumije uticaje iz okoline jer nemaju svi uticaji jednako značenje za njega. Doživljavanje roditeljskih postupaka utiče na to kako dijete sebe doživljava, a to povratno utiče na kasnije tumačenje njihovih postupaka. Radi se o mreži međusobnih uticaja i subjektivnih tumačenja roditeljskog ponašanja prema djetetu, te činjenici da roditelji i djeca iste postupke doživljavaju na različite načine. Zato je neophodno usaglasiti zajednička značenja, što podrazumijeva ostvarivanje dijaloga između roditelja i djeteta u cilju međusobne spoznaje ličnih, odnosno specifičnih značenja sa kojima roditelj i dijete stupaju u interakciju. Priroda i kvalitet interakcije roditelj-dijete imaju direktan uticaj na djetetove prosocijalne tendencije. Roditelji pokušavaju naučiti djecu prosocijalnim postupcima kroz sistem nagrada i kazni za primjereno i neprimjereno ponašanje. Međutim, veći dio prosocijalnih aktivnosti djeteta je pod uticajem suptilnijih procesa kao što su imitacija i identifikacija. U porodičnom kontekstu razlikujemo tri vrste procesa kroz koje djeca formiraju vrijednosti, stavove i obrasce socijalnog ponašanja i to:

- instrumentalno uslovljavanje (sistem nagrada i kazni),

- imitacija (učenje putem posmatranja gdje dijete aktivno imitira stavove i ponašanja roditelja bez namjere roditelja da ih tome uče),
- identifikacija (dijete nastoji da inkorporira ponašanje i karakteristike roditelja - ovaj proces se zasniva na snažnoj emocionalnoj vezanosti djeteta za roditelje).

Ovo nisu jedini mehanizmi učenja, postoje u i verbalne tehnike (instrukcija, opomena, savjet i slično). Međutim, puno veći uticaj na dječije cjelokupno ponašanje (uključujući i prosocijalno i agresivno) ima to kako se model (roditelj) ponaša u odnosu na ono što govori (Milošević, 2004).

Iz ovoga možemo vidjeti da ponašanje roditelja u konfliktnoj situaciji prema djeci, ali i drugim osobama iz porodičnog kruga ili šire okoline može itekako biti model koji će djeca usvojiti i kasnije prenositi u druge socijalne prostore i odnose. Ukoliko roditelji koriste asertivnost u rješavanju konfliktnih situacija, onda će dati primjer djeci da trebaju obratiti pažnju na tuđe potrebe, osjećaje i mišljenje, a ukoliko je dominantna agresivnost u komunikaciji roditelja onda će i djeca slijediti takav model ponašanja, ističući samo svoje potrebe, a zanemarujući tuđe. Bergkant (1974) ističe da ukoliko se dijete identifikuje sa socijalno neprilagođenim, neuravnoteženim, kulturno primitivnim ili čak kriminalnim osobama, takva identifikacija naziva se *identifikacija sa agresorom*. Identifikacija sa agresorom je odbrambeni mehanizam u kome se dijete poistovjećuje sa roditeljem (agresorom), a sve s namjerom da se strah od roditelja ublaži. Pri tom poistovjećivanju dijete prihvata osobine agresora (roditelja koji se neprimjereno ponaša) i tako postaje sličan njemu.

Potvrdu prethodno rečenog možemo naći i kod drugih autora. Tako Brajša-Žganec (2003) ističe da u procesu socijalizacije djeca uče prosocijalne vještine poput kooperativnosti, odgovornosti, empatije, ljubaznosti, radoznalosti, ali i neke druge vještine poput svadljivosti, egoističnosti i sukobljavanja, a koje su povezane sa problemima u socijalizaciji. I jedne i druge pomenute vještine uče se od modela iz socijalne sredine. Jul (1995) također smatra da djeca u dobi od tri i četiri godine sarađuju sa roditeljima na najprimitivniji i najjednostavniji način, oponašajući i prenoseći obrazac ponašanja i osjećajne reakcije koje vide kod roditelja.

Pored toga što imaju posebnu ulogu kao modeli koji se ponašaju na određeni način, roditelji mogu pomoći djeci u razvoju prosocijalnih vještina i kroz upućivanje o načinima prevazilaženja problema i konflikata sa drugom djecom. Jurčević-Lozančić (2011) navodi da važne odrasle osobe, roditelji i vaspitači, pomažu djeci da se konstruktivno usmjere i nose sa

svojim osjećajima i impulsima. Tako je na primjer, posredovanje u konfliktima poseban proces izgradnje rastuće sposobnosti djece da riješe sukob razgovorom i bez agresije. U tu se svrhu podstiču da prepoznaju sukob, dijele mišljenje, dođu do saglasnosti o rješenju, te da ocijene i primjene novo ponašanje.

Iz ovoga vidimo da će roditelji djeci ne samo omogućiti da izbjegnu agresiju u svom ponašanju, nego će u isto vrijeme uticati na razvoj prosocijalnih vještina, neophodnih za uspješno funkcionisanje u grupi vršnjaka.

Uticaj roditelja na prosocijalnost i agresivnost djece vidljiv je i ukoliko se sagledaju roditeljski vaspitni stilovi. Klarin (2006) pominje četiri osnovna roditeljska stila i to:

1. *autoritativni roditeljski stil*,
2. *autoritarni roditeljski stil*,
3. *popustljivi roditeljski stil*,
4. *ravnodušni roditeljski stil* (Klarin, 2006, str. 25).

Autoritativni roditeljski stil karakteriše potpora, poštovanje i postavljanje jasnih granica ponašanja. U okviru zadatih granica roditelji pružaju ljubav i potporu svojoj djeci. Ovaj vaspitni stil pozitivno utiče na razvoj djeteta jer razvija kod njih pozitivnu sliku o sebi, razvija socijalne vještine, djeca su manje rigidna kada su u pitanju polni stereotipi, manifestuju pozitivne oblike ponašanje i slično.

Autoritarni roditeljski stil je onaj koji uključuje visok nivo kontrole i nadzora. Radi se o izuzetno strogim roditeljima, koji često primjenjuju silu i postavljaju pred djecu nerealno visoke zahtjeve. Oni pokazuju dominaciju i moć u odnosu na djecu od koje se očekuje poštovanje pravila bez ikakvih objašnjenja. Djeca ovakvih roditelja često su agresivna i pokazuju nizak nivo prosocijalnosti u ponašanju.

Popustljivi roditeljski stil podrazumjeva ponašanje roditelja kojim dominira visok nivo ljubavi i topline, ali je nivo nadzora veoma nizak. Roditelji su (pre)fleksibilni u postavljanju i ispunjenju zahtjeva djece, pravila nisu jasno definisana, što sve skupa ometa dijete u usvajanju normi i pravila ponašanja. Takva djeca često bivaju depresivna, nezadovoljna i sa izraženim osjećajem odbačenosti. To sve utiče na pojavu različitih vidova antisocijalnih aktivnosti koje možemo sresti kod ove kategorije djece.

Ravnodušni roditeljski stil obilježen je niskim nivom ljubavi i nadzora, ali u ovom slučaju roditelji ne pokazuju ni ljubav, ni toplinu prema djeci. Takvi roditelji uopšte ne pokazuju interesovanje za dječije interese i potrebe, pa ne čudi što se djeca ovakvih roditelja opisuju kao zahtjevna, neposlušna i sklona upotrebi antisocijalnih obrazaca ponašanja.

Stilovi roditeljstva itekako imaju veze i sa načinima komuniciranja u porodici, odnosno sa stilovima rješavanja konflikata od strane odraslih. Ukoliko dublje analiziramo ponašanje roditelja u *autoritativnom stilu*, možemo vidjeti da takvi roditelji uzimaju u obzir potrebe i razmišljanja svoje djece, daju im objašnjenja za određene postupke, što znači da je dominantna asertivnost u komuniciranju kod pomenutog tipa roditelja. Suprotan slučaj je kada je u pitanju *autoritarni roditeljski stil*. On po svojim karakteristikama u potpunosti odgovara agresivnom načinu rješavanja konflikata od strane roditelja. *Popustljivi roditeljski stil* ima kompatibilne karakteristike sa pasivnim stilom rješavanja konflikata, jer u oba slučaja roditelji zanemaruju vlastite potrebe i u prvi plan ističu zadovoljene potreba druge strane, u ovom slučaju svoje djece. I na kraju pomenućemo i *ravnodušni roditeljski stil* koji po svojim karakteristikama možda predstavlja i nešto „najopasnije“ za vaspitanje djece. Naime, ne možemo reći da on predstavlja u potpunosti niti jedan od načina rješavanja konflikata, jer sadrži karakteristiku izbjegavanja komuniciranja sa djecom uopšte. To je opet posljedica nedostatka ljubavi, topline i interesa za djecu, pa zbog toga možemo reći da sadrži samo neke osobenosti pasivnog stila rješavanja konflikata (izbjegavanje sukoba usljed izbjegavanja komuniciranja uopšteno).

Kad smo već pomenuli stilove rješavanja konflikata, pokušat ćemo predstaviti i očekivanu vezu u ponašanju djece i pojedinih stilova rješavanja konflikata od strane roditelja. Ukoliko roditelji koriste asertivni stil u rješavanju konfliktnih situacija sa djecom ali i sa drugim osobama, onda će svojim postupkom, djelovanjem, što je mnogo snažnije od verbalnih uputa, dati primjer djeci da je potrebno uvažavati i potrebe i interese i druge strane u konfliktu. Na taj način će podsticati razvoj empatije djece, koja se opet nalazi u srži prosocijalnog ponašanja.

Sa druge strane, ukoliko roditelji koriste agresivnost kao način rješavanja konflikata, takva agresivna komunikacija će djeci odaslati poruku da su potrebe druge strane nebitne, da ih treba zanemariti i uvijek isticati samo vlastite potrebe i njihovo zadovoljenje. „Agresivno ponašanje sadrži poseban oblik socijalnog uticaja: jedan pojedinac prisiljava drugu osobu da učini nešto što ta osoba ne bi učinila bez te prisile. Dakle, agresija se sastoji od primjene moći prisile, bilo u obliku prijetnje, bilo kažnjavanja“ (Hewstone i Stroebe, 2001, str. 282). Potvrdu

ovoga nalazimo i u sljedećoj tvrdnji. U porodicama sa svađama i agresijom, članovi liče na ljude koji se ne brinu jedni za druge (Juul, 1996). Nametanje agresivnih primjera djeci od najranijeg uzrasta nesumljivo će uticati na njihovo kasnije ponašanje, jer se najveća opasnost krije se u činjenici da socijalna iskustva iz porodice predstavljaju temelje svih budućih odnosa.

Pasivni stil rješavanja konflikata u svojoj suštini nije konstruktivan, naprotiv, radi se o destruktivnom načinu rješavanja konflikata. Koristeći ovaj stil, roditelji će zanemarivati svoje, a podvrgavati se tuđim potrebama. Očekivani ishod za djecu može biti dvojak. Prvi, ako se radi o učenju po modelu jeste da i djeca budu pasivna i da razumiju potrebe drugih, a svoje ne ističu uopšte (što bi možda u nekim slučajevima moglo podstaknuti prosocijalnost), a drugi da djeca na pasivnost roditelja počnu reagovati dominantno i agresivno.

Prethodno rečeno pokazuje intenzitet i karakter uticaja roditelja na cjelokupan socijalizacijski proces djece, a time i na razvoj prosocijalnog, ali i agresivnog ponašanja. Načini roditeljske komunikacije odnosno stilovi rješavanja konflikata, u mnogome određuju smjer socijalizacije djeteta. „Odnos između roditelja i djeteta je iskustvo koje najviše nagrađuje i donosi najviše zadovoljstva. U isto vrijeme ono je jedno od najtežih i najsloženijih iskustava. Ovaj odnos često je opterećen frustracijama ili nerazumijevanjem zbog loše komunikacije“ (Miller, 2000, str.17). Bez obzira što društvo uglavnom podstiče takmičenje i pobjede, roditelji su ti koji trebaju djecu učiti da je neophodno praviti kompromise i da se i na taj način mogu osjećati jednako uspješno (Lindenfeld, 2003).

Roditelji su glavni modeli od kojih zavisi da li će djeca razviti socijalne vještine i prosocijalno ponašanje, ili će razviti agresivnost i druge oblike društveno neprimjerenog ponašanja. Komunikacija u porodici, odnosno stilovi rješavanja konflikata predstavljaju ponašanja koja direktno utiču na djecu, te pojavu prosocijalnih ili asocijalnih oblika ponašanja djece. Iz svega navedenog možemo zaključiti da uticaj roditelja na djecu postoji, kao i da roditeljski stilovi rješavanja konflikata utiču na razvoj prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece, međutim prirodu i stepen tog uticaja možemo samo pretpostaviti, sve dok ne ispitamo i utvrdimo. Iz tog razloga smo odredili kao zadatak u našem istraživanju ispitivanje eventualnog uticaja roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje djece.

Pregled ranijih istraživanja

U ovom poglavlju, predstavimo rezultate istraživanja koji mogu biti od koristi u sagledavanju našeg problema. Pošto govorimo o ponašanjima koja nastaju i kao rezultat učenja po modelu, pomenućemo i istraživanja koja govore o ovoj vrsti učenja. Kada je u pitanju imitacija vršeni su brojni eksperimenti. Bandura je došao do eksperimentalnih rezultata da postoji uticaj posmatranog ponašanja na ponašanje onih koji ga posmatraju. To je potvrđeno u eksperimentima u kojima su djeca roditelja koji u svojim postupcima manifestuju agresivno ponašanje, ispoljavala viši nivo agresivnosti, nego djeca roditelja koji sebe kontrolišu i inhibiraju agresivno ponašanje. Međutim, Bandura smatra da kao modeli ne djeluju samo roditelji nego i različite osobe iz dječije sredine, kao i sredstva masovnih komunikacija (Bandura, 1961 - vidi kod: Rot, 2003).

Porodični procesi prisile (koji predstavljaju načine pomoću kojih članovi porodice upravljaju jedni drugima agresijom i drugim sredstvima prisile) istraživani su više puta. Utvrđeno je da u većini porodica agresivne djece vladaju poremećeni porodični odnosi, koji se nazivaju porodičnim procesima prisile. U takvim porodicama gotovo da i ne postoji saradnja. Roditelji uglavnom grde svoju djecu, prigovaraju im i prijetе. Uporedo s tim djeca zadirkuju jedno drugo. U takvom okruženju agresijom se sprečavaju ili izbjegavaju neugodni doživljaji. Tako, naprimjer djevojčica zadirkuje i gnjavi brata koji je tuče da bi je spriječio u tome, te zbog toga dobiva od majke batine. Takvim postupcima prekida se barem privremeno neugodna situacija. Na taj način se negativno potkrepljuje agresivno ponašanje i povećava vjerovatnost njegova ponavljanja. Tako i djeca i roditelji u njihovim međusobnim odnosima primjenjuju agresiju da bi upravljali jedni drugima i da bi dobili ono što žele. Takvi obrasci ponašanja smatraju se prisilom jer članovi porodice svoje ciljeve ne postižu saradnjom, odnosno prosocijalnim ponašanjem, već ih ostvaruju prijetnjama, naredbama i sličnim postupcima koji uključuju silu (agresiju). Djeca koja u svojim porodicama uče ovakav način ophođenja agresivna su i u drugim uslovima, te često u kasnijoj dobi kreću i putem delikvencije (Patterson, DeBaryshe i Ramsey, 1989 - vidi kod: Vast, Haith & Miller, 2004).

Nadalje, utvrđeno je da su roditeljske vaspitne metode (koje nedvojbeno uključuju određene stilove rješavanja konflikata) povezane sa dječijom agresivnošću. Tako se podučavaju roditelji djelotvornijem ophođenju s djecom, vodeći se načelima modifikacije ponašanja.

Roditelji uče zamjenjivati negativne izjave (prijetnje i naredbe - agresivni stil rješavanja konflikata) pozitivnima, te uče verbalno podsticati dječije prosocijalno ponašanje. Također, roditelji uče dosljedno primjenjivati kazne koje ne uključuju tjelesno nasilje. Takve intervencije često dovode do velikih promjena roditeljskog i dječijeg ponašanja (Vasta, Haith & Miller, 2004).

Rezultati istraživanja roditeljskih vaspitnih stilova pokazali su veze između autoritarnog i permisivnog roditeljskog stila i relacijske agresivnosti djece predškolske dobi. Sa druge strane utvrđena je veza između autoritativnog vaspitnog stila i manje fizičke agresivnošću predškolaca (Casas, Weigel, Crick, Ostrov & Woods, 2006). Također, istraživanja su pokazala da postoji povezanost autoritarnog roditeljskog vaspitnog stila u kome dominira agresivni način komuniciranja sa pojavom verbalne agresivnosti djece (Eustice, 2000).

Određene studije potvrdile su i postojanje uticaja porodice na prosocijalno ponašanje djece. Tako empirijske studije govore da je prosocijalno ponašanje djece povezano sa načinima na koje roditelji socijaliziraju svoju djecu. Ustanovljeno je da je prosocijalno ponašanje djece pozitivno povezano sa načinima podrške koje koriste roditelji, uključujući pomaganje pri izradi domaće zadaće. Nasuprot tome, upotreba stege (fizičke kazne, socijalna izolacija) bila je negativno povezana sa prosocijalnim ponašanjem (Bar Tal, Nadler & Blechman, 1980).

Također, nalazi istraživanja su pokazali da je destruktivno ponašanje roditelja u konfliktu u negativnoj korelaciji sa emocionalnom sigurnosti djece, dok konstruktivno ponašanje roditelja u konfliktu pozitivno korelira sa emocionalnom sigurnosti djece, kao i sa prosocijalnim ponašanjem djece (McCoy, Cummings & Davies, 2009). Utvrđeno je i da roditeljsko destruktivno ponašanje u konfliktu (destruktivni stil rješavanja konflikata) uzrokuje više izraženo agresivno ponašanje djece, nego konstruktivno ponašanje roditelja u konfliktu (Cummings, Goeke-Morey & Papp, 2004).

Jedna studija je pokazala da postoji direktna povezanost između destruktivnog ponašanja roditelja u konfliktu, negativnih roditeljskih postupaka, psihološke kontrole sa internaliziranim i eksternaliziranim problemima djece (Coln, Jordan & Mercer, 2013).

Pored uticaja roditelja na prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca, vršena su istraživanja i uticaja medija na pojavu prosocijalnosti i agresivnosti djece predškolske dobi. Longitudinalna studija u americi pokazala je da agresivni i obrazovni sadržaji u medijima mogu također uticati na pojavu prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca. Sadržaji u medijima

predstavljaju jedan od prediktora pojave agresivnog i prosocijalnog ponašanja u ranom djetinjstvu (Ostrov, Gentile & Crick, 2006).

Rezultati istraživanja pokazuju i da su u ranom djetinjstvu dječaci više fizički agresivni od djevojčica, ali da je kod djevojčica više izražena relacijska agresivnost nego kod dječaka. I jedna i druga kategorija (dječaci i djevojčice) svoju agresiju usmeravaju prema vršnjacima istog pola (Crick, Ostrov, Burr, Cullerton-Sen, Jansen-Yeh i Ralston, 2006).

Kao jedan od prediktora agresivnog ponašanja djece možemo pomenuti i deficit u emocionalnom znanju (Denham, Caverly, Schmidt, Blair, DeMulder, Caal, Hamada & Mason, 1986).

Također, kao prediktor prosocijalnog ponašanja djece predškolske (starija vrtićka grupa) dobi možemo navesti i sposobnost boljeg prepoznavanja emocija. Nalazi istraživanja pokazali su da se ovo odnosi na dječake, dok to kod djevojčica nije slučaj (Brajša-Žganec i Slunjski, 2007).

Prethodno navedena istraživanja i prezentirani zaključci, potvrđuju činjenicu da roditelji pojedinim aspektima ponašanja utiču na pojavu agresivnosti i prosocijalnosti djece. Ovo su razlozi zbog kojih smo pretpostavili postojanje uticaja roditeljskih stilova rješavanja konflikata (kao posebnog aspekta socijalnih vještina i aspekta ljudskog ponašanja) na prosocijalno i agresivno ponašanje djece, što su neka istraživanja i pokazala. Međutim, treba imati na umu da su agresivnost i prosocijalnost djece složeni fenomeni koji se ne mogu objasniti samo jednom grupom faktora, što smo pominjali u prethodnim poglavljima.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet i problem istraživanja

Predmet istraživanja su stilovi rješavanja konflikata koje koriste roditelji predškolaca, te ispoljavanje prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca. *Problem* istraživanja je uticaj roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca.

Prikupljanje i obrađivanje podataka omogućiće nam da dođemo do saznanja postoji li uticaj roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje njihove djece (predškolaca). Također, omogućiće nam da dođemo do saznanja o zastupljenosti pojedinih roditeljskih stilova rješavanja konflikata, o prosocijalnom i agresivnom ponašanju predškolaca, te da na osnovu utvrđenih činjenica predložimo i smjernice programa za edukaciju roditelja i njihove djece, posebno uvažavajući specifičnosti dobivenih rezultata.

Teorijski značaj istraživanja

Teorijski značaj istraživanja ogleda se u činjenici da ćemo doći do saznanja o komunikacijskim vještinama roditelja odnosno načinima rješavanja konfliktnih situacija, te o zastupljenosti prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca. Istovremeno ćemo saznati postoji li uticaj roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalnost i agresivnost njihove djece. To nam može biti od značajne koristi prilikom utvrđivanja uzroka dječijeg ponašanja, te određivanja jasnih smjernica i načina djelovanja na roditelje, i na predškolce.

Rezultati do kojih dođemo kroz ovo istraživanje daće doprinos u osvjetljivanju navedenog problema, barem na lokalnom nivou i pružiti nova saznanja koja bi se mogla koristiti u nekim od narednih istraživanja ovog ili sličnih problema.

Praktični značaj istraživanja

Ovo istraživanje od neposredne je važnosti za roditelje i za predškolske ustanove. Rezultati istraživanja daće važne podatke voditeljima i stručnom osoblju iz predškolskih ustanova u kom pravcu i na koju populaciju treba djelovati.

Također, dobićemo realnu sliku ponašanja predškolaca u vrtiću, kako bi mogli predložiti preduzimljive potrebne pedagoške akcije prema njima. Roditelji će više saznati o svom ponašanju prilikom rješavanja konfliktnih situacija, što će otvoriti mogućnosti samovrednovanja i mijenjanja.

Za savremenu vaspitnu praksu i život u porodici, veoma je važno upoznati roditelje sa značajem konstruktivnog rješavanja konflikata, a predškolce uputiti u obrasce prosocijalnog ponašanja. Za to će nam biti potrebni jasni podaci do kojih ćemo doći kroz ovo istraživanje.

Društveni značaj istraživanja

Društveni značaj istraživanja ogleda se u činjenici da je društvu potreban što veći broj članova koji će pored vlastitih imati u vidu i uvažavati i tuđe potrebe i osjećanja.

Ovo istraživanje omogućiće nam saznanja o tome kakve su komunikacijske vještine roditelja, te kako se djeca ophode prema svojim vršnjacima. Imajući u vidu tu činjenicu, predložićemo određene pedagoško-andragoške akcije, što će direktno voditi prema uspostavi kvalitetnijih međuljudskih odnosa, što je opet na prvom mjestu interes društva.

Društveni interes je itekako vidljiv u činjenici da će djeca koja ispoljavaju agresivne obrasce ponašanja, te nedostatak prosocijalnosti u svom ponašanju, u bližoj ili daljoj budućnosti predstavljati realnu opasnost za izgradnju zdravih društvenih odnosa. Naime, skoro da ne postoji društvo u kome se kao poželjni obrasci ponašanja proklamuju agresivnost i nasilje, nego potpuno suprotno, a to je saradnja, dijeljenje, pomaganje, tolerancija i slično. Agresivni obrasci ponašanja onemogućavaju izgradnju zdravih društvenih odnosa, jer njih neće moći uspostavljati agresivni pojedinci. Ako tome dodamo i učinke učenja po modelu i mogućnost širenja takvih obrazaca ponašanja, onda je opasnost po društvo još veća.

Rano otkrivanje agresivnih tendencija predškolaca, posebno je bitno za društvo zbog činjenice da agresivnost ima stabilnu tendenciju, te da se agresivnost u djetinjstvu smatra dobrim prediktorom delikventnog ponašanja, što sigurno nije interes ni jednog društva.

Cilj istraživanja

Cilj ovog rada je istražiti uticaj pojedinih stilova u roditeljskim pristupima načinu rješavanja konflikata, na ponašanje koje manifestuju njihova djeca (agresivno i prosocijalno).

Zadaci istraživanja

- Ispitati koje stilove rješavanja konflikata koriste roditelji djece predškolske dobi.
- Ispitati postoji li razlika u stilovima rješavanja konflikata ispitanih roditelja s obzirom na pol, dob i obrazovni nivo.
- Utvrditi primjerenost roditeljskih stilova rješavanja konflikata u određenim vaspitnim situacijama.
- Kvalitativno analizirati stilove rješavanja konflikata ispitanih roditelja s obzirom na kategorije izraženosti pojedinih stilova.
- Utvrditi koje ponašanje više manifestuju predškolci (agresivno ili prosocijalno).
- Ispitati postoji li statistički značajna razlika u ponašanju predškolaca s obzirom na pol i dob.
- Utvrditi da li postoji uticaj pojedinih stilova rješavanja konflikata u profilima ispitanih roditelja, na prosocijalno i agresivno ponašanje njihove djece.

Hipoteza

Pretpostavljamo da postoji uticaj pojedinih stilova rješavanja konflikata roditelja, na prosocijalno i agresivno ponašanje njihove djece (predškolaca).

Podhipoteze

- Pretpostavljamo da roditelji ne koriste samo jedan stil rješavanja konflikata, nego više njih, te da postoje razlike u stilovima rješavanja konflikata kod ispitanih roditelja s obzirom na pol, dob i obrazovni nivo;
- Pretpostavljamo da roditelji ne koriste uvijek poželjne stilove rješavanja konflikata s obzirom na specifičnost vaspitne situacije;
- Pretpostavljamo da predškolci više ispoljavaju prosocijalno nego agresivno ponašanje, te da postoji statistički značajna razlika u ponašanju predškolaca s obzirom na pol i dob;
- Pretpostavljamo da postoji uticaj pojedinih stilova rješavanja konflikata roditelja, na prosocijalno i agresivno ponašanje njihove djece (predškolaca).

Metode i postupci istraživanja

U ovom istraživanju koristićemo sljedeće metode istraživanja: metodu teorijske analize, servej metod.

Teorijska analiza je korištena za što preciznije sagledavanje problema koji se istražuje. Ostvaruje se primjenom logičkih postupaka: dedukcije, analize, sinteze i naučnog objašnjavanja. Ova metoda ima teorijsko-spoznajnu i praktičnu funkciju. Prva se odnosi na otkriće naučnih istina, činjenica, zakona, otkrivanje i postavljanje novih hipoteza. Druga se sastoji u primjeni teorijskim istraživanjem dobivenih istina i formulisanje stavova u rješavanju praktičnih zadataka,

što je krajnji cilj pedagoškog istraživanja. Nadopunjuje se sa empirijskim metodama kao što je na primjer servej metod, koji će također biti korišten u ovom istraživanju.

Servej metod je empirijska neeksperimentalna metoda, čije je osnovno obilježje obraćanje subjektima da daju mišljenje ili iskaze o sebi. Servej postupak je pogodan za istraživanje stavova, uvjerenja i ponašanja nastavnika, učenika i roditelja (Stojaković, 2003). Servej je istraživački pristup kojim ne mijenjamo ništa u postojećoj praksi ali snimamo ili mjerimo, opisujemo, poredimo, kontrastiramo, klasifikujemo, analiziramo i interpretiramo odnose među ljudima i pojavama, stavove i vrijednosti ljudi, procese i fenomene u društvu i prirodi. Na osnovu survey istraživanja možemo uočiti trendove, veze i razlike među fenomenima koje tretiramo, uzročno-posljedične odnose i predviđati određene tokove, procese i neke vidove ponašanja ljudi. Servej-om prikupljamo podatke u određenom trenutku vremena s namjerom da opišemo prirodu postojećih uslova ili identifikujemo standarde po kojima će postojeći fenomeni biti poređeni, odnosno da otkrijemo odnose među specifičnim fenomenima (Suzić, 2007, str. 57). Mi ćemo ovu metodu koristiti u svrhu prikupljanja podataka potrebnih da se odgovori na postavljeni cilj i zadatke istraživanja. Ispitanici odnosno roditelji će u ponuđenom upitniku (skali procjene) procijeniti vlastite stilove rješavanja konflikata, dok će vaspitači u ponuđenim skalama procjene procjenjivati agresivno i prosocijalno ponašanje predškolaca.

Instrumenti istraživanja

Od instrumenata istraživanja koristićemo modifikovani PAKS-profil (Suzić, 2005) za određivanje roditeljskih stilova rješavanja konflikata, Skalu za procjenu agresivnosti i prosocijalnog ponašanja djece predškolske dobi (Žužul i Vlahović-Štetić, 1993), kao i Upitnik socio-statusnih obilježja roditelja i Upitnik roditeljskih reakcija na potencijalno „opasne“ situacije koje smo sami konstruisali za potrebe našeg istraživanja.

- **PAKS-profil** je upitnik samoprocjene, kojim se određuju stilovi rješavanja konflikata. Upitnik razlikuje četiri stila u rješavanju konflikata i to: samooptužujući, asertivni, agresivni i pasivni stil. Autor upitnika je Nenad Suzić (2005). Iz razloga što nismo mogli doći do podataka o njegovom ranijem korištenju, odlučili smo se modifikovati upitnik u

petostepenu skalu procjene Likertovog tipa, kako bi je mogli kroz pilot istraživanje lakše provjeriti. Skala se sastoji od 40 tvrdnji, a ispitanici na skali od jedan do pet određuju u kojem stepenu pomenute tvrdnje odgovaraju njihovom ponašanju u konfliktnim situacijama. Pilot istraživanje je pokazalo zadovoljavajuću pouzdanost koja je mjerena Alfa Krombach koeficijentom i iznosi 0,76. Svaka čestica pojedinačno visoko korelira sa cjelokupnom skalom. Faktorskom analizom (metodom glavnih komponenti sa promax rotacijom) izdvojena su jasno tri faktora (agresivni, asertivni i pasivni stil rješavanja konflikata) dok se četvrti faktor (samooptužujući stil) gotovo izjednačava sa trećim faktorom (pasivnim stilom rješavanja konflikata). Pomenuti faktori orijentaciono odgovaraju teorijskoj strukturi upitnika, ali smo se mi za potrebe ovog istraživanja odlučili koristiti tri jasno izdvojena faktora (agresivni, asertivni i pasivni). Zato se finalna verzija modifikovanog PAKS-profila sastoji od 30 tvrdnji, a ispitanici na skali od jedan do pet određuju u kojem stepenu pomenute tvrdnje odgovaraju njihovom ponašanju u konfliktnim situacijama. Smatramo da pomenuta skala može izvrsno poslužiti pri realizaciji našeg cilja istraživanja, odnosno pri utvrđivanju glavnih (osnovnih) roditeljskih stilova rješavanja konflikata.

- ***Upitnik roditeljskih reakcija na potencijalno „opasne“ situacije u kojima bi se mogla naći njihova djeca*** namijenjen je roditeljima kako bi mogli izvršiti procjenu svog ponašanja u potencijalno „opasnim“ situacijama po njihovo dijete ili drugu djecu. Konstruisali smo upitnik s ciljem da provjerimo koliko su roditeljske reakcije usklađene sa određenim situacijama u kojima se mogu naći djeca, odnosno da provjerimo način roditeljskog reagovanja u situacijama kada asertivni pristup nije najbolje rješenje. U tri ponuđene konstruisane situacije, roditelji se opredjeljuju za jedan od načina reagovanja, agresivni, asertivni ili pasivni.
- ***Skala za procjenu agresivnosti i prosocijalnog ponašanja djece*** namijenjena je ispitivanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece predškolske dobi. Iz većeg broja konkretnih svakodnevnih dječijih reakcija izabrano je 10 za agresivno i 10 za prosocijalno ponašanje. Pri izboru reakcija autori su se odlučili za one koje se najčešće

javljaju i lako su primjetljive u dječijem vrtiću. Svaka reakcija uobličena je u jednu česticu skale. Tako je dobivena standardna skala procjene sa dvadeset čestica i dvije subskale (parne čestice odnose se na agresivno, a neparne na prosocijalno ponašanje). Zadatak procjenjivača je da na skali od 5 stepeni procjeni čestinu navedenog ponašanja pojedinog djeteta.

Brojevi na skali definisani su na sljedeći način:

1. nikad se tako ne ponaša,
2. rijetko se tako ponaša,
3. ponekad se tako ponaša,
4. često se tako ponaša,
5. gotovo uvijek se tako ponaša.

Ograničenja koja se postavljaju pred sve ovakve mjerne instrumente (skale procjene) su:

1. osobina koja se procjenjuje mora imati jasnu bihevioralnu manifestaciju, i 2. osoba koja vrši procjenu mora dovoljno često biti u prilici da opaža to ponašanje. Kako su manifestacije agresivnog ponašanja jasne i prepoznatljive, a isto vrijedi i za prosocijalno ponašanje, prvi uslov je zadovoljen. S obzirom na drugi uslov čini nam se opravdanim kao najprimjerenije procjenjivače predložiti vaspitačice u dječjim vrtićima. Naime skale procjena su uvijek zasićene specifičnom pogreskom procjenjivača, pri čemu je logično pretpostaviti da je ta pogreška manja ako procjenu vrše vaspitačice nego roditelji. Vaspitačice su dovoljno iskusne i objektivni procjenjivači. Međutim u tom slučaju treba računati s klasičnim pogreškama pri procjenjivanju: prilagođavanje kriterija grupi, osobna jednadzba, halo-efekt i slično.

Naravno, ova skala je namijenjena i drugim procjenjivačima koji zadovoljavaju uslov da su u mogućnosti dovoljno često posmatrati ponašanja djeteta.

Na skali Pros/Ag dobivaju se linearnom sumacijom odgovora dva rezultata: suma parnih čestica daje procjenu agresivnog ponašanja, a suma odgovora na neparnim česticama daje rezultat na subskali prosocijalnog ponašanja. Teoretski raspon za svaku subskalu je od 10-50 bodova.

Autori pomenute skale su Miomir Žužul i Vesna Vlahović-Štetić (1993).

Skala zadovoljava sve mjerne karakteristike, a pouzdanost skale mjerena Alfa Cronbach koeficijentom kreće se od 0,924 do 0,929 za prosocijalno, i od 0,943 do 0,945 za agresivno ponašanje.

- ***Upitnik socio-statusnih obilježja za roditelje*** sadržavaće pitanja na temelju kojih ćemo dobiti informacije o polu i starosnoj dobi roditelja koji će biti obuhvaćeni istraživanjem, kao i o obrazovnom nivou roditelja obuhvaćenih ovim istraživanjem. Na osnovu tih podataka imaćemo mogućnost da utvrdimo postojanje eventualnih razlika u ponašanjima ispitanih roditelja s obzirom na pol, starosnu dob i obrazovni nivo.

Populacija i uzorak istraživanja

Populaciju u našem istraživanju činili su predškolci sa područja grada Tuzla, kao i njihovi roditelji i vaspitači. Uzorak istraživanja činili su predškolci koji pohađaju javni vrtić u gradu Tuzla, njihovi roditelji i vaspitači. Za pomenuti uzorak smo se opredjelili namjernim izborom. Uzorak je sačinjavao 101 predškolac i 189 njihovih roditelja. Također, uzorak su činili i vaspitači na način da su procjenjivali ponašanje djece.

Vremenski okvir istraživanja

Istraživanje o stilovima rješavanja konflikata koje koriste roditelji, te prosocijalnom i agresivnom ponašanju predškolaca, provedeno je u Decembru 2015. godine.

U vrtiću koji smo izabrali za uzorak, izvršili smo pripreme koje su se sastojale od posjeta vrtićima, razgovora sa direktorom, pedagogom i vaspitačima tih ustanova, a sve u cilju njihovog što boljeg informisanja o važnosti istraživanja i načinu njegovog provođenja.

Anketiranje roditelja, kao i procjene dječijeg ponašanja od strane vaspitača, bili su anonimni, radi obezbjeđivanja veće iskrenosti odgovora. Procjene djece od strane vaspitača

odvijale su se za vrijeme boravka djece u vrtiću, dok je anketiranje roditelja bilo realizovano na ranije dogovorenim i pripremljenim roditeljskim sastancima.

Statistička obrada podataka

Za provjeravanja postavljenih hipoteza i realizaciju zadataka koje smo postavili u našem istraživanju, koristili smo odgovarajuće statističke postupke i to: račune s procentima, aritmetičku sredinu, analizu varijanse, t -test, χ^2 -test, koeficijente korelacije i regresijsku analizu.

Zaključak o očekivanom doprinosu

Očekujemo da će rezultati do kojih dođemo kroz ovo istraživanje dati jasnu sliku kako ponašanja roditelja, tako i njihove djece. Također, saznaćemo i odgovor na pitanje da li i koliko ponašanje roditelja u konfliktnoj situaciji utiče na prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca?

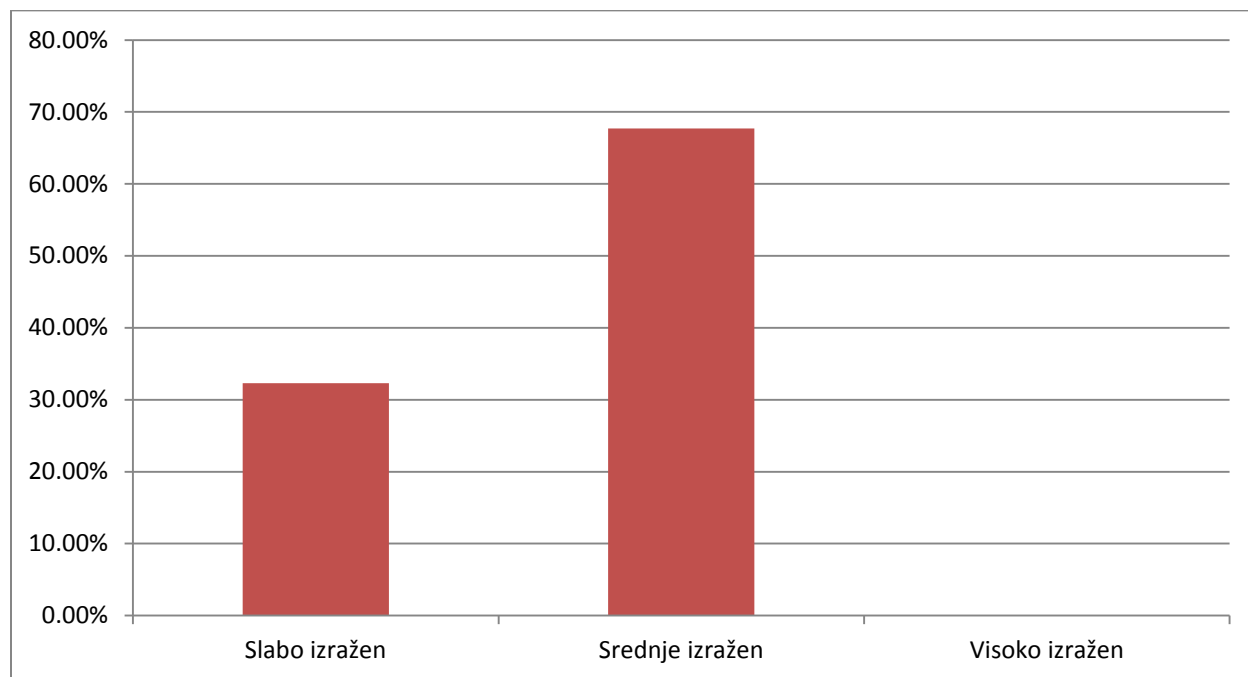
Smatramo da će ovaj rad dati određeni doprinos popularizaciji ovog problema koji se proteže kroz mnoge sfere društvenog života, te da će naša buduća saznanja biti od koristi kako onima koji se teoretski budu bavili ovom problematikom, tako i stručnjacima iz prakse u njihovom svakodnevnom radu sa djecom.

Analiza i interpretacija rezultata istraživanja

Cilj našeg istraživanja bio je utvrđivanje uticaja roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje djece. Kao zadatke smo sebi postavili i ispitivanje stilova rješavanja konflikata koje koriste roditelji, zatim utvrđivanje eventualnih razlika u stilovima rješavanja konflikata roditelja s obzirom na pol, dob i stručnu spremu. Odlučili smo se provjeriti i načine reagovanja roditelja u potencijalno opasnim vaspitnim situacijama. Zadatak nam je bio i ispitivanje manifestovanja prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca, te utvrđivanje eventualnih razlika u tim manifestacijama u odnosu na pol i starosnu dob djece. Kako bi odgovorili na postavljeni cilj i zadatke, te kako bi dokazali ili odbacili postavljene hipoteze, proveli smo istraživanje na uzorku od 101 predškolca i 189 njihovih roditelja. Za provjeravanja postavljenih hipoteza i realizaciju zadataka koje smo postavili u našem istraživanju, koristili smo odgovarajuće statističke postupke i to: račune s procentima, aritmetičku sredinu, analizu varijanse, t -test, χ^2 -test, koeficijente korelacije i regresijsku analizu. Nadamo se da će nalazi do kojih smo došli u našem istraživanju, djelimično barem pomoći u razumijevanju ovih kompleksnih fenomena kao što su stilovi rješavanja konflikata, te prosocijalno i agresivno ponašanje.

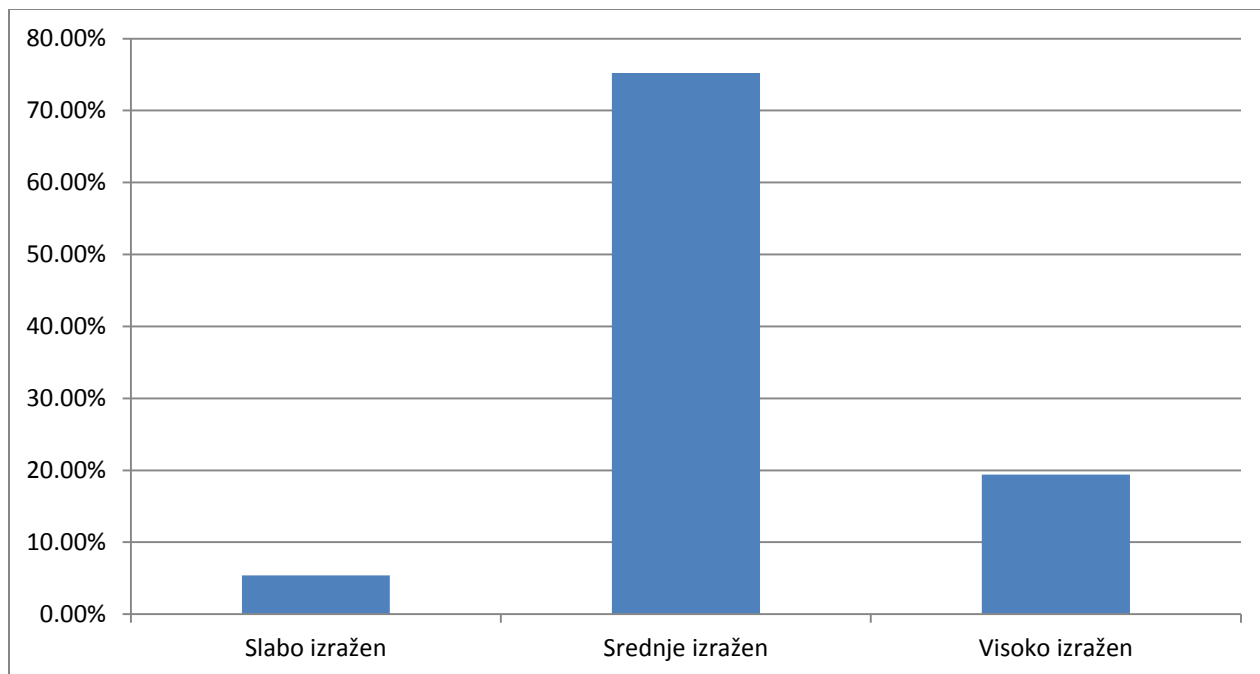
Stilovi rješavanja konflikata ispitanih roditelja

Ispitivanje stilova rješavanja konflikata, bio je prvi postavljeni zadatak istraživanja na koji smo pokušali odgovoriti. Nalazi koje smo dobili predstavili smo i grafički.

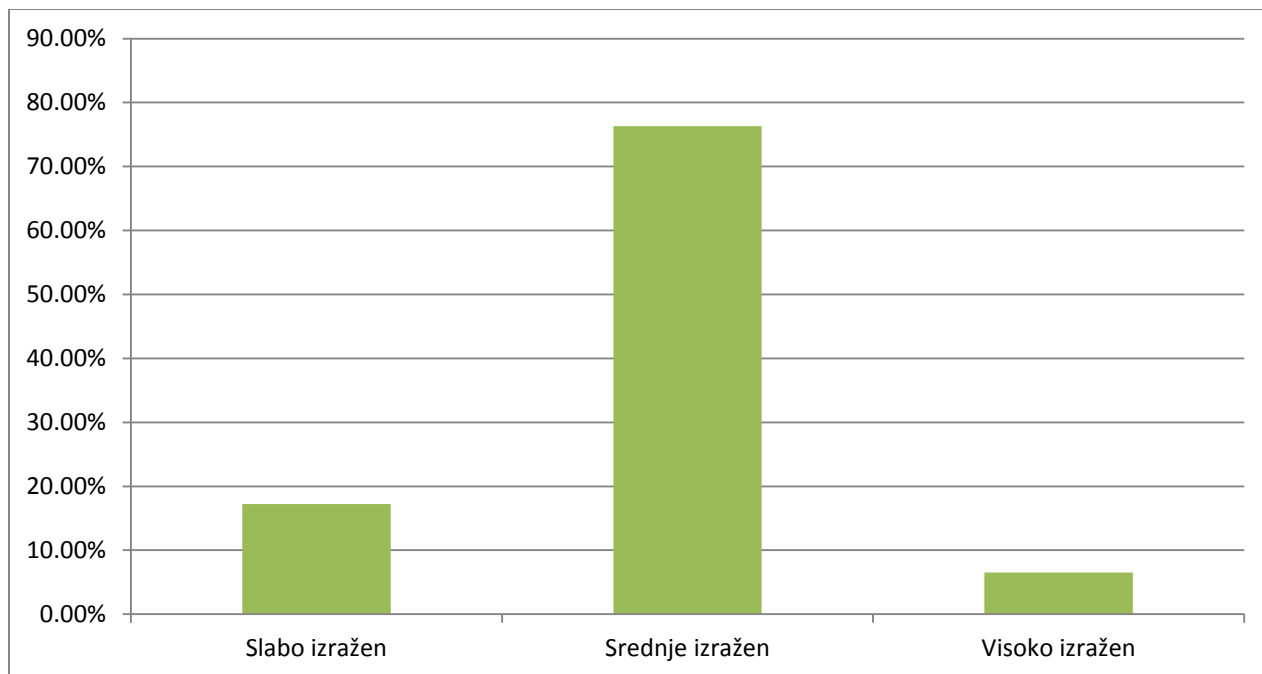
Grafikon 1. Kategorije agresivnog stila rješavanja konflikata ispitanih očeva

Iz „Grafikona 1“ možemo vidjeti da ispitanici očevi najviše imaju srednje izraženu agresivnost u rješavanju konfliktnih situacija, nešto manje slabo izraženu i najmanje visoko izraženu agresivnost. Između pomenutih kategorija izraženosti unutar agresivnog stila rješavanja konflikata, utvrđena je statistički značajna razlika ($\chi^2 = 11,71$; $df = 1$; $p < 0,01$). Možemo reći da je agresivnost prilično zastupljena kod ispitanih očeva, a posebno je potencijalno opasno što postoji i određen procenat očeva koji imaju visoko izraženu agresivnost. Oni svojim primjerom u ponašanju, svakodnevno šalju poruku kako treba gledati samo sebe i svoje potrebe i interese, dok nas za druge nije briga. To je siguran put za podsticanje agresivnog ponašanja djece.

Grafikon 2. Kategorije asertivnog stila rješavanja konflikata ispitanih očeva

Sličnu situaciju imamo kod ispitanih očeva, ali u kategorijama izraženosti asertivnog stila. Najviše je zastupljena kategorija srednje izraženosti, zatim slabe te visoke izraženosti. Između pomenutih kategorija izraženosti unutar asertivnog stila rješavanja konflikata, utvrđena je statistički značajna razlika ($\chi^2 = 76,32$; $df = 2$; $p < 0,01$). Iako se na prvi pogled ne čini, ovdje možemo vidjeti možda i veću opasnost nego u agresivnom stilu. Naime, ovdje imamo dosta veći procenat ispitanih očeva sa kategorijom slabe izraženosti u asertivnom stilu rješavanja konflikata. To znači, da pomenuti očevi uglavnom koriste nekonstruktivne pristupe u rješavanju konfliktnih situacija (bilo agresivne ili pasivne) i na taj način pružaju neadekvatne modele ponašanja djeci.

Grafikon 3. Kategorije pasivnog stila rješavanja konflikata ispitanih očeva

Kategorije izraženosti pasivnog stila rješavanja konflikata ispitanih očeva koje su predstavljene u „Grafikonu 3“ pokazuju da su rezultati dosta slični kao u prethodna dva slučaja. Dominira kategorija srednje izraženosti, zatim slabe i jake izraženosti. Između pomenutih kategorija izraženosti unutar pasivnog stila rješavanja konflikata, utvrđena je statistički značajna razlika ($\chi^2 = 79,03$; $df = 2$; $p < 0,01$). Ono što je nama najinteresantnije jeste da postoji i određen procenat ispitanih očeva koji imaju visoko izraženu pasivnost u konfliktnim situacijama. Primjer ponašanja koji oni pružaju jeste da se stalno treba prilagođavati drugima, a zanemarivati sebe i svoje potrebe. To nadalje može rezultirati pojavom istog ponašanja djece, ukoliko je u pitanju učenje po modelu, ili može uticati do pojave agresivnog ponašanja djece, ukoliko se radi o negativnom potkrepljenju dječije agresivnosti putem pasivnosti roditelja.

Tabela 2

Deskriptivna statistika stilova rješavanja konflikata ispitanih očeva

	<i>N</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Kategorije agresivnog stila- očevi	93	1,00	2,00	1,6774	0,47000
Kategorije asertivnog stila- očevi	93	1,00	3,00	2,1398	0,47984
Kategorije pasivnog stila- očevi	93	1,00	3,00	1,8925	0,47691

Iz prethodno predstavljenih Grafikona 1, 2 i 3, možemo vidjeti da ispitani očevi koriste različite stilove rješavanja konflikata. Ono što možemo primijetiti jeste i činjenica da prema grafičkom prikazu, u kome su predstavljene kategorije izraženosti pojedinih stilova rješavanja konflikata, ne uočavamo vidljivije razlike u izraženosti pojedinih kategorija stilova rješavanja konflikata. Sve tri kategorije izraženosti, kod sva tri stila, gotovo da su podjednako zastupljene. Međutim iz „Tabele 2“ možemo vidjeti da su razlike ipak postoje. Tako je aritmetička sredina najveća kod asertivnog stila, zatim kod pasivnog pa onda agresivnog stila. Kako bi to utvrdili izračunali smo vrijednosti *t*-testa za svaku od kombinacija između dva stila pojedinačno. Nalazi koje smo dobili pokazuju da postoje statistički značajne razlike između pojedinih stilova rješavanja konflikata.

Tabela 3

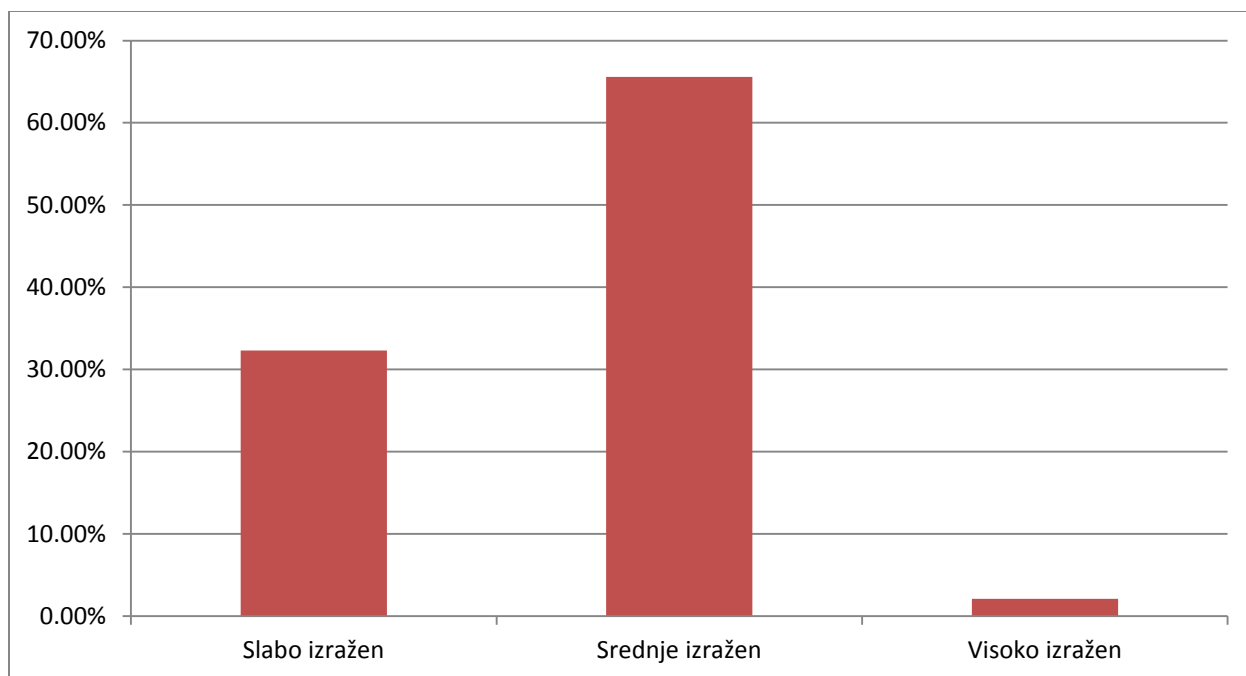
Testiranje značajnosti razlika u ispoljavanju stilova rješavanja konflikata ispitanih očeva

Stilovi rješavanja konflikata	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Agresivni i asertivni stil rješavanja konflikata (očevi)	-11,248	92	0,000
Agresivni i pasivni stil rješavanja konflikata (očevi)	-3,735	92	0,000
Asertivni i pasivni stil rješavanja konflikata (očevi)	5.266	92	0,000

Iz ovoga vidimo da je asertivni stil ipak nešto zastupljeniji što je pozitivna činjenica. Svi prethodno predloženi podaci govore da ispitanici očevi djece predškolske dobi koriste različite stilove rješavanja konflikata, da je asertivni stil najviše zastupljen, ali i da su pasivni i agresivni stil također dosta zastupljeni. Veoma slični rezultati utvrđeni su u ispitivanju stilova rješavanja konflikata u partnerskim odnosima do kojih je došla Kokorić (2007). Naime, i ona je utvrdila da ispitanici najčešće koriste konstruktivne strategije (asertivni stil) u rješavanju konflikata.

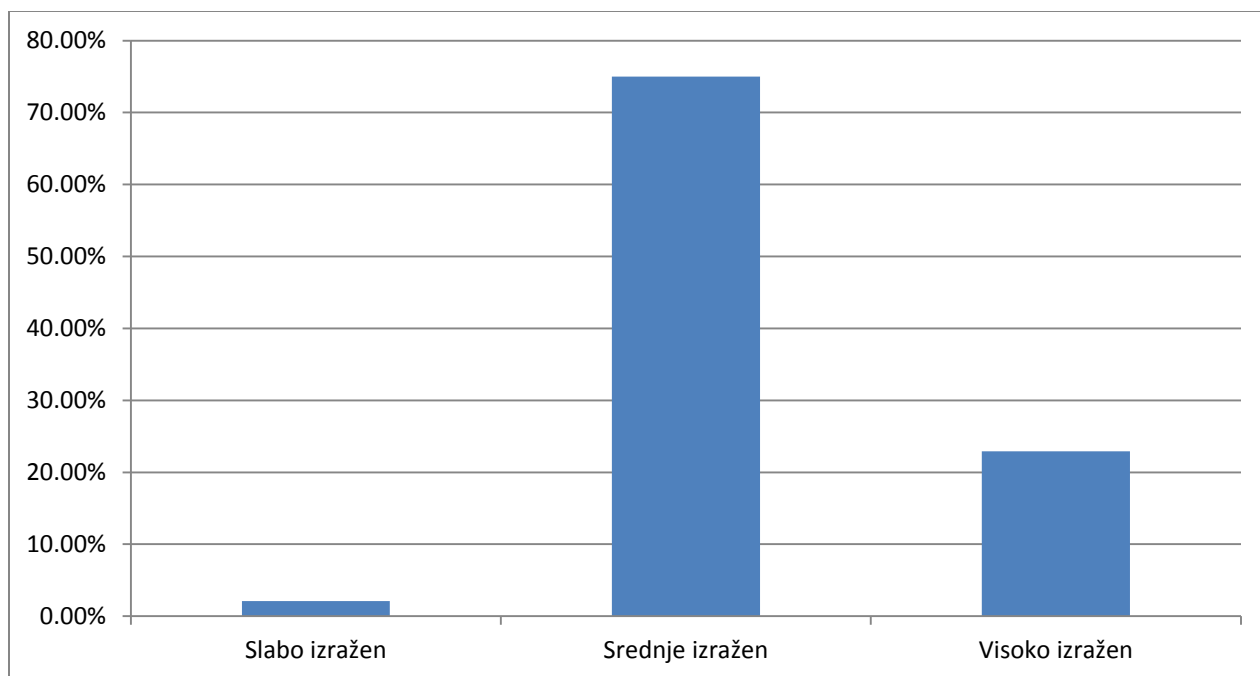
U istraživanju stilova rješavanja konflikata koje koriste nastavnici, Bjekić i Zlatić (2007) došli su do sličnih rezultata. Tako su rezultati njihovog istraživanja pokazali da nastavnici (koji također sačinjavaju dio roditeljske skupine) najviše koriste integrativni (asertivni) stil rješavanja konflikata.

Nalazi do kojih smo došli nesumljivo ukazuju na neophodnost provođenja određenih andragoških akcija u smislu edukovanja ispitanih očeva iz oblasti pedagoške komunikacije. Smatramo da se putem programa edukovanja očeva itekako mogu poboljšati njihove komunikacijske vještine, što bi nadalje imalo pozitivan uticaj na cjelokupni vaspitni proces djece, kroz podsticanje prosocijalnog ponašanja predškolaca.

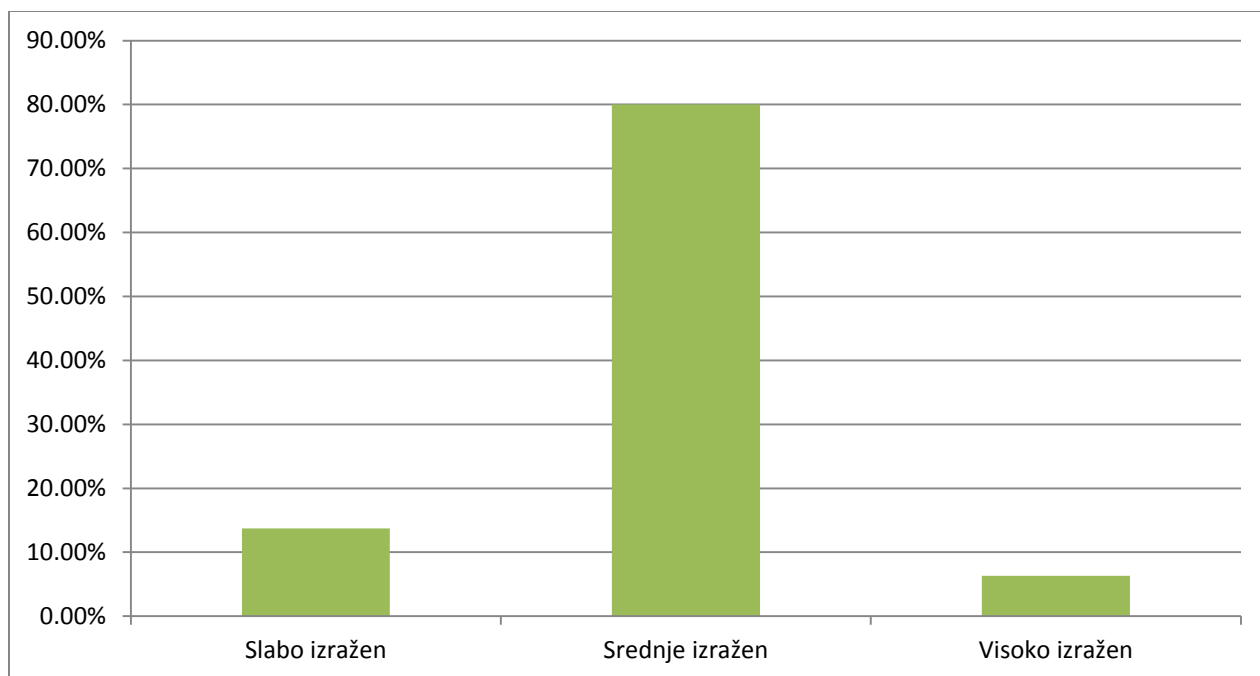
Grafikon 4. Kategorije agresivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki

Iz „Grafikona 4“ možemo vidjeti da je kod ispitanih majki najviše zastupljena kategorija „srednje“ izražene agresivnosti u rješavanju konfliktnih situacija, nešto manje kategorija „slabe“ izraženosti i najmanje je zastupljena kategorija „visoko“ izražene agresivnosti. Između pomenutih kategorija izraženosti unutar agresivnog stila rješavanja konflikata, utvrđena je statistički značajna razlika ($\chi^2 = 58,19$; $df = 2$; $p < 0,01$). Možemo reći da je agresivnost prilično zastupljena kod ispitanih majki, a posebno je potencijalno opasno što postoji određen procenat majki koje imaju visoko izraženu agresivnost. One svojim primjerom u ponašanju, svakodnevno šalju poruku kako ih nije briga za druge, jedino su one „te“ koje treba da dominiraju kako bi zadovoljile samo svoje potrebe, želje i interese, što opet može negativno uticati na pojavu agresivnosti u ponašanju djece.

Grafikon 5. Kategorije asertivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki

Sličnu situaciju imamo kod ispitanih majki, ali u kategorijama izraženosti asertivnog stila rješavanja konflikata. Najviše je zastupljena kategorija „srednje“ izraženosti, zatim kategorije „slabe“ te „visoke“ izraženosti. Između pomenutih kategorija izraženosti unutar asertivnog stila rješavanja konflikata, utvrđena je statistički značajna razlika ($\chi^2 = 81,25$; $df = 2$; $p < 0,01$). Iako se na prvi pogled ne čini, ovdje možemo vidjeti možda i veću opasnost nego u agresivnom stilu. Naime, ovdje imamo dosta veći procenat ispitanih majki sa kategorijom slabe izraženosti u asertivnom stilu rješavanja konflikata. To znači, da pomenuti majke uglavnom koriste nekonstruktivne pristupe u rješavanju konfliktnih situacija (bilo agresivne ili pasivne) i na taj način pružaju neadekvatne modele ponašanja djeci. Kod majki sa slabo izraženom asertivnošću, osnovano možemo sumnjati u adekvatnost njihovih vaspitnih metoda. Prije svega što su one većinom usmjerene na samo svoje ili samo tuđe potrebe i interese, te na taj način u oba slučaja pružaju negativne primjere ponašanja djeci.

Grafikon 6. Kategorije pasivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki

Kategorije izraženosti pasivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki koje su predstavljene u „Grafikonu 6“ pokazuju da su rezultati dosta slični kao u prethodna dva slučaja. Dominira kategorija „srednje“ izraženosti, zatim kategorije „slabe“ i „visoke“ izraženosti. Između pomenutih kategorija izraženosti unutar pasivnog stila rješavanja konflikata, utvrđena je statistički značajna razlika ($\chi^2 = 93,87$; $df = 2$; $p < 0,01$). Ono što je nama najinteresantnije jeste da postoji i određen procenat ispitanih majki koje imaju visoko izraženu pasivnost u konfliktnim situacijama. Primjer ponašanja koji oni pružaju jeste da se stalno treba prilagođavati drugima, a zanemarivati sebe i svoje potrebe. Ovakvi načini ponašanja majki slaće djeci poruku da se stalno trebaju prilagođavati drugima, da se stalno trebaju povlačiti pred problemima, odnosno ometaće razvoj aktivnih karakternih crta djece neophodnih za život u savremenom društvu.

Tabela 4

Deskriptivna statistika stilova rješavanja konflikata ispitanih majki

	<i>N</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Kategorije agresivnog stila- majke	96	1,00	3,00	1,6979	0,50513
Kategorije asertivnog stila- majke	96	1,00	3,00	2,2083	0,45692
Kategorije pasivnog stila- majke	96	1,00	3,00	1,9263	0,44344

Iz prethodno predstavljenih Grafikona 4, 5 i 6, možemo vidjeti da ispitane majke koriste različite stilove rješavanja konflikata. Ono što možemo primjetiti jeste i činjenica da prema grafičkom prikazu, u kome su predstavljene kategorije izraženosti pojedinih stilova rješavanja konflikata, ne uočavamo vidljivije razlike u izraženosti pojedinih kategorija stilova rješavanja konflikata. Sve tri kategorije izraženosti, kod sva tri stila gotovo da su podjednako zastupljene. Međutim iz „Tabele 4“ možemo vidjeti da su razlike ipak postoje. Tako je aritmetička sredina najveća kod asertivnog stila, zatim kod pasivnog pa onda agresivnog stila. Kako bi to utvrdili izračunali smo vrijednosti *t*-testa za svaku od kombinacija između dva stila pojedinačno. Nalazi koje smo dobili pokazuju da postoje statistički značajne razlike između pojedinih stilova rješavanja konflikata.

Tabela 5

Testiranje značajnosti razlika u ispoljavanju stilova rješavanja konflikata ispitanih majki

Stilovi rješavanja konflikata	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Agresivni i asertivni stil rješavanja konflikata (majke)	-14,136	95	0,000
Agresivni i pasivni stil rješavanja konflikata (majke)	-4,396	95	0,000
Asertivni i pasivni stil rješavanja konflikata (majke)	5.880	95	0,000

Iz predočenoga vidimo da je asertivni stil ipak nešto zastupljeniji što je pozitivna činjenica. Svi prethodno predočeni podaci govore da ispitane majke slično kao i očevi djece predškolske dobi koriste različite stilove rješavanja konflikata, da je asertivni stil najviše zastupljen, ali i da su pasivni i agresivni stil također dosta zastupljeni. Pored onoga što je pozitivno, a to je ipak najveća zastupljenost asertivnog stila rješavanja konflikata kod ispitanih očeva i majki, primjećujemo i zastupljenost nekonstruktivnih stilova rješavanja konflikata u porodicama djece predškolske dobi.

Veoma slični rezultati utvrđeni su u ranije pomenutim istraživanjima do kojih su došli Kokorić (2007), kao i Bjekić i Zlatić (2007). Naime, Kokorić (2007) je utvrdila veoma slične pokazatelje ispitujući stilove rješavanja konflikata u partnerskim odnosima, dok su Bjekić i Zlatić (2007) također došle do saglasnih rezultata ispitujući nastavničke stilove rješavanja konflikata.

Bez obzira što su manje zastupljeni, nekonstruktivni stilovi rješavanja konflikata predstavljaju potencijalnu opasnost po vaspitanje djece. Pokazivanje agresivnosti u komunikaciji unutar porodice od strane majki može imati negativne posljedice po razvoj socijalnih vještina djece, odnosno može podsticati manifestovanje istog ponašanja od strane djece. Također, može dovesti i do straha i povlačenja djece, odnosno pasivnosti u ponašanju. Slična je situacija i kada se majke pasivno odnose spram porodičnih konflikata. Tada i djeca pored mogućeg modeliranja, mogu preuzeti i dominirajuću ulogu te postati agresivna i usmjerena samo na svoje interese. Nalazi do kojih smo došli nesumljivo ukazuju na neophodnost provođenja određenih

andragoških akcija u smislu edukovanja ispitanih majki iz oblasti pedagoške komunikacije, a sve u cilju preventivnog djelovanja na moguće negativne posljedice u vaspitanju djece.

Razlike u stilovima rješavanja konflikata ispitanih roditelja s obzirom na pol

Utvrđivanje nalaza o eventualnim razlikama u stilovima rješavanja konflikata roditelja s obzirom na pol, također je bio zadatak našeg istraživanja.

Tabela 6

Deskriptivna statistika stilova rješavanja konflikata ispitanih roditelja (očeva i majki)

		<i>M</i>	<i>N</i>	<i>SD</i>
Agresivni stil	očevi	22,7955	93	5,61639
	majke	22,2614	96	5,10239
Asertivni stil	očevi	30,3523	93	5,39698
	majke	30,6818	96	5,02075
Pasivni stil	očevi	25,7356	93	5,66396
	majke	26,0920	96	5,50398

Iz „Tabele 6“ možemo vidjeti da su vrijednosti aritmetičkih sredina u okviru sva tri stila rješavanja konflikata (agresivnog, asertivnog i pasivnog) kod ispitanih očeva i majki, veoma slične. Ne primjećujemo veće razlike u prosječnim vrijednostima unutar svih stilova između ispitanih očeva i majki. Kako bismo bili potpuno sigurni u ispravnost našeg mišljenja, uradili smo *t*-test. Na taj način smo utvrdili postoje li statistički značajne razlike u okviru pojedinih stilova rješavanja konflikata između ispitanih očeva i majki.

Tabela 7

Testiranje značajnosti razlika u ispoljavanju stilova rješavanja konflikata roditeljskih parova

Stilovi	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
rješavanja konflikata			
Agresivni stil-otac	0,767	187	0,445
Agresivni stil-majka			
Asertivni stil-otac	-0,573	187	0,568
Asertivni stil-majka			
Pasivni stil-otac	-0,586	187	0,560
Pasivni stil-majka			

Nalazi koje smo dobili računajući *t*-test, potvrdili su naša razmišljanja zasnovana na deskriptivnoj statistici. U okviru agresivnog stila rješavanja konflikata vrijednost *t*-testa iznosi $t = 0,767$; $p > 0,05$. U okviru asertivnog stila vrijednost *t*-testa je $t = -0,573$; $p > 0,05$. Vrijednost *t*-testa u okviru pasivnog stila rješavanja konflikata je $t = -0,586$; $p > 0,05$. Istaknute vrijednosti jasno govore da nije utvrđena statistički značajna razlika između ispitanih očeva i majki niti u jednom stilu rješavanja konflikata.

Ovi nalazi nisu potvrdili našu pretpostavku o postojanju razlika u stilovima rješavanja konflikata s obzirom na pol roditelja. Nalazi koje smo dobili u skladu su sa nalazima do kojih su došle Aleksić, Divac-Jovanović i Čalovska-Hercog (2013), koje su ispitujući stilove rješavanja konflikata u partnerskim odnosima, utvrdile da pol nije značajan prediktor u rješavanju konflikata. Bjekić i Zlatić (2007) ispitujući stilove rješavanja konflikata nastavnika, utvrdili su da nastavnici i nastavnice najviše koriste integrativni (asertivni) stil rješavanja konflikata. Ovakav nalaz je u skladu sa našim nalazima, međutim one su utvrdile i da se nastavnici više opredjeljuju za stil dominacije (agresivni stil) nego nastavnice. Ovakav nalaz nije utvrđen u našem istraživanju.

Kao objašnjenje možemo istaći da se vjerovatno supružnici međusobno biraju i započinju zajednički život prema zajedničkim karakteristikama i sličnostima. Eventualne razlike koje postoje među supružnicima, vjerovatno vremenom kroz zajednički život sve više se smanjuju ili

čak možda i iščezavaju. Kroz zajednički život ljudi postaju veoma slični jedni drugima, što nam govori da se procesom učenja itekako usvajaju strategije rješavanja konflikata, te da supružnici postaju veoma slični jedni drugima.

Na osnovu ovakvih nalaza možemo pretpostaviti da će i oba roditelja na vrlo sličan način djelovati na vaspitanje djece, jer će koristiti slične strategije rješavanja konflikata. Ovo je pozitivno jer ćemo vjerovatno na djelu imati zastupljen princip jedinstvenog vaspitnog djelovanja prema djeci, što neće dovoditi djecu do stanja da ne znaju kako da se ponašaju u određenim situacijama (usljed različitih roditeljskih reakcija na iste situacije). Još jedna bitna stvar koju možemo uočiti iz nalaza do kojih smo došli jeste i ta da se andragoške akcije u cilju edukacije roditelja iz oblasti pedagoške komunikacije, trebaju usmjeriti podjednako prema oba pola, jer nisu utvrđene razlike u stilovima rješavanja konflikata s obzirom na pol roditelja.

Razlike u stilovima rješavanja konflikata ispitanih roditelja s obzirom na dob

Jedan od zadataka u našem istraživanju odnosio se i na ispitivanje eventualnih razlika u manifestovanju pojedinih stilova rješavanja konflikata ispitanih roditelja u odnosu na njihovu starosnu dob. Kako bismo odgovorili na postavljeni zadatak uradili smo analizu varijanse, na taj način smo utvrdili postoje li statistički značajne razlike u pojedinim stilovima rješavanja konflikata ispitanih roditelja (očeva i majki) u odnosu na njihovu starosnu dob. Svi ispitani roditelji (očevi i majke) nalazili su se u tri starosne grupe i to: od 20 do 30 godina starosti, od 30 do 40 i od 40 do 50 godina starosti.

Tabela 8

Analiza varijanse stilova rješavanja konflikata ispitanih očeva u odnosu na dob

		<i>Suma kvadrata</i>	<i>df</i>	<i>Prosjek kvadrata</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Agresivni stil-očevi	Između grupa	9,525	2	4,763		
	Unutar grupa	2962,754	90	32,919		
	Total	2972,280	92		0,145	0,866
Asertivni stil-očevi	Između grupa	78,378	2	39,189		
	Unutar grupa	2825,429	90	31,394		
	Total	2903,806	92		1,248	0,866
Pasivni stil-očevi	Između grupa	36,328	2	18,164		
	Unutar grupa	3084,919	90	34,277		
	Total	3121,247	92		0,530	0,590

Iz „Tabele 8“ vidimo da se vrijednosti $F = 0,145$; $p > 0,05$ odnose na agresivni stil rješavanja konflikata ispitanih očeva. Vrijednosti $F = 1,248$; $p > 0,05$ odnose se na asertivni stil, a $F = 0,530$; $p > 0,05$ odnose se na pasivni stil rješavanja konflikata ispitanih očeva. Predstavljeni rezultati ukazuju na to da nisu nađene statistički značajne razlike u okviru pojedinih stilova rješavanja konflikata ispitanih očeva s obzirom na njihovu starosnu dob. Pretpostavili smo da bi mogle postojati razlike u stilovima rješavanja konflikata, te da bi stariji roditelji mogli biti više asertivni, a manje agresivni i pasivni s obzirom na životno iskustvo i mogućnosti učenja ovog aspekta socijalnih vještina. Međutim, rezultati na našem uzorku su pokazali da takve razlike ne postoje, te da starosna dob očeva nije značajan faktor koji određuje korištenje nekih stilova više ili manje.

Očito je da ovaj aspekt socijalnih vještina zavisi više od bogatstva socijalnih interakcija i mogućnosti učenja u različitim socijalnim situacijama, te da kvantitet vremena ne znači nužno i veće mogućnosti učenja stilova rješavanja konflikata. Stoga smatramo da se andragoško djelovanje prema očevima u oblasti pedagoške komunikacije, podjednako treba usmjeriti prema svim očevima bez obzira na njihovu starosnu dob.

Tabela 9

Analiza varijanse stilova rješavanja konflikata ispitanih majki u odnosu na dob

		<i>Suma</i>	<i>df</i>	<i>Prosjek</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
		<i>kvadrata</i>		<i>kvadrata</i>		
Agresivni stil-majki	Između grupa	13,839	2	6,919		
	Unutar grupa	2395,318	93	25,756		
	Total	2409,156	95		0,269	0,765
Asertivni stil-majki	Između grupa	70,736	2	35,368		
	Unutar grupa	2530,253	93	27,207		
	Total	2600,990	95		1,300	0,277
Pasivni stil-majki	Između grupa	9,244	2	4,622		
	Unutar grupa	2625,240	93	28,535		
	Total	2634,484	95		0,162	0,851

Sličnu situaciju kao kod ispitanih očeva srećemo i kod ispitanih majki. Tako je za agresivni stil rješavanja konflikata utvrđena vrijednost $F = 0,269$; $p > 0,05$. Vrijednosti $F = 1,300$; $p > 0,05$ utvrđene su asertivni i $F = 0,162$; $p > 0,05$ za pasivni stil rješavanja konflikata. I kod ispitanih majki, kao i očeva, nisu utvrđene statistički značajne razlike u pojedinim stilovima rješavanja konflikata u odnosu na starosnu dob majki. Ovi rezultati ne potvrđuju našu podhipotezu da postoje statistički značajne razlike u stilovima rješavanja konflikata ispitanih očeva i majki. Starosna dob kao kriterij, nije se pokazala u našem istraživanju kao faktor koji pravi razliku u manjem ili većem korištenju pojedinih stilova rješavanja konflikata.

Ovakavi nalazi koje smo dobili ne daju nam za pravo da mlađe roditelje, odnosno mlađe roditeljske parove smatramo kao više rizičnu grupu u smislu negativnog vaspitnog uticaja na

djecu. Stoga smatramo da se andragoške akcije u smislu edukacije za pedagošku komunikaciju trebaju usmjeriti podjednako prema svim roditeljima, bez obzira na njihovu starosnu dob, jer su nalazi u našem istraživanju pokazali da starosna dob nije značajan faktor koji će odrediti korištenje određenih stilova više ili manje.

Razlike u stilovima rješavanja konflikata ispitanih roditelja s obzirom na stručnu spremu

Jedan zadatak našeg istraživanja odnosio se na utvrđivanje eventualnih razlika u stilovima rješavanja konflikata ispitanih roditelja. Pošli smo od pretpostavke da postoje razlike u stilovima rješavanja konflikata s obzirom na stručnu spremu roditelja. Naime, pretpostavili smo da bi roditelji koji imaju viši nivo stručne spreme mogli biti više asertivni, jer su kroz formalno obrazovanje imali više situacija i mogućnosti učenja kroz koje su mogli usavršiti svoje komunikacijske vještine.

Tabela 10

Analiza varijanse stilova rješavanja konflikata ispitanih očeva u odnosu na stručnu spremu

		<i>Suma kvadrata</i>	<i>df</i>	<i>Prosjek kvadrata</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Agresivni stil-očevi	Između grupa	88,213	2	44,106		
	Unutar grupa	2884,067	90	32,045		
	Total	2972,280	92		1,376	0,258
Asertivni stil-očevi	Između grupa	3,740	2	1,870		
	Unutar grupa	2900,067	90	32,233		
	Total	2903,806	92		0,058	0,944
Pasivni stil-očevi	Između grupa	21,968	2	10,984		
	Unutar grupa	3099,279	90	34,436		
	Total	3121,247	92		0,319	0,728

Kako bismo dali odgovor na postavljeni zadatak, uradili smo analizu varijanse i dobili sljedeće rezultate za ispitane očeve: $F = 1,376$; $p > 0,05$ za agresivni stil rješavanja konflikata, $F = 0,058$; $p > 0,05$ za asertivni stil i $F = 0,319$; $p > 0,05$ za pasivni stil rješavanja konflikata ispitanih očeva. Vidimo da prezentovani rezultati ne idu u prilog našoj tvrdnji, te da ne postoje statistički značajne razlike u stilovima rješavanja konflikata ispitanih očeva s obzirom na njihovu stručnu spremu.

Tabela 11

Analiza varijanse stilova rješavanja konflikata ispitanih majki u odnosu na stručnu spremu

		Suma kvadrata	<i>df</i>	Prosjek kvadrata	<i>F</i>	<i>p</i>
Agresivni stil-majki	Između grupa	15,750	2	7,875		
	Unutar grupa	2393,406	93	25,736		
	Total	2409,156	95		0,306	0,737
Asertivni stil- majki	Između grupa	75,612	2	37,806		
	Unutar grupa	2525,377	93	27,155		
	Total	2600,990	95		1,392	0,254
Pasivni stil- majki	Između grupa	32,128	2	16,064		
	Unutar grupa	2602,356	93	28,286		
	Total	2634,484	95		0,568	0,569

Rezultati koje smo dobili od ispitanih majki su sljedeći: $F = 0,306$; $p > 0,05$ za agresivni stil rješavanja konflikata, $F = 1,392$; $p > 0,05$ za asertivni stil i $F = 0,568$; $p > 0,05$ za pasivni stil rješavanja konflikata. Iz ovoga vidimo da je situacija ista kod ispitanih majki kao i kod očeva. Nije utvrđena nikakva statistički značajna razlika u okviru pojedinih stilova rješavanja konflikata ispitanih majki u odnosu na njihovu stručnu spremu. Ovim rezultatima kao i onim vezanim za ispitanu očeve je naša podhipoteza odbačena. Nalazi koje smo dobili na našem uzorku pokazuju da stručna sprema i formalno obrazovanje nemaju poseban uticaj na razvoj ovog aspekta socijalnih vještina. Moguće da se odovor na ovo pitanje krije u uticaju nekih drugih socijalnih faktora (porodica, vrtić, škola, vršnjačke grupe, mediji), ali i ličnih faktora, socijalne inteligencije, bogatstva situacija za učenje ovih komunikacijskih vještina i slično.

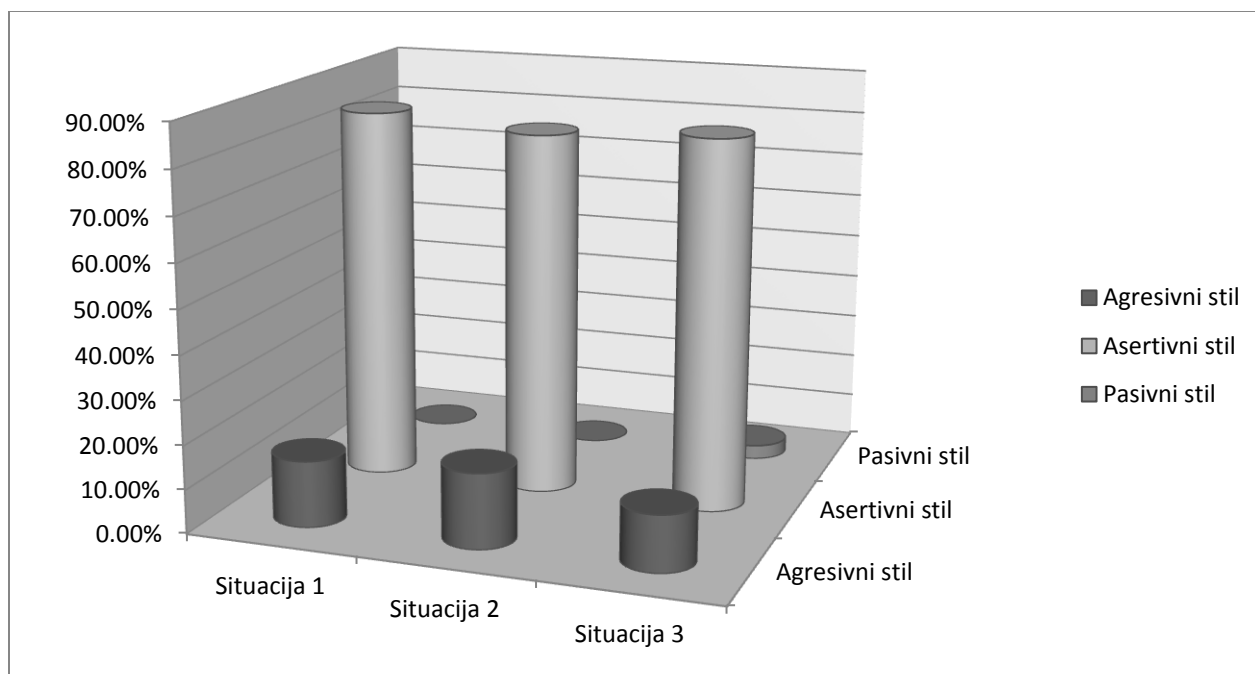
Utvrđeni nalazi u suprotnosti su sa nalazima do kojih su došli Karlić i Sindik (2016) ispitujući socijalne vještine prosvjetnih radnika, ali su u skladu sa nalazima do kojih su došle Pološki Vokić i Sontor (2009) ispitujući uposlenike.

Ovakavi nalazi koje smo dobili ne daju nam za pravo da roditelje nižeg nivoa stručne sprema smatramo više rizičnom grupom u smislu negativnog vaspitnog uticaja na djecu. Stoga smatramo da se andragoške akcije u smislu edukacije za pedagošku komunikaciju trebaju usmjeriti podjednako prema svim roditeljima, bez obzira na njihovu stručnu spremu, jer su nalazi u našem istraživanju pokazali da stručna sprema nije značajan faktor koji će odrediti korištenje određenih stilova rješavanja konflikata više ili manje.

Stilovi rješavanja konflikata ispitanih roditelja u potencijano „opasnim“ situacijama

Jedan od zadataka koje smo postavili odnosio se na ispitivanje stilova rješavanja konflikata u potencijalno opasnim situacijama. To su one situacije u kojima ponašanje djeteta može dovesti do povrjeđivanja djeteta ili druge djece. Naša namjera bila je provjeriti koliko roditelji mogu prikladno reagovati u situacijama u kojima asertivnost i pregovaranje nisu najbolji izbor. Gordon (2001) ističe da je saradnja odnosno metod „pobjeda-pobjeda“ ili asertivni metod (gdje se nastoje zadovoljiti potrebe obje strane) najpodesniji za rješavanje konflikata između roditelja i djece. Međutim, on ističe da postoje opasne situacije koje zahtijevaju naređivanje, komandovanje i po potrebi agresivnu i brzu reakciju roditelja kako bi se spriječile eventualne negativne posljedice. U tim situacijama se komanda, naredba pa i agresivni pristup nameće kao jedino ispravno rješenje. Iako se na ovakav način mogu povrijediti osjećaji djece, to je puno manje negativno od moguće štete koja bi mogla nastati.

Pretpostavili smo da roditelji usljed nedovoljnog pedagoškog znanja i umijeća ne znaju adekvatno reagovati u specifičnim situacijama kao što su ove. U tu svrhu smo konstruisali tri takve konfliktne situacije u kojima roditelji treba da prikažu način svog reagovanja na dječije možda i neuobičajeno ponašanje.

Grafikon 7. Stilovi rješavanja konflikata ispitanih očeva u potencijalno „opasnim“ situacijama

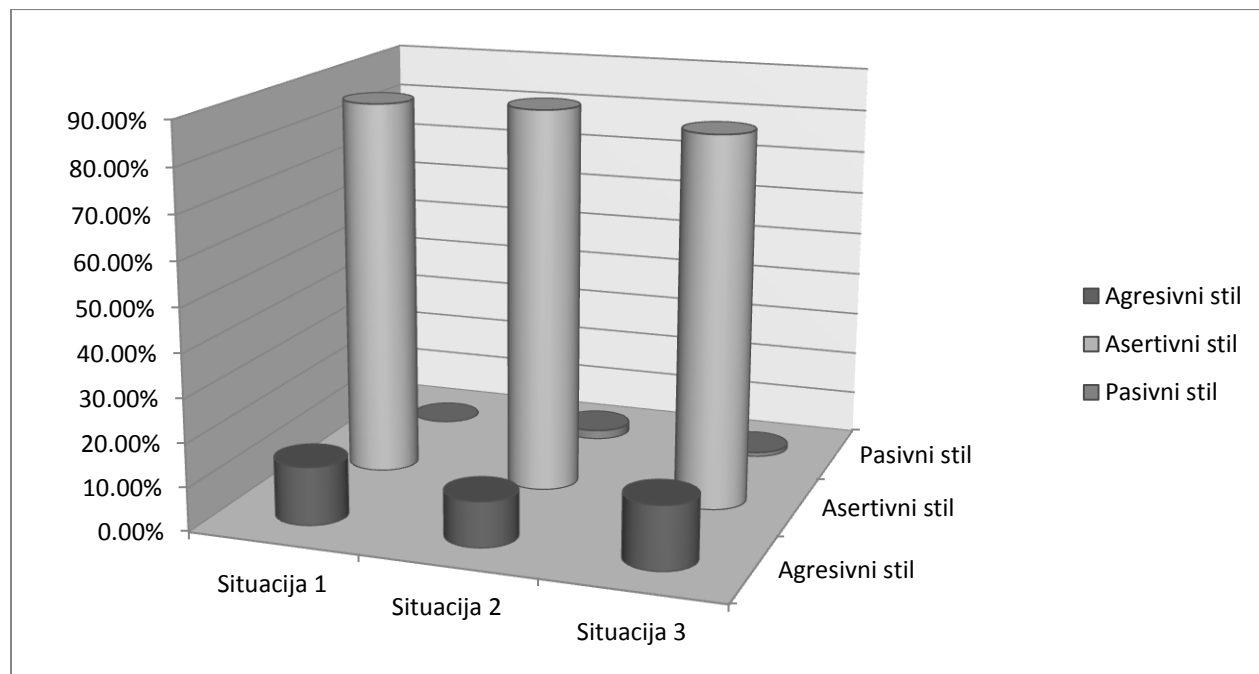
Iz „Grafikona 7“ možemo vidjeti se ispitani očevi odlučuju najviše za asertivni stil rješavanja konflikata i to u sve tri situacije. Nakon toga slijedi agresivni stil rješavanja konflikata, te kao posljednji i gotovo nikako ne korišten je pasivni stil rješavanja konflikata. Između pomenutih stilova rješavanja konflikata ispitanih očeva, u sve tri situacije, utvrđeno je postojanje statistički značajnih razlika. Utvrđene vrijednosti χ^2 -testa za prvu konfliktnu situaciju su: $\chi^2 = 44,52$; $df = 1$; $p < 0,01$; za drugu konfliktnu situaciju: $\chi^2 = 40,01$; $df = 1$; $p < 0,01$; i za treću konfliktnu situaciju: $\chi^2 = 108,19$; $df = 2$; $p < 0,01$.

Nalazi koje smo dobili od ispitanih očeva, a koji su i grafički predstavljeni, pokazali su da je naša pretpostavka bila ispravna. Tako, u gotovo sve tri situacije podjednako, možemo vidjeti da bi ispitani očevi u preko 80% slučajeva reagovali asertivno, što u ovom slučaju znači neadekvatno datoj situaciji. Ispravne reakcije očeva imali bismo u svega nešto više od 10% slučajeva u svakoj od tri situacije. Također, u nekim situacijama imali smo i određene postotke očeva koji bi reagovali pasivno, što možda predstavlja i najgoru moguću reakciju u tom trenutku.

Također, nalazi koje smo dobili za ponašanje ispitanih očeva u potencijalno opasnim situacijama veoma su slični nalazima do kojih je došla Kokorić (2007), ispitujući stilove rješavanja konflikata u partnerskim odnosima. Do sličnih nalaza došle su i Bjekić i Zlatić (2007) ispitujući stilove rješavanja konflikata nastavnika (koji su svakako dio roditeljske populacije).

Ovakvi nalazi veoma su slični nalazima koje smo mi dobili ispitujući stilove rješavanja konflikata očeva u svakodnevnim životnim situacijama. I tu smo imali najviše zastupljen asertivni stil rješavanja konflikata, dok su agresivni i pasivni bili manje izraženi.

U svakodnevnim situacijama, asertivni stil se smatra najpoželjnijim načinom reagovanja, međutim mi smo dobili veoma slične nalaze i u potencijalno opasnim konfliktnim situacijama, koje zahtjevaju brzu i oštru reakciju, odnosno agresivni pristup. Sve ovo nas navodi na pretpostavku da je pedagoško znanje ispitanih očeva nedovoljno, te da su edukativni programi neophodnost za njih. Edukacija očeva iz oblasti pedagoške komunikacije ne bi smjela biti samo usmjerena na usvajanje vještina nenasilne komunikacije (asertivnog stila rješavanja konflikata), nego bi u isto vrijeme trebalo očeve educirati da asertivni stil, iako društveno najpoželjniji, nije uvijek i za svaku situaciju najprimjerenija reakcija. U tome se i ogleda prava pedagoška vještina roditelja, jer kako je za svako dijete neophodan individualni vaspitni pristup odnosno kako nije moguće za svako dijete pisati zajednički obrazac ili vaspitni „recept“, tako i za svaki konflikt nije moguće unaprijed odrediti samo jedan stil rješavanja, koji će uvijek biti najoptimalniji i vaspitno najproduktivniji.

Grafikon 8. Stilovi rješavanja konflikata ispitanih majki u potencijalno „opasnim“ situacijama

Iz „Grafikona 8“ možemo vidjeti se ispitane majke, veoma slično kao i očevi, odlučuju najviše za asertivni stil rješavanja konflikata i to u sve tri situacije. Nakon toga slijedi agresivni stil rješavanja konflikata, te kao posljednji i najmanje korišten je pasivni stil rješavanja konflikata. Između pomenutih stilova rješavanja konflikata ispitanih majki, u sve tri situacije, utvrđeno je postojanje statistički značajnih razlika. Utvrđene vrijednosti χ^2 -testa za prvu konfliktnu situaciju su: $\chi^2 = 51,04$; $df = 1$; $p < 0,01$; za drugu konfliktnu situaciju: $\chi^2 = 125,83$; $df = 2$; $p < 0,01$; i za treću konfliktnu situaciju: $\chi^2 = 115,19$; $df = 2$; $p < 0,01$.

Nalazi koje smo dobili od ispitanih majki, slično kao u slučaju očeva, pokazali su da je naša pretpostavka bila ispravna. Ispitane majke bi također u preko 80% slučajeva regovale asertivno, što u ovom slučaju znači neadekvatno datoj situaciji. Ispravne reakcije ispitanih majki imali bismo u svega nešto više od 10% slučajeva u svakoj od tri situacije. Također, u nekim situacijama imali smo i određene postotke ispitanih majki koje bi reagovale pasivno, što možda predstavlja i najgoru moguću reakciju u tom trenutku.

Iz nalaza možemo vidjeti da su u sve tri situacije odgovori majki, kao i odgovori očeva veoma slični jedni drugima, kao i slični međusobno. Nešto više agresivnog pristupa koji je u ovom slučaju ispravan, primjećujemo kod očeva. Međutim, to ništa ne mijenja činjenicu da bi se i očevi i majke u ogromnoj većini slučajeva odlučili za neprimjereno reagovanje u ovakvim situacijama.

Nalazi koje smo dobili za ponašanje majki u potencijalno opasnim situacijama veoma su slični prethodno pomeutim nalazima do kojih je došla Kokorić (2007) ispitujući stilove rješavanja konflikata u partnerskim odnosima, odnosno Bjekić i Zlatić (2007) ispitujući stilove rješavanja konflikata nastavnika. Ovakvi nalazi veoma su slični nalazima koje smo mi dobili ispitujući roditeljske stilove rješavanja konflikata u svakodnevnim životnim situacijama.

Identično kao u slučaju ispitanih očeva, i u slučaju majki možemo uvidjeti da je njihovo pedagoško znanje nedovoljno, te da su edukativni programi neophodnost za njih. Edukacija ispitanih majki iz oblasti pedagoške komunikacije ne bi smjela biti samo usmjerena na usvajanje vještina nenasilne komunikacije (asertivnog stila rješavanja konflikata), nego bi u isto vrijeme trebalo majke educirati da asertivni stil, iako društveno najpoželjniji, nije uvijek i za svaku situaciju najprimjerenija reakcija. Iako se čini da je agresivnost uvijek neprihvatljivo rješenje određene vaspitne situacije, nekada to predstavlja jedini ispravan vaspitni postupak.

Prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca

Jedan od zadataka u našem istraživanju odnosio se na ispitivanje manifestovanja prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca.

Tabela 12

Deskriptivna statistika za prosocijalno i agresivno ponašanje djece

	<i>N</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Prosocijalno					
ponašanje	101	18.00	50.00	34.8317	8.08216
Agresivno					
ponašanje	101	10.00	45.00	20.2871	8.85589
Važeći N	101				

Do nalaza smo došli sabiranjem i upoređivanjem skorova na subskalama za prosocijalno i agresivno ponašanje djece. Vidljivo je iz “Tabele 12” da većina djece predškolske dobi u prosjeku ima više izraženo prosocijalno nego agresivno ponašanje. Kako bismo bili sigurni u to, izračunali smo vrijednost *t*-testa i dobili sljedeći rezultat: $t = 9,678$; $df = 100$; $p < 0,01$. Ovim smo potvrdili da postoje statistički značajne razlike u manifestovanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca.

Dodamo li ovome podatak da smo utvrdili da (18%) ispitane djece manifestuje više agresivno ponašanje, onda imamo još kompleksniju situaciju. Uzmemo li u obzir činjenicu da postoji opasnost od modelovanja agresivnosti od vršnjaka, onda smatramo da je ovo itekako bitan podatak, koji zahtijeva preduzimanje određenih pedagoških mjera, prije nego situacija bude još nepovoljnija. Agresivna djeca vrlo često su nametljiva i dominantna u grupi vršnjaka, a poznata je činjanica postojanje identifikacije sa agresorom. Rezultati jedne studije pokazali su da socijalni stavovi i ponašanja koja se izgrađuju u predškolskom razdoblju, održavaju se s malim modifikacijama i promjenama (Hurlock, 1968 – vidi kod: Bašić, Koller-Trbović, Žižak, 2005). Agresivnost djece predstavlja poremećaj u ponašanju koji se vrlo često javlja u kombinaciji sa

još nekim poremećajima, te koji zahtijeva stručni tretman. „Od 1978. godine, na prvo mjesto kriminoloških istraživanja stavljaju se upravo dječiji vrtići kako bi se vršila prevencija poremećaja u ponašanju djece, zbog osjetljivosti djece u tom razdoblju života, zbog važnosti odnosa koji se tada formiraju, i zbog činjenice da se na neku od takve djece, nažalost, nailazi ponovo za 10 ili 15 godina“ (Bašić, Koller-Trbović, Žižak, 2005, str. 12). Ovim, dobiveni rezultati imaju još veću težinu, jer se ne radi samo o nekom problemu koji se tiče porodice ili vrtića, nego problemu kome svako društvo treba posvetiti veću pažnju, naravno ukoliko želi promovisati društveno prihvatljive obrasce ponašanja i sistem vrijednosti.

Rezultati prosječnih vrijednosti na subskalama prosocijalnog i agresivnog ponašanja, kazuju da je prosocijalnost u prosjeku više izražena od agresivnosti. Dodamo li tome i podatak da postoji statistički značajna razlika u manifestovanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca, onda to ide u prilog potvrđivanju naše prve podipoteze, a to je da djeca u prosjeku manifestuju više prosocijalno, nego agresivno ponašanje $t = 9,678$; $df = 100$; $p < 0,01$. Utvrđeni nalazi nameću potrebu podsticanja razvoja socijalnih vještina odnosno prosocijalnog ponašanja, jer je to najbolji način slabljenja agresivnih reakcija predškolaca. Ovo se ne mora nužno odnositi na djecu koja su pokazala više agresivno ponašanje, nego na svu djecu. Time bismo djelovali preventivno na pojavu i razvoj agresivnosti, a istovremeno razvijali prosocijalno ponašanje predškolaca.

Prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca u odnosu na pol

Drugi zadatak našeg istraživanja odnosio se na utvrđivanje eventualnih razlika u ispoljavanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja s obzirom na pol djece.

Tabela 13

Deskriptivna statistika za prosocijalno i agresivno ponašanje djece u odnosu na pol

<i>Ponašanje</i>	<i>Pol</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Prosocijalno ponašanje	dječaci	65	33,2923	7,96226
	djevojčice	36	37,6111	7,63929
Agresivno ponašanje	dječaci	65	21,9538	9,47930
	djevojčice	36	17,2778	6,72994

Aritmetičke sredine predstavljene u „Tabeli 13“ pokazuju da postoje razlike u manifestovanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja s obzirom na pol ispitanika. Da bismo provjerili da li su te razlike i statistički značajne, uradili smo *t*-test i dobili sljedeće rezultate.

Tabela 14

Testiranje značajnosti razlika u ispoljavanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece u odnosu na pol

<i>Ponašanje</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Prosocijalno ponašanje	-2,648	99	0,009
Agresivno ponašanje	2,615	99	0,010

Vrijednost t -testa za prosocijalno ponašanje iznosi $t = -2,648$; $p < 0,05$. Iz ovoga vidimo da pored očigledne razlike u aritmetičkim sredinama, postoji i statistički značajna razlika u ispoljavanju prosocijalnog ponašanja u odnosu na pol. Za agresivno ponašanje utvrđena je vrijednost $t = 2,615$, $p < 0,05$. Isto kao što je slučaj sa prosocijalnim ponašanjem, tako se i za agresivno ponašanje može uočiti da postoje statistički značajne razlike u odnosu na pol. Rezultati do kojih smo došli idu u prilog i mnogim drugim istraživanjima kojima je također utvrđeno da su dječaci u periodu predškolske dobi agresivniji od djevojčica (Cummings, Ianotti & Zahn-Waxler, 1989; Hyde, 1986 - vidi kod: Vasta, Haith & Miller, 2004). Čim su dječaci više agresivni, logično bi bilo da su djevojčice više prosocijalne u svom ponašanju, jer se radi o ponašanjima koja se nalaze na suprotnim stranama istog kontinuuma.

Polne razlike u agresivnosti možemo objasniti putem bioloških i socijalnih faktora. Kod bioloških faktora možemo spomenuti muške spolne hormone. Prema teoriji socijalizacije značaj se pridaje roditeljima i drugim osobama iz okoline, koji se različito ponašaju prema dječacima i djevojčicama i imaju različita očekivanja spram istih. Tako se kod djevojčica podstiče prosocijalno ponašanje, dok se agresivno ne odobrava. Suprotan je slučaj kada su u pitanju dječaci, jer se kod njih agresivno ponašanje mnogo češće smatra socijalno dopuštenim (Keenan & Shaw, 1997; Maccoby, 1980; Schaffer, 2000 - vidi kod: Brajša-Žganec, 2003).

Rezultati koje smo predstavili u potpunosti potvrđuju i drugu podhipotezu našeg istraživanja, a to je da su dječaci u prosjeku više agresivni ($M = 21,95$; $SD = 9,48$), od djevojčica ($M = 17,27$; $SD = 6,73$). Djevojčice su u prosjeku više prosocijalne ($M = 37,61$; $SD = 7,64$) u odnosu na dječake ($M = 33,29$; $SD = 7,96$). Nalazi ukazuju na postojanje statistički značajnih razlika između predškolaca u odnosu na njihov pol, i to u okviru prosocijalnog ponašanja ($t = -2,648$; $p < 0,05$), kao i agresivnog ponašanja predškolaca u odnosu na pol ($t = 2,615$; $p < 0,05$).

Na osnovu ovih nalaza možemo pretpostaviti da su dječaci nešto rizičnija skupina, te da bi vaspitne aktivnosti vezane za podsticanje socijalnih vještina i prosocijalnog ponašanja trebalo više fokusirati upravo na njih. Sa druge strane, ovakve aktivnosti su uglavnom preventivnog karaktera, te ni djevojčice ne bi trebale biti izuzete iz istih. Tim prije što se socijalne vještine uče i usavršavaju tokom cijelog života, ali i što postoje realne opasnosti da će učiti agresivna ponašanja od vršnjaka (po modelu), sa kojima se nalaze u istim vrtićkim skupinama i dijele zajednički životni prostor.

Prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca u odnosu na dob

Kao zadatak smo sebi postavili i utvrđivanje eventualnih razlika u manifestovanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja s obzirom dob djece.

Tabela 15

Deskriptivna statistika za prosocijalno i agresivno ponašanje djece u odnosu na dob djece

<i>Ponašanje</i>	<i>Dob</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
	<i>djece</i>							
Prosocijalno ponašanje	4 godine	43	29,7674	6,61469	20,00	50,00		
	5 godina	31	38,5806	8,46866	20,00	50,00		
	6 godina	27	38,5926	4,89316	18,00	43,00		
	Total	101	34,8317	8,08216	18,00	50,00	20,404	0,000
Agresivno ponašanje	4 godine	43	21,7442	8,54983	11,00	44,00		
	5 godina	31	19,2581	10,06965	10,00	45,00		
	6 godina	27	19,1481	7,77424	10,00	37,00		
	Total	101	20,2871	8,85589	10,00	45,00	1,015	0,366

Na osnovu nalaza predstavljenih u „Tabeli 15“ uočavamo da postoje razlike u vrijednostima aritmetičkih sredina za prosocijalno i agresivno ponašanje između grupa. Te razlike su više izražene kod prosocijalnog ponašanja djece, posebno između grupa četverogodišnjaka i petogodišnjaka i između grupa četverogodišnjaka i šestogodišnjaka. Posebne razlike nisu uočljive između grupa petogodišnjaka i šestogodišnjaka u prosocijalnom ponašanju.

Veoma slična situacija je i kod agresivnog ponašanja. Tako su razlike u vrijednostima aritmetičkih sredina više uočljive između grupa četverogodišnjaka i petogodišnjaka te između

četverogodišnjaka i šestogodišnjaka, dok su razlike između grupa petogodišnjaka i šestogodišnjaka gotovo neprimjetne.

Da bismo utvrdili da li su prethodno pomenute razlike u aritmetičim sredinama između grupa i statistički značajne, radili smo analizu varijanse manifestovanog prosocijalnog i agresivnog ponašanja između grupa djece različite dobi. Te rezultate smo također predstavili u „Tabeli 15“. Analizom varijanse ispoljenog prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca, utvrdili smo da postoje statistički značajne razlike između grupa u manifestovanju prosocijalnog ponašanja, dok nema statistički značajnih razlika između različitih dobnih grupa u manifestovanju agresivnog ponašanja predškolaca.

Kako bismo utvrdili između kojih dobnih grupa u prosocijalnom ponašanju postoji statistički značajna razlika koristili smo „*t*-test“. Vrijednosti *t*-testa koje smo dobili pokazale su da postoje statistički značajne razlike između grupe četverogodišnjaka sa grupom petogodišnjaka ($t = -5,03; p < 0,01$), i između grupa četverogodišnjaka i šestogodišnjaka ($t = -5,98; p < 0,01$). Statistički značajna razlika između grupe petogodišnjaka i grupe šestogodišnjaka nije utvrđena, što se moglo primjetiti i iz prosječnih vrijednosti prosocijalnog ponašanja za pomenute starosne grupe.

Utvrđene razlike između grupe četverogodišnjaka sa grupom petogodišnjaka i grupom šestogodišnjaka u okviru prosocijalnog ponašanja su očekivane. Razlog tome je što sa povećanjem starosne dobi djeca usvajaju sve više socijalnih vještina, jer i imaju veći broj situacija koje im pružaju mogućnosti za sticanje takvih socijalnih iskustava. Brajša, Žužul i Keresteš (1991) ističu kako manifestovanje prosocijalnog ponašanja počinje vrlo rano u životu djeteta, već u dojenačkoj dobi. Sa povećanjem uzrasta, povećava se učestalost i složenost prosocijalnog ponašanja, tako da se takvo ponašanje češće sreće kod starije nego kod mlađe djece. Nepostojanje razlika u prosocijalnosti petogodišnjaka i šestogodišnjaka može biti rezultat promjena u kognitivnom razvoju djece koje nastupaju u petoj i šestoj godini života. „Pri kraju preoperacionalnog perioda u razvoju mišljenja, oko pete ili šeste godine, dijete počinje da shvata da postoji svijet i osim njega, te tako postepeno nestaje njegov egocentrizam i nesposobnost zauzimanja tuđeg gledišta. Već tada dijete može da vidi stvari iz ugla druge osobe (Stojaković, 2003, str. 96). Ova spoznaja bitna je jer se u osnovi prosocijalnog ponašanja nalazi empatija koja prema Suziću (2005) podrazumijeva razumijevanje pozicije, mišljenja, emocionalnog stanja i akcije druge osobe. Možda je upravo ovo razlog više izražene prosocijalnosti u ponašanju

petogodišnjaka i šestogodišnjaka u odnosu na četverogodišnjake. Također, ovo može biti i činjenica koja objašnjava nepostojanje značajnih razlika u prosocijalnosti petogodišnjaka i šestogodišnjaka, jer se iščezavanje egocentrizma u mišljenju djece počinje javljati upravo u petoj i šestoj godini života.

Kako smo prethodno pomenuli, statistički značajne razlike između različitih dobnih grupa djece u okviru agresivnog ponašanja nisu utvrđene. Međutim, rezultati vrijednosti aritmetičkih sredina za pojedine dobne grupe ukazuju da ipak postoji tendencija opadanja agresivnosti posebno nakon četvrte godine, dok se ta tendencija usporava i gotovo iščezava između pete i šeste godine života. Ovakva tendencija u potpunosti prati kretanje razvoja prosocijalnog ponašanja u periodu nakon četvrte i pete godine, i stagnaciju u razvoju prosocijalnosti u periodu između pete i šeste godine. Ovo potvrđuje ranije pomenuto da se radi o ponašanjima koja se nalaze na potpuno suprotnim strana istog kontinuuma, odnosno da se radi o isključivim načinima ponašanja djece. Porast jednog uzrokuje slabljenje drugog i obratno.

Svi rezultati koji su prethodno istaknuti potvrđuju manjim dijelom našu treću podhipotezu, jer su statistički značajne razlike utvrđene samo između nekih grupa u okviru prosocijalnog ponašanja, dok između svih dobnih grupa u okviru agresivnog ponašanja nisu uočene statistički značajne razlike.

Značaj ovih nalaza do kojih smo došli je takav da nam ukazuje da vaspitni proces djece u smislu podsticanja njihove prosocijalnosti treba početi što ranije, već u trećoj godini starosti djece. Tako bi se kroz pomaganje djeci da prevazilaze egocentrizam u mišljenju i razvijaju empatiju spram drugih, stvorili uslovi da djeca lakše počnu usvajati socijalne vještine kao sastavnice prosocijalnog ponašanja. Iako je egocentrizam u mišljenju razvojna faza, to nas ne sprečava da djelujemo na razvoj misaonog procesa kako bi djeca što prije „prevazišla“ tu razvojnu fazu. Ovo je jedan od puteva stvaranja pretpostavki za razvoja prosocijalnog ponašanja djece. Drugi put je kroz podsticanje empatije djece. Podstičući empatiju, direktno ćemo djelovati na razvoj prosocijalnog ponašanja djece, jer je empatija „pretpostavka“ toga. Kako bi nekome pružili pomoć, neophodno je kod djece razvijati razumijevanje osjećaja, ali i mišljenja i akcija drugih ljudi. Na taj način ćemo od najranijeg perioda koji je pogodan za organizovane vaspitne uticaje sa djecom, podsticati razvoj prosocijalnog, a time i smanjenje agresivnog ponašanja djece. To će nadalje voditi smanjenju razlika u prosocijalnom ponašanju četverogodišnjaka sa petogodišnjacima i šestogodišnjacima.

Povezanost roditeljskih stilova rješavanja konflikata sa prosocijalnim i agresivnim ponašanjem njihove djece

Kako bi odgovorili na zadatak o eventualnom uticaju roditeljskih stilova rješavanja konflikata, odlučili smo se prvo ispitati korelacije pojedinih stilova rješavanja konflikata ispitanih roditelja sa prosocijalnim i agresivnim ponašanjem predškolaca.

Tabela 16

Deskriptivna statistika stilova rješavanja konflikata roditelja te prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>K-Sz</i>	<i>p</i>
Agresivni stil rješavanja konflikata roditelja	22,7772	4,39857	101	0,829	0,498
Asertivni stil rješavanja konflikata roditelja	30,7772	5,07271	101	1,151	0,142
Pasivni stil rješavanja konflikata roditelja	26,0149	4,85307	101	0,782	0,573
Prosocijalno ponašanje djece	34,8317	8,08216	101	1,056	0,215
Agresivno ponašanje djece	20,2871	8,85589	101	1,612	0,051

Distribucija podataka značajno ne odstupa od očekivane normalne distribucije, te smo zbog toga primjenili parametrijske metode za obradu podataka.

Tabela 17

Povezanost stilova rješavanja konflikata roditelja sa prosocijalnim i agresivnim ponašanjem djece

Ponašanje	Korelacija	Agresivni stil rješavanja konflikata roditelja	Asertivni stil rješavanja konflikata roditelja	Pasivni stil rješavanja konflikata roditelja
Prosocijalno				
ponašanje djece	r	0,034	0,007	0,006
	p	0,735	0,945	0,952
Agresivno				
ponašanje djece	r	-0,018	0,152	0,017
	p	0,856	0,130	0,864

U „Tabeli 17“ predstavljeni su rezultati korelacija između svakog roditeljskog stila rješavanja konflikata sa prosocijalnim i agresivnim ponašanje djece. Ti rezultati pokazuju da ne postoje statistički značajne povezanosti između bilo kojeg roditeljskog stila rješavanja konflikata sa prosocijalnim i agresivnim ponašanjem djece.

Nakon rezultata koje smo dobili za sve roditelje, odlučili smo se provjeriti postoji li povezanost između prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece sa stilovima rješavanja konflikata roditelja s obzirom na njihov pol.

Tabela 18

Povezanost stilova rješavanja konflikata ispitanih očeva sa prosocijalnim i agresivnim ponašanjem djece

Ponašanje	Korelacija	Agresivni stil rješavanja konflikata ispitanih očeva	Asertivni stil rješavanja konflikata ispitanih očeva	Pasivni stil rješavanja konflikata ispitanih očeva
Prosocijalno				
ponašanje djece	r	0,233	0,093	0,023
	p	0,051	0,197	0,417
Agresivno				
ponašanje djece	r	-0,142	0,076	-0,149
	p	0,095	0,241	0,085

Nalazi korelacija između stilova rješavanja konflikata ispitanih očeva sa prosocijalnim i agresivnim ponašanjem djece (Tabela 18), pokazuju da iako nije primjetna nikakva statistički značajna povezanost, postoje određene vrijednosti koje se nalaze na samoj granici statističke značajnosti.

Tabela 19

Povezanost stilova rješavanja konflikata ispitanih majki sa prosocijalnim i agresivnim ponašanjem djece

Ponašanje	Korelacija	Agresivni stil rješavanja konflikata ispitanih majki	Asertivni stil rješavanja konflikata ispitanih majki	Pasivni stil rješavanja konflikata ispitanih majki
Prosocijalno				
ponašanje djece	r	-0,129	0,019	0,103
	p	0,117	0,430	0,170
Agresivno				
ponašanje djece	r	0,043	0,108	0,083
	p	0,347	0,161	0,222

Nalazi korelacija između stilova rješavanja konflikata ispitanih majki i prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece (Tabela 19), pokazali su slične rezultate kao u slučaju ispitanih očeva. Na našem uzorku nije utvrđena statistički značajna povezanost stilova rješavanja konflikata ni majki, niti očeva ponaosob, sa prosocijalnim i agresivnim ponašanje djece predškolske dobi.

Ovakvi nalazi korelacija za roditelje ukupno, ali i s obzirom na pol, gdje nisu nađene nikakve statistički značajne povezanosti sa prosocijalnim i agresivnim ponašanjem djece, su u suprotnosti sa nalazima istraživanjima do kojih su došli (Casas, Weigel, Crick, Ostrov & Woods, 2006), kao i nalazima do kojih je došao (Eustice, 2000).

Utvrđeni nalazi u suprotnosti su i sa nalazima istraživanja koje su proveli Mekoj, Kamings i Dejvis (2009), a koji su pokazali da je destruktivno ponašanje roditelja u konfliktu (agresivno ili pasivno) u negativnoj korelaciji sa emocionalnom sigurnosti djece, kao i sa prosocijalnim ponašanjem djece (McCoy, Cummings & Davies, 2009). Također, slična je situacija i sa istraživanjem provedenim od strane Kamingsa, Goeki-Morija i Papa (2004), kojim je utvrđeno da roditeljsko destruktivno ponašanje u konfliktu (agresivni ili pasivni stil rješavanja konflikata) uzrokuje više izraženo agresivno ponašanje djece, nego konstruktivno ponašanje roditelja u konfliktu (Cummings, Goeke-Morey & Papp, 2004).

Ono što je nama možda i pedagoški najinteresantnije jeste što su dobiveni nalazi u suprotnosti sa Bandurinim istraživanjima o roditeljima kao modelima identifikacije i imitacije, čija ponašanja usvajaju djeca (Bandura, 1961 - vidi kod: Rot, 2003).

Bez obzira na potencijalne socijalno poželjne odgovore roditelja kao i nedostatke upotrebljenih istraživačkih metoda, kao logično se nameće pitanje: „Ko su modeli koji djeluju na nastanak prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece“? Nalazi do kojih smo došli mogu nam biti veoma važni u planiranju budućih istraživanja, odnosno traganja za drugim bitnim modelima u dječijem ponašanju. Za vaspitni proces bitno je saznati od kojih modela djeca usvajaju određena ponašanja. Naši nalazi upućuju nas da ispitujući druge modele, pokušamo doći do odgovora na ovo pitanje (vaspitači, vršnjaci, mediji), te na taj način prilagođavati pedagoška djelovanja prema potrebama djece. Dobivene rezultate trebamo staviti i u kontekst vrtićke djece, jer se rezultati odnose samo na djecu predškolskog uzrasta koja pohađaju vrtić (cjelodnevni boravak). Moguće je da ova kategorija djece sve više uči po modelu od strane vaspitača i vršnjaka jer sa njima provode veći dio dana u prostoru vrtića, dok sa roditeljima provode manji dio dana, nakon što roditelji završe poslovne obaveze.

Utvrđeni nalazi mogu sugerisati na činjenicu da ne postoji nijedan stil rješavanja konflikata koji će djelovati samo ka povećanju ili smanjenju prosocijalnosti ili agresivnosti djece, što opet znači da nijedan stil rješavanja konflikata nije u potpunosti „pozitivan ili negativan“. Pedagoška korist od ovakvog nalaza može se ogledati u činjenici da različiti stilovi rješavanja konflikata mogu u zavisnosti od situacije i individualnih karakteristika djeteta voditi povećanju ili smanjenju prosocijalnog odnosno agresivnog ponašanja djece. Shodno ovome bi i roditelje trebalo edukovati o ispravnosti korištenja različitih stilova rješavanja konflikata zavisno od situacije do situacije, jer bez obzira što je asertivni stil rješavanja konflikata društveno najprihvatljiviji, on nije uvijek najbolji način rješavanja konflikta. Sigurno je da i za korištenje pojedinih stilova rješavanja konflikata vrijedi vaspitni princip individualnog prilaženja djetetu, jer vaspitni proces ne prihvata nikave recepture ili unaprijed određena rješenja.

Međutim, ovakvi nalazi ni slučajno ne govore da roditelji uopšte ne utiču na svoju djecu. Prikazane korelacije nisu utvrđene kao statistički značajne, ali je ipak utvrđeno da su određeni koeficijenti vrlo blizu granice statističke značajnosti, što smatramo značajnim podatkom, te smo se stoga odlučili dublje istražiti pomenute veze putem regresijske analize.

Uticaj roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje djece

Kako bi ispitati eventualni uticaj roditeljskih stilova rješavanja konflikata, odlučili smo se predstaviti nalaze regresijske analize.

Tabela 20

Multipla regresijska analiza za agresivno ponašanje djece

Agresivno ponašanje djece				
Prediktori	<i>r</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Agresivni stil rješavanja konflikata - otac	-0,142	-0,191	-1,612	0,111
Asertivni stil rješavanja konflikata - otac	0,076	0,102	0,789	0,433
Pasivni stil rješavanja konflikata - otac	-0,149	-0,241	-1,979	0,050*
Agresivni stil rješavanja konflikata - majka	0,043	0,060	0,498	0,620
Asertivni stil rješavanja konflikata - majka	0,108	0,057	0,437	0,664
Pasivni stil rješavanja konflikata - majka	0,083	0,231	1,877	0,060
	<i>R</i>		0,314	
	<i>R</i>²		0,099	

* $p < 0.05$

Kako se može vidjeti u „Tabeli 20“ jedan se regresijski koeficijent pokazao statistički značajnim, a radi se o Pasivnom stilu rješavanja konflikata ispitanih očeva ($\beta = -0,241$, $p = 0,05$). Pomenuti stil rješavanja konflikata je statistički značajan, ali je predznak negativan. To znači da sa manje izraženim pasivnim stilom rješavanja konflikata ispitanih očeva možemo očekivati

porast agresivnog ponašanje djece. S obzirom na visinu β opterećenja i prikazanu povezanost, utvrđeno je da pasivni stil rješavanja konflikata ispitanih očeva objašnjava 5,8% varijance agresivnog ponašanja djece, što ide u prilog potvrđivanju naše hipoteze o postojanju uticaja pojedinih roditeljskih stilova rješavanja konflikata na agresivno ponašanje djece.

Iako se nije pokazao statistički značajnim, pasivni stil rješavanja konflikata ispitanih majki nalazi se na samoj granici statističke značajnosti ($\beta = 0,231$, $p = 0,06$), te smatramo neophodnim uzeti ga u razmatranje, kako bi dobili što potpuniju sliku uticaja roditeljskih stilova rješavanja konflikata na agresivnost djece. Treba istaći da su brojni faktori mogli dovesti do ovakvih nalaza kao što su veličina uzorka, pouzdanost instrumenata koja nije maksimalna, kao i socijalno poželjni odgovori roditelja. Promjena nekog od pomenutih faktora na primjer povećanje uzorka ili veća pouzdanost instrumenata, gotovo sigurno bi doprinjeli da pomenuti stil rješavanja konflikata pokaže vrijednosti koje su u potpunosti statistički značajne.

Za razliku od uticaja pasivnog stila rješavanja konflikata ispitanih očeva, kod ispitanih majki situacija je obratna. Naime, kod ispitanih majki se radi o pozitivnom korelativnom odnosu pasivnog stila rješavanja konflikata i agresivnog ponašanja djece. To znači da se sa većom izraženosti pasivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki očekuje veća agresivnost djece.

Nalazi nam potvrđuju da očevi nešto više utiču na pojavu agresivnosti djece nego majke. Pored razlike u intenzitetu uticaja, postoji razlika i u prirodi uticaja. Naime, dok se kod očeva može očekivati da manja pasivnost u rješavanju konflikata utiče na povećanje agresivnosti djece ($\beta = -0,241$, $p = 0,05$), kod majki je situacija obratna. U tom slučaju se sa višom izraženosti pasivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki, može očekivati veća agresivnost djece ($\beta = 0,231$, $p = 0,06$).

Jasno je da očevi i majke na različit način utiču na agresivnost djece. Dok kod očeva manje izražen pasivni stil rješavanja konflikata utiče na pojavu agresivnosti djece, što se može objasniti učenjem po modelu (što manje pasivnosti i zanemarivanja svojih potreba vjerovatno znači i više agresivnosti očeva i isticanja samo svojih potreba), dotle kod majki više izražen pasivni stil rješavanja konflikata znači povlačenje i zanemarivanje svojih potreba, što djeteta otvara prostor za dominaciju u konfliktu i podsticanje agresivnih reakcija. To se odvija putem negativnog potkrepljenja na način da: ukoliko se majka ne zna izboriti za svoj zahtjev u konfliktu sa djetetom, povlači se i time negativno potkrepljuje djetetovu agresivnost.

Prethodno pomenuti nalazi o uticaju očeva putem pasivnog stila rješavanja konflikata, indirektno su u skladu sa nalazima istraživanja koja govore o učenju po modelu (Bandura, 1961 - vidi kod: Rot, 2003), ali i sa nalazima koji su pokazali da roditeljsko destruktivno ponašanje u konfliktu (pasivni ili agresivni stil rješavanja konflikata) uzrokuje više izraženo agresivno ponašanje djece (Cummings, Goeke-Morey & Papp, 2004).

Nalazi o uticaju majki putem pasivnog stila rješavanja konflikata nisu u skladu sa nalazima istraživanja koja govore o učenju po modelu (Bandura, 1961 - vidi kod: Rot, 2003), ali jesu sa nalazima koji su pokazali da roditeljsko destruktivno ponašanje u konfliktu (pasivni ili agresivni stil rješavanja konflikata) uzrokuje više izraženo agresivno ponašanje djece (Cummings, Goeke-Morey & Papp, 2004). Utvrđeni nalazi su također u skladu sa teorijskim postavkama koje ističu uticaj instrumentalnog uslovljavanja odnosno negativnog potkrepljenja na pojavu agresivnosti djece.

Skoro da ne postoji društvo u kome se kao poželjni obrasci ponašanja proklamuju agresivnost i nasilje, nego potpuno suprotno, a to je saradnja, dijeljenje, pomaganje, tolerancija i slično. Agresivni obrasci ponašanja onemogućavaju izgradnju zdravih društvenih odnosa, jer njih neće moći uspostavljati agresivni pojedinci. Ako tome dodamo i učinke učenja po modelu i mogućnost širenja takvih obrazaca ponašanja, onda je opasnost po društvo još veća. Rano otkrivanje agresivnih tendencija predškolaca, posebno je bitno za porodicu i društvo zbog činjenice da agresivnost ima stabilnu tendenciju, te da se agresivnost u djetinjstvu smatra dobrim prediktorom delinkventnog ponašanja, što sigurno nije interes nijednog društva.

Nalazi u Tabeli 20 govore nam da roditelji putem stilova rješavanja konflikata utiču na agresivno ponašanje djece. Međutim, nalazi ukazuju i na činjenicu da je agresivnost veoma složena pojava, te da su i uzroci takvog ponašanja složeni i kompleksni. Međutim, to nas navodi i na promišljanje da uloga roditelja kao osnovnih modela ponašanja djece, sve više slabi. Također, moguće je da vremenom dolazi do zamjene uloga, te da djeca koja borave u vrtiću većinu vremena u toku jednog dana, kao glavne modele umjesto roditelja imaju vaspitače ili vršnjake.

Sve navedeno treba uzeti u obzir prilikom kreiranja smjernica za edukaciju roditelja u cilju smanjivanja agresivnog ponašanja njihove djece. Pored toga što roditelji trebaju biti upućeni u činjenicu da je neophodno da više i kvalitetnije provode vrijeme sa djecom, neophodno je obratiti pažnju i na edukaciju iz oblasti nenasilne komunikacije.

Nalazi do kojih smo došli ukazuju na to da je roditeljskim postupcima neophodno smanjivati agresivnost djece i to na način: da se kod ispitanih očeva podstiče sposobnost uzimanja u obzir potreba i interesa druge strane u komunikacijskom procesu (pasivni stil rješavanja konflikata), dok bi kod ispitanih majki neophodno bilo djelovati u pravcu smanjivanja brige o tuđim potrebama i interesima u komunikacijskom procesu, odnosno vođenju računa o vlastitim potrebama prilikom rješavanja konflikata (agresivni stil rješavanja konflikata). Međutim, potpunu sliku o smjernicama vaspitnog djelovanja prema roditeljima imaćemo nakon analize uticaja roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno ponašanje djece. Razlog tome je što Rašton (1985) ističe da se radi o ponašanjima (prosocijalnom i agresivnom) koja su u negativnoj korelaciji, ali ne nužno i u kauzalnom odnosu (Rushton, 1985 - vidi kod: Vlahović-Štetić, 1994), te o činjenici kako je potrebno uvidjeti koji stil rješavanja konflikata predstavlja najbolje rješenje za podsticanje prosocijalnog i smanjenje agresivnog ponašanja djece.

Tabela 21

Multipla regresijska analiza za prosocijalno ponašanje djece

Prosocijalno ponašanje djece				
Prediktori	<i>r</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Agresivni stil rješavanja konflikata - otac	0,233	0,292	2,480	0,015*
Asertivni stil rješavanja konflikata - otac	0,093	0,000	0,001	0,999
Pasivni stil rješavanja konflikata - otac	0,023	-0,049	-0,408	0,684
Agresivni stil rješavanja konflikata - majka	-0,129	-0,231	-1,939	0,056
Asertivni stil rješavanja konflikata - majka	0,019	0,114	0,874	0,385
Pasivni stil rješavanja konflikata - majka	0,103	0,102	0,833	0,407
	<i>R</i>		0,331	
	<i>R</i>²		0,109	

**p*<0.05

Kako se može vidjeti u „Tabeli 21“, jedan se regresijski koeficijent pokazao značajnim, a radi se o agresivnom stilu rješavanja konflikata ispitanih očeva ($\beta = 0,292$, $p = 0,015$). Pomenuti stil rješavanja konflikata je statistički značajan, što znači da sa više izraženim agresivnim stilom rješavanja konflikata ispitanih očeva, možemo očekivati porast prosocijalnog ponašanje djece. S obzirom na visinu β opterećenja i prikazanu povezanost, utvrđeno je da agresivni stil rješavanja konflikata ispitanih očeva objašnjava 8,53% varijance agresivnog ponašanja djece, što ide u prilog potvrđivanju naše hipoteze o postojanju uticaja pojedinih roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno ponašanje djece.

Iako se nije pokazao statistički značajnim, agresivni stil rješavanja konflikata ispitanih majki nalazi se na samoj granici statističke značajnosti ($\beta = -0,231$, $p = 0,056$), te smatramo neophodnim uzeti ga u razmatranje, kako bi dobili što potpuniju sliku uticaja roditeljskih stilova

rješavanja konflikata na prosocijalnost djece. Treba istaći da su brojni faktori mogli dovesti do ovakvih nalaza kao što su veličina uzorka, pouzdanost instrumenata koja nije maksimalna, kao i socijalno poželjni odgovori roditelja. Promjena nekog od pomenutih faktora na primjer povećanje uzorka ili veća pouzdanost instrumenata, gotovo sigurno bi doprinjeli da pomenuti stil rješavanja konflikata pokaže vrijednosti koje su u potpunosti statistički značajne.

Za razliku od uticaja agresivnog stila rješavanja konflikata ispitanih očeva, kod ispitanih majki situacija je obratna. Naime, kod ispitanih majki se radi o negativnom korelativnom odnosu agresivnog stila rješavanja konflikata i prosocijalnog ponašanja djece. To znači da se sa većom izraženosti agresivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki, očekuje manja prosocijalnost djece i obratno.

Nalazi nam potvrđuju da očevi nešto više utiču na pojavu prosocijalnosti djece nego majke. Pored razlike u intenzitetu uticaja, postoji razlika i u prirodi uticaja. Naime, dok se kod očeva može očekivati da više izražena agresivnost u rješavanju konflikata utiče na povećanje prosocijalnosti djece, kod majki je situacija obratna. U tom slučaju se sa višom izraženosti agresivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki, može očekivati manja prosocijalnost u ponašanju djece.

Jasno je da očevi i majke na različit način utiču na prosocijalnost djece. Kod ispitanih očeva, više izražen agresivni stil rješavanja konflikata utiče na pojavu više izraženog prosocijalnog ponašanja djece. Ovakvu pojavu možemo objasniti putem instrumentalnog uslovljavanja, koje Milošević (2004) ističe kao jedan od procesa kroz koji djeca usvajaju vrijednosti, stavove i obrasce socijalnog ponašanja, a samim time i prosocijalno ponašanje. Instrumentalno uslovljavanje u ovom slučaju odvija se preko negativnog potkrepljenja (primjer: situacije u kojima otac na neki način maltretira, vrijeđa, komanduje, odnosno prisiljava dijete da pomaže braći i sestrama ili da dijeli sa njima igračke ili slatkiše. Nakon što dijete izvrši određenu reakciju, u ovom slučaju počne se ponašati prosocijalno, prekida se s maltretiranjem, prijetnjama i verbalnim naredbama od strane oca. Upravo taj prekid takvog ponašanja oca, predstavlja negativno potkrepljenje, putem kojeg djeca usvajaju prosocijalna ponašanja).

Kod ispitanih majki, više izražen agresivni stil rješavanja konflikata znači dominaciju i zadovoljenje samo svojih potreba i interesa, što vodi ka nižoj izraženosti prosocijalnog ponašanja djece. Ovo je i logičan slijed, jer se u osnovi prosocijalnog ponašanja nalazi briga za drugoga i njegove potrebe. Manje izraženo prosocijalno ponašanje djece za posljedicu ima povećanje

agresivnosti djece, te se ovaj nalaz može objasniti putem imitacije i identifikacije sa majkom. Ovakva vrsta učenja po modelu naziva se identifikacija sa agresorom.

Prethodno pomenuti nalazi o uticaju očeva putem agresivnog stila rješavanja konflikata, nisu u skladu sa rezultatima istraživanja koja govore o učenju po modelu (Bandura, 1961 - vidi kod: Rot, 2003). Međutim, nalazi koje smo dobili u skladu su sa teorijskim postavkama koje govore o uticaju instrumentalnog uslovljavanja kao procesa putem kojeg djeca usvajaju vrijednosti, stavove i obrasce socijalnog ponašanja, a samim time i prosocijalno ponašanje (Milošević, 2004).

Nalazi o uticaju majki putem agresivnog stila rješavanja konflikata u skladu sa nalazima istraživanja koja govore o učenju po modelu (Bandura, 1961 - vidi kod: Rot, 2003), kao i sa nalazima koji su pokazali da roditeljsko destruktivno ponašanje u konfliktu (pasivni ili agresivni stil rješavanja konflikata) uzrokuje više izraženo agresivno ponašanje djece (Cummings, Goeke-Morey & Papp, 2004).

Skoro da ne postoji društvo u kome se kao poželjni obrasci ponašanja proklamuju agresivnost i nasilje, nego potpuno suprotno, a to je saradnja, dijeljenje, pomaganje, tolerancija i slično. Prosocijalni obrasci ponašanja omogućavaju izgradnju zdravih društvenih odnosa. Ako tome dodamo i učinke učenja po modelu i mogućnost širenja takvih obrazaca ponašanja, onda je korist po društvo još veća. Rano podsticanje prosocijalnih tendencija predškolaca, posebno je bitno za porodicu i društvo zbog činjenice da se nivo prosocijalnosti u djetinjstvu smatra dobrim prediktorom budućeg razvoja djeteta.

Nalazi u Tabeli 21 govore nam da roditelji putem stilova rješavanja konflikata utiču na prosocijalno ponašanje djece, ali i da je prosocijalno ponašanje veoma složena pojava, te da su i uzroci takvog ponašanja složeni i kompleksni. Međutim, to nas navodi i na promišljanje da uloga roditelja kao osnovnih modela ponašanja djece, sve više slabi. Također, moguće je da vremenom dolazi do zamjene uloga, te da djeca koja borave u vrtiću većinu jednog dana, kao glavne modele umjesto roditelja imaju vaspitače ili vršnjake. Ovo može biti negativno po vaspitni proces, jer roditelji u ovom razvojnem periodu djece trebaju biti ključni faktor uticaja na dječiji razvoj.

Sve navedeno treba uzeti u obzir prilikom kreiranja smjernica za edukaciju roditelja u cilju podsticanja prosocijalnog ponašanja njihove djece. Pored toga što roditelji trebaju biti upućeni u činjenicu da je neophodno da više i kvalitetnije provode vrijeme sa djecom,

neophodno je obratiti pažnju i na edukaciju iz oblasti nenasilne komunikacije, odnosno vještina rješavanja konflikata.

Nalazi do kojih smo došli ukazuju na to da je roditeljskim postupcima neophodno podsticati prosocijalno ponašanje djece i to na način: da se kod ispitanih očeva podstiče sposobnost uzimanja u obzir vlastitih potreba i interesa (agresivni stil rješavanja konflikata), dok bi kod ispitanih majki neophodno bilo djelovati u pravcu smanjivanja brige o svojim potrebama i interesima u komunikacijskom procesu, odnosno vođenju računa o tuđim potrebama prilikom rješavanja konflikata (pasivni stil rješavanja konflikata).

Nakon što smo istakli u kojem pravcu treba pedagoški djelovati na očeve i majke kako bismo smanjili agresivno, a zatim i podsticali prosocijalno ponašanje djece, smatramo neophodnim istaći smjernice pedagoškog djelovanja posebno za očeve i posebno za majke, ali uzimajući u obzir i agresivno i prosocijalno ponašanje djece. Sve u cilju kako bi uvidjeli koji stil rješavanja konflikata predstavlja najbolje rješenje za podsticanje prosocijalnog i smanjenje agresivnog ponašanja djece.

Ukoliko pažljivije posmatramo nalaze multiple regresije za agresivno i prosocijalno ponašanje djece, vidljivo je da postoji uticaj očeva putem stilova rješavanja konflikata. Posebno se ističe uticaj agresivnog stila rješavanja konflikata očeva na podsticanje prosocijalnog ponašanja djece, te uticaj pasivnog stila rješavanja konflikata očeva, ali sa negativnim predznakom, na agresivno ponašanje djece. Iz ovakvih nalaza proizilaze smjernice pedagoških akcija prema ispitanim očevima i to na način da:

- podstičemo povećanje agresivnog stila rješavanja konflikata ispitanih očeva, jer su nam nalazi istraživanja pokazali da ćemo na taj način podsticati razvoj prosocijalnosti djece;
- podstičemo povećanje pasivnog stila rješavanja konflikata ispitanih očeva, jer su nam nalazi istraživanja pokazali da ćemo na taj način podsticati smanjenje agresivnosti djece.

Navedene smjernice pedagoškog djelovanja prema očevima, na određeni način djeluju kontradiktorno. Kao neophodnost se nameće podučavati nekoga da bude istovremeno i agresivan i pasivan. Pođemo li od određenja asertivnosti kao personalnog svojstva koje leži na kontinuumu između agresivnosti i pasivnosti (Suzić, 2005), uvidjet ćemo da je jedini ispravan i sveobuhvatan put djelovanja očeva na podsticanje prosocijalnog i smanjenje agresivnog ponašanja djece, korištenje asertivnog stila rješavanja konflikata. U asertivnom stilu rješavanja konflikata sadržane su obje komponente koje dominiraju agresivnim i pasivnim stilom rješavanja

konflikata, a to su isticanje i zadovoljenje svojih potreba i interesa u okviru agresivnog stila rješavanja konflikata, te zanemarivanje svojih i uvažavanje tuđih interesa i potreba, u okviru pasivnog stila rješavanja konflikata. U oba slučaja radi se o ekstremima, a jedini način njihovog objedinjavanja jeste asertivni stil rješavanja konflikata, u čijoj suštini se nalazi snažna briga za vlastite interese i potrebe (agresivnost), ali i uvažavanje tuđih potreba i interesa (pasivnost).

Potenciranje samo agresivnog ili samo pasivnog stila rješavanja konflikata, imalo bi samo polovičan efekat. Naime, ukoliko bi potencirali samo agresivni stil rješavanja konflikata koji podstiče prosocijalno ponašanje djece, sa druge strane ne bi uticali na smanjenje agresivnosti djece, te ne bi bio sveobuhvatan način djelovanja ni prema roditeljima, ni prema djeci. Slična situacija bi bila i ukoliko bi se potencirao samo pasivni stil rješavanja konflikata ispitanih očeva.

Iz prethodno navedeog možemo vidjeti da je jedini ispravan put djelovanja na podsticanje prosocijalnog i smanjenje agresivnog ponašanja djece, zapravo podsticanje korištenja asertivnog stila rješavanja konflikata ispitanih očeva. Iako se nije izdvojio kao samostalan prediktor, on se izdvojio kroz kombinaciju komponenti pasivnog i agresivnog stila, koje su opet sadržane u asertivnom stilu rješavanja konflikata.

Slična situacija je i kada su u pitanju ispitane majke. Ukoliko pažljivije posmatramo nalaze regresije za agresivno i prosocijalno ponašanje djece, vidjet ćemo da postoji uticaj majki putem stilova rješavanja konflikata na ponašanje djece. Posebno se ističe uticaj agresivnog stila rješavanja konflikata majki, ali sa negativnim preznakom, na podsticanje prosocijalnog ponašanja djece. Istovremeno ističe se uticaj pasivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki, na agresivno ponašanje djece. Iz ovakvih nalaza proizilaze smjernice pedagoških akcija prema ispitanim majkama i to na način da:

- podstičemo smanjenje agresivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki, jer su nam nalazi istraživanja pokazali da ćemo na taj način podsticati razvoj prosocijalnosti djece;
- podstičemo smanjenje pasivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki, jer su nam nalazi istraživanja pokazali da ćemo na taj način podsticati smanjenje agresivnosti djece.

Navedene smjernice pedagoškog djelovanja prema ispitanim majkama, na određeni način djeluju kontradiktorno. Kao neophodnost se nameće podučavati nekoga da bude istovremeno i manje agresivan, i manje pasivan. Pođemo li od određenja asertivnosti kao personalnog svojstva koje leži na kontinuumu između agresivnosti i pasivnosti (Suzić, 2005), uvidjet ćemo da je jedini ispravan i sveobuhvatan put djelovanja majki na podsticanje prosocijalnog i smanjenje

agresivnog ponašanja djece, korištenje asertivnog stila rješavanja konflikata. U asertivnom stilu rješavanja konflikata sadržane su obje komponente koje dominiraju agresivnim i pasivnim stilom rješavanja konflikata, a to su isticanje i zadovoljenje svojih potreba i interesa u okviru agresivnog stila rješavanja konflikata, te zanemarivanje svojih i uvažavanje tuđih interesa i potreba u okviru pasivnog stila rješavanja konflikata. U oba slučaja radi se o ekstremima, a jedini način njihovog objedinjavanja jeste asertivni stil rješavanja konflikata, u čijoj suštini se nalazi snažna briga za vlastite interese i potrebe (agresivnost), ali i uvažavanje tuđih potreba i interesa (pasivnost). Logičan slijed jeste da se smanjivanjem agresivnosti i pasivnosti kao ekstremnih tačaka kontinuuma, rješenje nalazi upravo na središnjem dijelu kontinuuma, a to je asertivnost.

Gotovo identično kao u slučaju ispitanih očeva, i u slučaju ispitanih majki bi potenciranje samo agresivnog ili samo pasivnog stila rješavanja konflikata dalo polovičan efekat, odnosno uticalo bi samo na povećanje prosocijalnog ili samo na smanjenje agresivnog ponašanja djece.

Prethodno rečeno ukazuje da je jedini ispravan put djelovanja na podsticanje prosocijalnog i smanjenje agresivnog ponašanja djece, zapravo podsticanje korištenja asertivnog stila rješavanja konflikata ispitanih majki. Iako se nije izdvojio kao samostalan prediktor, on se izdvojio kroz kombinaciju komponenti pasivnog i agresivnog stila, koji su opet sadržani u asertivnom stilu rješavanja konflikata.

Na osnovu svega rečenog možemo zaključiti da roditelji putem stilova rješavanja konflikata utiču na prosocijalno i agresivno ponašanje djece, čime je potvrđena i glavna hipoteza našeg istraživanja. Asertivni stil rješavanja konflikata vodiće ka pojavi više izraženog prosocijalnog i manje izraženog agresivnog ponašanja djece. Agresivni i pasivni stil rješavanja konflikata, ako se posmatraju samostalno, utiču na pojavu agresivnog i prosocijalnog ponašanja djece, ali nijedan od njih ne utiče istovremeno na povećanje prosocijalnog i smanjenje agresivnog ponašanja djece. Zato se kao jedino i najbolje rješenje ističe asertivni stil rješavanja konflikata, koji se kao takav istakao u slučaju ispitanih očeva, ali i u slučaju ispitanih majki.

Ovakvi zaključci do kojih smo došli, posebno koji se odnose na asertivni stil rješavanja konflikata, u skladu su sa zaključkom kojeg iznosi Žoel Bartesa (2014). On u svom radu analizirajući istraživanja koja se bave učinkom konstruktivnih i destruktivnih stilova rješavanja konflikata na ponašanje djece, dolazi do zaključka da konstruktivna ponašanja roditelja u konfliktu, imaju veći pozitivan uticaj na djecu (više prosocijalnog i manje agresivnog ponašanja).

Nalazi istraživanja pokazali su da stilovi rješavanja konflikata roditelja, kao prediktori ne učestvuju u objašnjenju velikog dijela varijance prosocijalnosti i agresivnosti djece. To nam govori da su prosocijalnost i agresivnost veoma složene pojave, te da su i uzroci takvih ponašanja složeni i kompleksni. Međutim, to nas navodi i na promišljanje da uloga roditelja kao osnovnih modela ponašanja djece, sve više slabi. Također, moguće je da vremenom dolazi do zamjene uloga, te da djeca koja borave u vrtiću većinu jednog dana, kao glavne modele umjesto roditelja imaju vaspitače, vršnjake, možda i medije.

U skladu sa navedenim Dubravka Maleš (1988) ističe da promjene u društvenoj zajednici uzrokuju mijenjanje interpersonalnih odnosa između muškarca i žene u porodici i reflektiraju se na proces vaspitanja. Demokratizacija odnosa u društvu, zajedno sa zapošljavanjem oba roditelja izvan kuće, postali su glavni uzrok promjena na relaciji roditelj–dijete (smanjilo se vrijeme potrebno za vaspitnu komunikaciju i interakciju između roditelja i djece). Kada se oba partnera brinu o materijalnoj egzistenciji porodice dolazi do promjena shvaćanja roditelja o njihovim dužnostima u vaspitanju i njezi djeteta, i o tome kakav odnos trebaju uspostaviti s djetetom.

Iako je bitniji kvalitet vremena provedenog sa djecom, pitanje je koliko zaposleni roditelji imaju vremena za kvalitetnu vaspitnu komunikaciju, uzme li se u obzir da djeca provode u vrtiću po osam sati dnevno, a sa roditeljima su samo nakon što se oni vrate s posla. Umor i frustriranost roditelja može biti uzrok manjeg kvaliteta vremena provedenog sa djecom, kao i poslovi kod kuće koji roditelje čekaju nakon što završe sa poslovnim obavezama. Roditelji su često u stanju premorenosti (fizičke i psihičke) te im zbog toga ne mogu posvetiti slobodno vrijeme i pažnju. Naprotiv, prisustvo djece i njihovi nestašluci često ih dodatno zamara i razdražuje, te onda roditelji počinju ispoljavati agresivne reakcije prema djeci.

Dok je porodica bila **proizvodna jedinica**, proces vaspitanja se odvijao u radu, stariji su prenosili znanje mlađima. Sada kad je porodica **potrošačka jedinica**, te zadatke je preuzela škola, a vaspitanje u porodici poprima potrošački karakter. Time je porodica izgubila područje vaspitnog djelovanja, što je posljedica negativnog stava roditelja prema fizičkom radu jer više vrednuju intelektualne aktivnosti. Također, nastaju štete zbog nedovoljnog uključivanja djeteta u zajedničko obavljanje kućnih poslova, s jedne strane roditelji gube priliku za zajedničke aktivnosti s djecom, njihovo međusobno zbližavanje i vaspitno djelovanje, a s druge strane, ograničava se razvoj dječje ličnosti i dovodi do postepenog otuđivanja djece od porodice (Maleš, 1988).

Vidimo da savremena porodica ima tendenciju prebacivanja vaspitanja i socijalizacije djece izvan porodice, dakle na druge osobe i institucije (vrtiće, škole), dok se kod tradicionalne porodice sve to odvijalo unutar same porodice. Jasno je da vaspitna uloga roditelja sve više slabi.

Treba istaći da postoje mišljenja da i mediji imaju dalekosežne posljedice na razvoj djece te da ugrožavaju roditeljski vaspitni uticaj (Ljubetić, 2010). Djeca slobodno vrijeme uglavnom provode u porodici gledajući televiziju ili filmove. Sve više djece je prepušteno samima sebi (Anđelić, Čekerevac i Dragović, 2014).

Vršena su istraživanja i uticaja medija na pojavu prosocijalnosti i agresivnosti djece predškolske dobi. Longitudinalna studija u americi pokazala je da agresivni i obrazovni sadržaji u medijima mogu također uticati na pojavu prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca. Sadržaji u medijima predstavljaju jedan od prediktora pojave agresivnog i prosocijalnog ponašanja u ranom djetinjstvu (Ostrov, Gentile & Crick, 2006).

Također, treba pomenuti i uticaj vršnjaka unutar vrtićke grupe, koji je nesumnjiv, jer djeca uče jedu od drugih oponašajući se međusobno.

U skladu sa svime prethodno navedenim, smatramo neophodnim istaći i smjernice pedagoškog djelovanja prema roditeljima, koje bi trebale biti usmjerene na sljedeće:

- Upoznavanje roditelja sa problemima organizovanja dječijeg slobodnog vremena i značaja socijalnih oblika učenja u razvoju djeteta;
- Upoznavanje roditelja sa pojmom komunikacije i osnovnim zakonima (pravilima) komuniciranja prema Vočluku;
- Definisane pojma „konflikt“ i upoznavanje sa svime što prati ovaj fenomen (uzroci i vrste konflikata, pristupi konfliktu);
- Upoznavanje sa preduslovima za uspješno rješavanje konflikata (Ja-poruke i aktivno slušanje);
- Upoznavanje roditelja sa različitim načinima rješavanja konflikata, sa posebnim akcentom na asertivni stil rješavanja konflikata;
- Upoznavanje roditelja sa situacijama u kojima se i drugi stilovi rješavanja konflikata (agresivni i pasivni) nameću kao pedagoški opravdani i poželjni načini reagovanja.

Istaknute smjernice pedagoškog djelovanja prema roditeljima mogu biti putokaz djelovanja i prema vaspitačima kao modelima ponašanja sa kojima djeca provode najveći dio

vremena tokom jednog dana. Naravno da je potrebno prethodno istražiti i njihov uticaj na ponašanje djece. Istovremeno se kao neophodno nameće i djelovanje direktno na djecu, i to na način da se podsticanjem socijalnih vještina jača prosocijalno, a time i slabi agresivno ponašanje djece. Djelovanje prema djeci bi trebalo biti usmjereno na svu djecu u vidu preventivnog vaspitnog djelovanja.

Rekapitulacija nalaza istraživanja

Prosocijalno i agresivno ponašanje u predškolskoj dobi često određuje smjer budućeg socijalnog razvoja djece. S druge strane, veoma je značajno utvrditi, da li i koliko roditelji svojim ponašanjem (načinima rješavanja konflikata) utiču na pojavu prosocijalnosti ili agresivnosti djece. O tome kakve su komunikacijske vještine roditelja, u kojoj mjeri djeca manifestuju prosocijalno i agresivno ponašanje, koliko roditelji znaju prilagoditi svoje ponašanje u konfliktu zavisno od situacije, kakav je njihov uticaj na ponašanje djece, te na koji način utiču na pojavu prosocijalnosti i agresivnosti u dječijem ponašanju, pokušali smo odgovoriti putem nalaza našeg istraživanja. Nalazi do kojih smo došli govore o sljedećem:

1. Na osnovu nalaza istraživanja utvrdili smo da roditelji koriste različite stilove rješavanja konflikata. Utvrdili smo da između stilova rješavanja konflikata postoje statistički značajne razlike, kao i da je najviše zastupljen asertivni stil rješavanja konflikata, zatim slijede pasivni i agresivni stil rješavanja konflikata. Ovakvu situaciju imamo kod ispitanih roditelja ukupno, ali i pojedinačno kod ispitanih očeva i majki. Nalazi istraživanja su pokazali i to da ne postoje statistički značajne razlike u svim stilovima rješavanja konflikata s obzirom na pol (očevi i majke). Također, na osnovu nalaza istraživanja utvrdili smo da statistički značajne razlike u svim stilovima rješavanja konflikata, ne postoje niti između ispitanih očeva, a i majki s obzirom na njihovu starosnu dob. Sličnu situaciju utvrdili smo i prilikom analize stilova rješavanja konflikata ispitanih očeva, ali i majki s obzirom na stručnu spremu. Tako se pokazalo u našem istraživanju da ne postoje statistički značajne razlike u svim stilovima rješavanja konflikata ispitanih očeva i majki, u odnosu na njihovu stručnu spremu.

Na osnovu ovih nalaza možemo zaključiti da je naša prva pothipoteza djelimično potvrđena i to u dijelu koji se odnosi na nalaz da roditelji koriste različite stilove rješavanja konflikata. Međutim, naša prva pothipoteza djelimično nije potvrđena s obzirom da nismo utvrdili postojanje statistički značajnih razlika u stilovima rješavanja konflikata očeva i majki s obzirom na pol, dob i stručnu spremu.

2. Jedan od zadataka koje smo postavili odnosio se na ispitivanje stilova rješavanja konflikata u potencijalno opasnim situacijama. To su one situacije u kojima ponašanje djeteta može dovesti do povrijeđivanja djeteta ili druge djece. Pretpostavili smo da roditelji usljed nedovoljnog pedagoškog znanja i umijeća, ne znaju adekvatno reagovati u specifičnim situacijama kao što su ove. U tu svrhu smo konstruisali tri takve konfliktne situacije u kojima roditelji treba da prikažu način svog reagovanja na dječije možda i neuobičajeno ponašanje. Nalazi koje smo dobili od ispitanih očeva i majki, pokazali su da je naša pretpostavka bila ispravna. Između pomenutih stilova rješavanja konflikata ispitanih očeva, u sve tri situacije je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika. Ista je situacija i u slučaju ispitanih majki. Tako, u gotovo sve tri situacije podjednako, možemo vidjeti da roditelji u preko 80% slučajeva reguju asertivno, što u ovom slučaju znači neadekvatno datoj situaciji. Ispravne reakcije roditelja imali bismo u svega nešto više od 10% slučajeva u svakoj od tri situacije. Također, u nekim situacijama imali smo i određene postotke roditelja koji bi reagovali pasivno, što možda predstavlja i najgoru moguću reakciju u tom trenutku. Ovim nalazima je potvrđena druga pothipoteza koju smo postavili u našem istraživanju.
3. Na osnovu dobivenih nalaza utvrdili smo da postoje statistički značajne razlike u manifestovanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca. Također, djeca predškolske dobi više manifestuju prosocijalno nego agresivno ponašanje, ali postoji ne mali procenat predškolaca koji kao dominirajuće manifestuju agresivno ponašanje, što zahtijeva posebnu pažnju i adekvatan pedagoški tretman na području jačanja njihove socijalne kompetentnosti. Također smo ustanovili da postoje statistički značajne razlike u manifestovanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece predškolske dobi s obzirom na pol. Nalazi koje smo predstavili pokazuju i to da dječaci više manifestuju agresivno ponašanje nego djevojčice, a djevojčice opet manifestuju više prosocijalno ponašanje u odnosu na dječake. Nalazi su pokazali i da postoje statistički značajne razlike u manifestovanju prosocijalnog ponašanja predškolaca s obzirom na starosnu dob i to između grupe četverogodišnjaka i petogodišnjaka, te između grupe četverogodišnjaka i šestogodišnjaka. Nisu utvrđene statistički značajne razlike u manifestovanju prosocijalnosti između grupe petogodišnjaka i šestogodišnjaka. Statistički značajne

razlike u ispoljavanju agresivnog ponašanja predškolaca u odnosu na starosnu dob nisu utvrđene u našem istraživanju. Ovim nalazima je naša treća pothipoteza potvrđena djelimično, dok djelimično nije potvrđena. Potvrđena je kroz utvrđene nalaze koji pokazuju postojanje statistički značajnih razlika u manifestovanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca, zatim kroz nalaze koji pokazuju postojanje statistički značajnih razlika u manifestovanju prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece s obzirom na pol. Potvrđena je i putem nalaza o postojanju statistički značajnih razlika u manifestovanju prosocijalnog ponašanja između grupa četverogodišnjaka i petogodišnjaka, kao i između grupa četverogodišnjaka i šestogodišnjaka. Naša treća pothipoteza nije potvrđena u dijelu u kojem smo utvrdili nepostojanje statistički značajnih razlika u manifestovanju prosocijalnog ponašanja između grupe petogodišnjaka i grupe šestogodišnjaka, kao i kroz nalaze koji govore o nepostojanju statistički značajnih razlika u manifestovanju agresivnog ponašanja djece s obzirom na njihovu starosnu dob.

4. Također, jedan zadatak u našem istraživanju odnosio se na utvrđivanje eventualnog uticaja roditeljskih stilova rješavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje djece predškolske dobi. Na osnovu nalaza regresijske analize možemo vidljivo je da roditelji ipak utiču na ponašanje djece putem stilova rješavanja konflikata. Agresivni i pasivni stil rješavanja konflikata, ako se posmatraju samostalno, utiču na pojavu agresivnog i prosocijalnog ponašanja djece, ali nijedan od njih ne utiče istovremeno na povećanje prosocijalnog i smanjenje agresivnog ponašanja djece. Zato se kao jedino i najbolje rješenje ističe asertivni stil rješavanja konflikata, kako kod majki tako i kod ispitanih očeva. Iako se nije izdvojio kao samostalan prediktor, on se izdvojio kroz kombinaciju pasivnog i agresivnog stila, koji su opet sadržani u asertivnom stilu rješavanja konflikata. Na taj način uvidjeli smo da će asertivni stil rješavanja konflikata vjerovatno voditi ka pojavi više izraženog prosocijalnog i manje izraženog agresivnog ponašanja djece. Nalazi istraživanja pokazali su da agresivni stil rješavanja konflikata očeva objašnjava 8,53% varijance prosocijalnog ponašanja djece, agresivni stil rješavanja konflikata majki koji se nalazi na granici statističke značajnosti objašnjava 5,34% varijance prosocijalnosti djece, dok prediktori ukupno objašnjavaju 11% varijance pomenutog ponašanja. Također, nalazi istraživanja pokazali su da pasivni stil rješavanja

konflikata očeva objašnjava 5,81% varijance agresivnog ponašanja djece, pasivni stil rješavanja konflikata majki koji se nalazi na granici statističke značajnosti objašnjava 5,34% varijance agresivnosti djece, dok prediktori ukupno objašnjavaju 10% varijance pomenutog ponašanja. To nam govori da su prosocijalnost i agresivnost veoma složene pojave, te da su i uzroci takvih ponašanja složeni i kompleksni. Međutim, to nas navodi i na promišljanje da uloga roditelja kao osnovnih modela ponašanja djece, sve više slabi. Također, moguće je da vremenom dolazi do zamjene uloga, te da djeca koja borave u vrtiću većinu vremena u toku jednog dana, kao glavne modele umjesto roditelja imaju vaspitače ili vršnjake. Ovi nalazi odnose se na uzorak na kome smo mi proveli istraživanje, te njima ujedno potvrđujemo našu četvrtu podhipotezu.

Zaključak

Sve nalaze koje smo dobili kroz naše istraživanje ne generalizujemo na cijelu populaciju predškolske djece, jer se radi isključivo o djeci koja pohađaju vrtić, i to cjelodnevni boravak. Također, nemamo namjeru minimizirati ulogu roditelja kao glavnih vaspitača i modela ponašanja djece, ali smatramo da dobijeni nalazi možda odslikavaju jedan realan opis procesa društvenih promjena koji se neminovno reflektuje i na porodicu, misleći prije svega na sve veće prisustvo medija i sredstava masovnih komunikacija u svakodnevnom životu. Svakako da na te procese informatizacije, digitalizacije, interneta, društvenih mreža, kao i mogućnosti brzog prijenosa informacija i komuniciranja, ni porodica i njena vaspitna uloga ne mogu ostati imuni. Bez obzira što su nalazi pokazali da roditelji putem stilova rješavanja konflikata utiču na prosocijalno i agresivno ponašanje djece, vidljivo je da se tim prediktorima ne može objasniti veliki dio varijance pomenutih ponašanja. Ostaje upitan još veliki udio drugih prediktora prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece, koji bi mogli biti u fokusu nekih budućih istraživanja. Ovakvi nalazi ukazuju na činjenicu da dolazi do zamjene vaspitnih uloga, te da roditeljski uticaj počinje slabiti, odnosno da ulogu roditelja kao glavnih vaspitača preuzimaju možda vaspitači u vrtićima, vršnjaci, mediji ili neki drugi socijalni faktori.

Na osnovu utvrđenih nalaza istraživanja, nameće se potreba pedagoške edukacije roditelja u vještinama nenasilnog rješavanja konflikata, ali i neophodnosti korištenja drugih stilova rješavanja konflikata ukoliko je to vaspitno opravdano. S druge strane smatramo bitnim istaći da bez obzira što većina ispitanice djece manifestuje više prosocijalno ponašanje, utvrđeno je i da 18% ispitanice djece manifestuje više agresivno ponašanje. Utvrđeni nalazi nameću potrebu podsticanja razvoja socijalnih vještina odnosno prosocijalnog ponašanja, jer je to najbolji način slabljenja agresivnih reakcija predškolaca. Ovo se ne mora nužno odnositi na djecu koja su pokazala više agresivno ponašanje, nego na svu djecu. Time bismo djelovali preventivno na sprečavanju pojave i razvoja agresivnosti, a istovremeno razvijali prosocijalno ponašanje.

Smatramo bitnim istaći ograničenja i nedostatke primjenjenih istraživačkih metoda i tehnika, te kao preporuku istaći poželjnost korištenja kombinacije više istraživačkih metoda kako bi nalazi bili što vjerodostojniji. Također mislimo da bi slično istraživanje provedeno sa djecom koja ne pohađaju vrtić možda dalo drugačije nalaze od naših, odnosno bilo bi zanimljivo porediti ponašanja djece koja pohađaju vrtić, sa djecom koja ne pohađaju vrtić.

Međutim, nadamo se da smo ipak našim istraživanjem u barem malom dijelu doprinjeli popularizaciji i rasvjetljavanju ovog problema, te da će rezultati koje smo dobili moći poslužiti u nekim narednim istraživanjima ovog i sličnih problema.

Literatura

- Adler, E. (2013). *Socijalne veštine*. Novi Sad: Psihopolis Institut.
- Ajduković, M., i Pečnik, N. (1998). *Nenasilno rješavanje sukoba*. Zagreb: Alinea.
- Aleksić, M., Divac-Jovanović, M., i Čalovska-Hercog, N. (2013). Individualne razlike u rešavanju konflikata u partnerskom odnosu u svetlu teorije afektivnog vezivanja. *Engrami*, Vol. 35, br. 1-2, str. 25-37.
- Andelić, S., Čekerevac, Z., i Dragović, N. (2014). Utjecaj informacijskih tehnologija na razvoj predškolske djece. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, br. 16/1, str.259-287.
- Bar Tal, D., Nadler, A., & Blechman, N. (1980). The relationship between Israeli childrens helping behavior and their perception on parents Socialization practices. *The journal of Social Psychology* 111, 159-167.
- Barthassat, J. (2014). Positive and Negative Effects of Parental Conflicts on Children's Condition and Behaviour. *Journal of European Psychology Students*, 5(1), 10–18.
- Bastašić, Z. (1990). *Lutka ima i srce i pamet*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić, J., Kooler-Trbović, N., i Žižak, A. (2005). *Integralna metoda u radu sa predškolskom djecom i njihovim roditeljima*. Zagreb: Alinea.
- Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Alinea.
- Bašić, J., Hudina, B., Koller-Trbović, N., i Žižak, A. (2005). *Integralna metoda (priručnik za odgajatelje i stručne suradnike u predškolskim ustanovama)*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Alinea.
- Bašić, J., Ferić, M., i Kranželić, V. (2001). *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Bergant, M. (1974). *Teme iz pedagoške sociologije*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Zagreb: Naklada slap.
- Bjekić, D., i Zlatić, L. (2007). Kako nastavnici rešavaju interpersonalne poslovne konflikte? *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta, Užice*, br. 8, str. 41-58.
- Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školske novine.

- Brajša, P. (1996). *Umijeće svađanja*. Pula: C.A.S.H.
- Brajša, A., Žužul, M., i Keresteš, G. (1991). *Odnos između agresivnog i prosocijalnog ponašanja*. Materijal prezentovan na sedmim danima psihologije u Zadru.
- Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: Emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: NAKLADA SLAP.
- Brajša-Žganec, A., i Slunjski, E. (2007). Socioemocionalni razvoj u predškolskoj dobi: Povezanost razumijevanja emocija i prosocijalnog ponašanja. *Društvena istraživanja* 3 (89), str. 477-496. Zagreb.
- Bratanić, M. (1990). *Mikro-pedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brilhart, K., J, Galanes, G ,J., & Adams, K. (2001). *Effective group discussion: Theory and Practice*. New York: McGraw-Hill.
- Bronfrenbrener, J. (1997). *Ekologija ljudskog razvoja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Cartledge, G., & Milburn, J. F. (1995). *Teaching social skills to children and youth*. Boston: Allyn and Bacon.
- Casas, J. F., Weigel, S. M., Crick, N. R., Ostrov, J. M., & Woods, K. E. (2006). Early parenting and childrens relational and physical aggression in the preschool and home cotntexts. *Psychology Faculty Publications*, 6, Volume 27, 209-227. University of Nebraska Omaha.
- Coln, K. L., Jordan, S. S., & Mercer, S. H. (2013). A unified model exploring parenting practices as mediators of marital conflict and childrens adjustment. *Child Psychiatry and Human Development*, 44(3), 419-429.
- Crick, N. R., Casas, J.F., & Mosher, M. (1997). Relational and Overt Aggression in Prescool. *Psychology Faculty Publications*, 7. University of Nebraska Omaha.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Burr, J. E., Cullerton-Sen, C., Jansen-Yeh, E., & Ralston, P. (2006). A longitudinal study of relatioan and physical aggression in preschool. *Applied Developmental Psychology*, 27, 254-268.
- Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C., & Papp, L. M. (2004). Everyday marital conflict and child aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32(2), 191–202.

- Denham, S. A., Caverly, S., Schmidt, S., Blair, K., DeMulder, E., Caal, S., Hamada, H., & Mason, T. (2002). Preschool understanding of emotions: contributions to classroom anger and aggression. *Journal of Child Psychology and psychiatry*, 43:7, 901-916.
- Deutsch, M. (1991). Subjective features of conflict resolution: Psychological, social and cultural influences. In R. Vayrynen (Ed.), *New directions in conflict theory* (pp.555-578). London: Sage.
- Eisenberg, N., & Miller, P. (1987). The relation of empathy to prosocial and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 101, 91-119.
- Eisenberg, N., & Mussen, P. (1989). *The roots of prosocial behavior in children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eron, L. D., & Huesmann, L. R. (1984). The relation of the prosocial behavior to the development of aggression and psychopathology. *Aggressive behavior*, 14, 13-25.
- Essau, C. (2003). *Conduct and oppositional defiant disorders: Epidemiology, risk factors, and treatment*. Hillsdale, Nj: Lawrence Erlbaum Associates.
- Essau, C., & Conradt, J. (2009). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Eustice, K. K. (2000). Aggressive communication, Parental communication, and Sibling communication. *Masters Theses*.
- Goleman, D. (2010). *Socijalna inteligencija*. Beograd: Geopoetika.
- Gordon, T. (2001). *Kako biti uspešan nastavnik*. Beograd: Kreativni centar.
- Gordon, T. (1998). *Umeće roditeljstva*. Beograd: Kreativni centar.
- Grant, W. (2005). *Kako riješiti sukobe i pretvoriti ih u suradnju*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Haug-Schnabel, G. (1997). *Agresivnost u dječijem vrtiću*. Zagreb: Educa.
- Hewstone, M., & Stroebe, W. (2001). *Uvod u socijalnu psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hicela, I. i Sindik, J. (2011). Razlike u prosocijalnom i agresivnom ponašanju djece predškolske dobi, ovisno o učestalosti djetetove interakcije s lutkom. *Paediatrica Croatica*, Vol.55, No.1, str. 27-33.
- Hoffman, M. L. (1987). Emphaty and its development: The contribution of empathy to justice and moral judgement. In N. Eisenberg & J. Strayer (Ed.), (pp. 47-80). New York, Cambridge University press.
- Holcer, J. (2007). *Uspešan roditelj uspešno dete*. Beograd: Enco book.

- Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji-sustavni pristup*. Zagreb: Alinea.
- Juul, J. (1995). *Razgovori s obiteljima: perspektive i procesi*. Zagreb: Alinea.
- Juul, J. (1996). *Vaše kompetentno dijete*. Zagreb: Educa.
- Jurčević Lozančić, A. (2011). Socijalne kompetencije i rani odgoj. *U znanstvenoj monografiji Maleš, D. „Nove paradigme ranog odgoja“* (str. 153-176). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Karalić, Z., i Sindik, J. (2016). Razlike u socijalnim vještinama i kompetenciji prosvjetnih radnika u školama i dječjim vrtićima u odnosu na odabrane socio-demografske varijable. *Acta Iadertina*, 13/1, str. 19-29.
- Katz, L., & McClellan, D. (1999). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa.
- Keenan, K., & Shaw, D. (1997). Developmental and social influences on young girls early problem behavior. *Psychological Bulletin*, 121(1), 95-113.
- Kilmann, R. H., & Thomas, K. W. (2008). Thomas-Kilman Conflict Mode Instrument. [Profile and Interpretive Report]. Retrived March 16, 2016, from http://www.kilmanndiagnostics.com/sites/default/files/TKI_Sample_Report.pdf
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kokorić, S. B. (2007). Rješavanje partnerskih sukoba s obzirom na spol partnera, iskustvo i trajanje partnerskog odnosa. *Ljetopis socijalnog rada, Zagreb*, br. 14(1), str. 5-26.
- Krnjajić, S. (2002). Podsticanje prosocijalnog ponašanja učenika. *Socijalni odnosi i obrazovanje*, str. 99-120. Beograd: IPI.
- Krnjajić, S. (2002). Agresivno ponašanje učenika. *Socijalni odnosi i obrazovanje*, str. 209-230. Beograd: IPI.
- Lindenfeld, G. (2003). *Samopouzdana deca*. Beograd: Plato.
- Lubetić, M. (2010). Kriza obiteljskog odgoja i mediji. *Magistra Iadertina*, br. 5/1, str.23-29.
- Maleš, D. (1988). *Obitelj i uloga spolova- Utjecaj roditelja na usvajanje uloge spola kod djece*. Zagreb: Školske novine.
- Maleš, D. (1993). Škola-Roditelji-Djeca. *Obnovljeni Život, Časopis za religioznu kulturu* br.48/6, str. 587-593.
- Maleš, D. (2011). *Nove paradigme ranog odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- McCoy, K., Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2009). Constructive and destructive marital conflict, emotional security and children's prosocial behavior. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 50(3), 270–279.
- Milivojević, Z., Bilban, K., Kokelj, V., Kramberger, M., Steiner, T., i Kožuh, B. (2007). *Mala knjiga za velike roditelje*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Miller, B. (2000). *Komunikacija sa djecom*. Sarajevo: ABC FABULAS.
- Milošević, N. (2004). Porodica i socijalno ponašanje dece. *Socijalno ponašanje učenika*, str. 107-125. Beograd: IPI.
- Mitrović, D. (1986). *Predškolska pedagogija*. Sarajevo: Svjetlost.
- Moeller, T. G. (2001). *Youth aggression and violence*. Hillsdale, Nj: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ostrov, J. M., Gentile, D. A., & Crick, N. R. (2006). Media Exposure, Aggression and Prosocial Behavior During Early Childhood: A Longitudinal Study. *Social Development*, 15, 612-627.
- Pašalić-Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: JEŽ.
- Pehar, L. (2007). *Psihološke posljedice reforme osnovne škole*. Sarajevo.
- Pehar-Zvačko, L. (2000). *Oduzeto djetinjstvo*. Zenica: Dom štampe.
- Petermann, F., & Petermann, U. (2010). *Trening s agresivnom djecom*. Zagreb: NAKLADA SLAP.
- Pijaže, Z., & Inhelder, B. (1978). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Plut, D., i Marinković, Lj. (2002). *Konflikti - i šta s njima*. Beograd: Kreativni centar.
- Pološki Vokić, N., i Sontor, S. (2009). Conflict Managment style in Croatian Enterprises – The Relationship between Individual Characteristics and Conflict Handling Styles. *EFZG working paper series*, No.09-05, 2-22.
- Popadić, D., Plut, D., i Kovač-Cerović, T. (1996). *Socijalni konflikti*. Beograd: Grupa MOST.
- Raboteg-Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea.
- Robins, S. P. (1989). *Training in Interpersonal skilla*. Englewod: Prentis Hall.
- Rosenberg, M. B. (2006). *Nenasilna komunikacija*. Osijek: Centar za mir, nenasilje i ljudska prava.
- Rot, N. (2003). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Schulz von Thun, F. (2005a). *Kako međusobno razgovaramo 2*. Zagreb: Erudita.
- Schulz von Thun, F. (2005b). *Kako međusobno razgovaramo 3*. Zagreb: Erudita.

- Schulz von Thun, F. (2006). *Kako međusobno razgovaramo I*. Zagreb: Erudita.
- Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti*. Zenica: DOM ŠTAMPE.
- Stojaković, P. (2003). *Psihologija za nastavnike*. Banja Luka: Prelom.
- Suzić, N. (1998). *Kako motivisati učenike*. Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Suzić, N. (2005). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: TT-Centar.
- Suzić, N. (2006). *Uvod u predškolsku pedagogiju i metodiku*. Banja Luka: XBS.
- Suzić, N. (2007). *Primjenjena pedagoška metodologija*. Banja Luka: XBS.
- Trikić, Z., Koruga, D., Vranješević, J., Dejanović, J., i Vidović, S. (2006). *Vršnjačka medijacija*. Beograd: GTZ.
- Troy, F. (1975). *Psihologija deteta*. Beograd: Naučna knjiga.
- Uzelac, M. (1994). *Budimo prijatelji*. Zagreb: Slon.
- Vasta, R., Haith, M., & Miller, S. (2004). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Zomer, J., & Kopic, G. (2001). *Problemi sa klincima*. Beograd: TEOVID.
- Wenar, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vlahović-Štetić, V. (1994). *Priručnik za skalu za procjenu agresivnog i prosocijalnog ponašanja kod djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Zagreb: RZ RK SSOH.
- Žužul, M., i Vlahović-Štetić, V. (1993). *Skala za procjenu agresivnog i prosocijalnog ponašanja kod djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Prilog: 1

Skala za procjenu prosocijalnog i agresivnog ponašanja predškolaca

Razmislite o svakoj od slijedećih tvrdnji! Ovisno o tome koliko pojedina tvrdnja odgovara dječijem ponašanju, zaokružitei jedan broj od 1 do 5! 1 znači da se nikad tako ne ponaša, 2 da se ponekad tako ponaša, 3 da se rijetko tako ponaša, 4 da se često tako ponaša, a 5 da se gotovo uvijek tako ponaša!

Dob djeteta:

Spol djeteta: M Ž

1. Posuđuje svoje igračke drugoj djeci	1 2 3 4 5
2. Svađa se i viče na drugu djecu	1 2 3 4 5
3. Pomaže drugoj djeci	1 2 3 4 5
4. Kada želi doći do nečega gura djecu koja mu smetaju	1 2 3 4 5
5. Suosjeća s drugom djecom koja su teško bolesna, napuštena ili kojima se dogodila neka nesreća	1 2 3 4 5
6. Prkosi	1 2 3 4 5
7. Čuva tuđe igračke	1 2 3 4 5
8. U igri s drugom djecom djecom želi pobijediti po svaku cijenu	1 2 3 4 5
9. Žali kada je drugo dijete ozlijeđeno	1 2 3 4 5
10. Ako ga netko izazove potuče se	1 2 3 4 5
11. Veseli se ako drugo dijete dobije igračku	1 2 3 4 5
12. Otima igračke drugoj djeci	1 2 3 4 5
13. Dijeli bombone i slatkiše sa drugom djecom	1 2 3 4 5
14. Izaziva sukobe	1 2 3 4 5
15. Ako ga drugo dijete za nešto zamoli, učini to	1 2 3 4 5
16. Ruga se drugoj djeci	1 2 3 4 5
17. Drago mu je kada drugi pobijedi	1 2 3 4 5
18. Započine tuču sa drugom djecom	1 2 3 4 5
19. Suosjeća s djecom koja su kažnjena	1 2 3 4 5
20. Uništava igračke	1 2 3 4 5

Hvala!

Prilog: 2

Upitnik socio-statusnih obilježja roditelja

Poštovani! Na pitanja odgovarite zaokruživanjem jednog od ponuđenih odgovora!

1. Spol: a) M b) Ž

2. Vaša starosna dob:

a) do 20. godina

b) od 20. do 30. godina

c) od 30. do 40. godina

d) od 40. do 50. godina

e) preko 50. godina

3. Vaša stručna sprema:

a) srednja stručna sprema

b) viša stručna sprema

c) visoka stručna sprema

Prilog: 3

Upitnik roditeljskih reakcija na potencijalno „opasne“ situacije u kojima bi se mogla naći njihova djeca

1. Vaše dijete se igra sa drugom djecom u dvorištu. Obrativši pažnju na njihovu igru vidite da Vaše dijete nasumice maše nožem (kojeg je slučajno našlo). Vi ćete:

- a) *Zagalamiti na dijete i narediti mu da smjesta ostavi nož*
- b) *Okrenuti glavu i obratiti pažnju na druge stvari jer je to samo igra*
- c) *Pozvati dijete, zamoliti ga da ostavi nož, zatim razgovarati sa njim i objasniti mu da se to ne smije raditi*

2. Vraćate se kući sa posla i vidite vaše dijete kako je krenulo prema ivici terase na koju se popelo. Vi ćete:

- a) *Lijepo mu se obratiti i početi da objašnjavate kako to može biti opasno te kako bi trebalo da se zaustavi i vrati nazad*
- b) *Početi vikati na dijete te mu narediti da se odmah zaustavi i ne miče sa mjesta*
- c) *Ne obazirati se na dijete te nastaviti da idete svojim putem misleći da to čini kako bi privuklo pažnju*

3. Šetate pored igrališta i primjećujete da Vaše dijete nedaleko od Vas drži zategnuto užo preko staze za šetanje. Vidite da stazom prema njemu idu druga djeca. Vi ćete:

- a) *Nastaviti da šetate misleći kako su to samo dječije vragolije*
- b) *Lagano pozvati dijete, zamoliti ga dođe do Vas kako bi mu objasnili šta može da se desi te da to ne bi trebalo da čini*
- c) *Snažno zavikati i narediti mu da smjesta pusti užo koje drži u ruci*

Prilog: 4

Modifikovani Paks-profil za roditelje

Poštovani roditelji! Razmislite o svakoj od slijedećih tvrdnji! Ovisno o tome koliko pojedina tvrdnja odgovara vašem ponašanju, zaokružite jedan broj od 1 do 5! 1 znači da nikad ne odgovara vašem ponašanju, 2 rijetko, 3 ponekad, 4 gotovo uvijek, a 5 da uvijek odgovara vašem ponašanju!

1.	Već dugo čekate u redu, odjednom se neko sa strane ugurao preko reda. Vi ćete: Pomisliti kako je ta osoba sirova i reći ćete joj to.	1 2 3 4 5
2.	Vašeg radnog kolegu šef tetoši, za svaku sitnicu ga hvali i daje mu nezaslužene privilegije. Vi ćete: Reći tom radnom kolegi da je ulizica i papak i neka se druži sa šefom, a ne sa vama.	1 2 3 4 5
3.	U grupi se raspravlja o važnom problemu. Vi ste dali sjajnu ideju za rješenje tog problema, ali to niko neće da sasluša i uvaži. Vi ćete: Povećati ton i reći ostalima kako ništa ne shvataju, te kako su neozbiljni.	1 2 3 4 5
4.	Već dugo vas gnjavi osoba koje se nije lako otresti. Vi ćete: Pomisliti da će to samo od sebe prestati i trpjećete i dalje.	1 2 3 4 5
5.	Vi ste predstavnik vaše porodice u kvizu znanja. Na odlučujuće pitanje u poslednjim trenucima trebate dati odgovor koji će odlučiti pobjednika i osvajača vrijedne nagrade. Dajete pogrešan odgovor. Vi ćete: Baciti olovku i prokleti kviz - nikad više u njemu nećete učestvovati.	1 2 3 4 5
6.	Radite kao konobar/ica. Šef vam pije krv na slamku - stalno zanovijeta, ništa mu nije dobro što uradite. Vi ćete: Objasniti šefu da vas on gnjavi i tražiti da za dalji rad postavi jasne zahtjeve.	1 2 3 4 5
7.	Na televiziji su vam dosadili političari i glupi voditelji. Vi ćete: Ugasiti televizor i odlučiti da se nikad ne bavite politikom.	1 2 3 4 5

8.	U grupi poznanika jedna osoba vas često ismijava i provocira. Vi ćete: Uzvratiti istom mjerom.	1 2 3 4 5
9.	Vašeg radnog kolegu šef tetoši, za svaku sitnicu ga hvali i daje mu nezaslužene privilegije. Vi ćete: Doživjeti ovo kao totalno nefer i direktno odmarširati do šefa i tražiti objašnjenje.	1 2 3 4 5
10.	Dogovorili ste se da se vidite s nekim, ali se ta osoba nije pojavila. Vi ćete: Telefonirati da provjerite da li za izostanak postoji neki razlog.	1 2 3 4 5
11.	Već dugo vas gnjavi osoba koje se nije lako otresti. Vi ćete: Objasniti toj osobi da vam ona smeta i dosađuje i tražiti da prestane.	1 2 3 4 5
12.	Radite kao konobar/ica. Šef vam pije krv na slamku - stalno zanovijeta, ništa mu nije dobro što uradite. Vi ćete: Kad vam pukne film, baciti tacnu i reći šefu ono što zaslužuje.	1 2 3 4 5
13.	Na televiziji su vam dosadili političari i glupi voditelji. Vi ćete: Pomisliti kako to kod nas tako mora biti.	1 2 3 4 5
14.	Trudite se, ali nikako ne možete riješiti odgojni problem vašeg djeteta. Vi ćete: Vikati, prokleti djecu i njihovo ponašanje i raditi nešto da se rasteretite.	1 2 3 4 5
15.	U grupi poznanika jedna osoba vas često ismijava i provocira. Vi ćete: Pomisliti kako to nije važno i preći preko toga.	1 2 3 4 5
16.	Već dugo čekate u redu, odjednom se neko sa strane ugurao preko reda. Vi ćete: Sleći ramenima i pomisliti kako to nije važno.	1 2 3 4 5
17.	Vašeg radnog kolegu šef tetoši, za svaku sitnicu ga hvali i daje mu nezaslužene privilegije. Vi ćete: Vjerovati da se ništa ne može uraditi i da vi nikad nećete dobiti ništa slično.	1 2 3 4 5
18.	Dogovorili ste se da se vidite s nekim, ali se ta osoba nije pojavila. Vi ćete: Čekati u nadi da će se ta osoba pojaviti.	1 2 3 4 5
19.	U grupi se raspravlja o važnom problemu. Vi ste dali sjajnu ideju	1 2 3 4 5

	za rješenje tog problema, ali to niko neće da sasluša i uvaži. Vi ćete: Zaćutati jer vidite da ne vrijedi išta govoriti.	
20.	Već dugo vas gnjavi osoba koje se nije lako otresti. Vi ćete: Kad vam pukne film, reći toj osobi sve što treba da čuje, da je gnajvator, dosadna i da vas već jednom ostavi na miru.	1 2 3 4 5
21.	Vi ste predstavnik vaše porodice u kvizu znanja. Na odlučujuće pitanje u poslednjim trenucima trebate dati odgovor koji će odlučiti pobjednika i osvajača vrijedne nagrade. Dajete pogrešan odgovor. Vi ćete: Pomisliti kako se treba više pripremati za kviz znanja, ali i raditi na vježbama samokontrole.	1 2 3 4 5
22.	Radite kao konobar/ica. Šef vam pije krv na slamku - stalno zanovijeta, ništa mu nije dobro što uradite. Vi ćete: Trpjeti i raditi.	1 2 3 4 5
23.	Trudite se, ali nikako ne možete riješiti odgojni problem vašeg djeteta. Vi ćete: Tražiti od nekoga instrukcije i pomoć.	1 2 3 4 5
24.	Već dugo čekate u redu, odjednom se neko sa strane ugurao preko reda. Vi ćete: Prići nasrtljivcu i energično tražiti da izađe iz reda i stane na začelje.	1 2 3 4 5
25.	Dogovorili ste se da se vidite s nekim, ali se ta osoba nije pojavila. Vi ćete: Razljutiti se i pomisliti kakvu oštru kritiku ćete uputiti toj osobi kad se sretnete.	1 2 3 4 5
26.	U grupi se raspravlja o važnom problemu. Vi ste dali sjajnu ideju za rješenje tog problema, ali to niko neće da sasluša i uvaži. Vi ćete: Pokušati da se nadovežete na onu ideju koja dominira u grupi, da bi pakazali kako razumijete i da bi zatim to povezali sa svojom idejom.	1 2 3 4 5
27.	Vi ste predstavnik vaše porodice u kvizu znanja. Na odlučujuće pitanje u poslednjim trenucima trebate dati odgovor koji će odlučiti pobjednika i osvajača vrijedne nagrade. Dajete pogrešan odgovor. Vi ćete: Otići kući, što prije zaboraviti.	1 2 3 4 5

28.	Na televiziji su vam dosadili političari i glupi voditelji. Vi ćete: Zvati urednika ili pisati mu pismo, kritikovati program i tražiti da se program modernizuje.	1 2 3 4 5
29.	Trudite se, ali nikako ne možete riješiti odgojni problem vašeg djeteta. Vi ćete: Nastaviti da tragate za rješenjem.	1 2 3 4 5
30.	U grupi poznanika jedna osoba vas često ismijava i provocira. Vi ćete: Reći da je to nepristojno, ali da razumijete tu osobu i da bi ona trebala razmisliti o uzrocima svog ponašanja.	1 2 3 4 5

Hvala!

Biografija

Aid Bulić rođen je 1982. godine u Tuzli. Osnovnu školu i srednju Učiteljsku školu završio je u Tuzli, kao i dodiplomski studij na odsjeku Pedagogija-psihologija na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Radio je kao pedagog u osnovnoj školi, te kao profesor pedagogije, didaktike i psihologije u Gimnaziji „Ismet Mujezinović“ u Tuzli.

2007. godine izabran je u zvanje asistenta na Filozofskom fakultetu u Tuzli, na užu naučnu oblast „Primjenjene naučne pedagoške discipline“. Postdiplomski studij iz oblasti Pedagogije završio je 2012. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, čime je stekao zvanje magistra pedagoških nauka/znanosti, braneći magistrarsku radnju pod nazivom „*Reforma obrazovanja i promjena školskog ponašanja: Stilovi rješavanja konflikata kao rezultat učenja po modelu*“.

2013. godine izabran je u zvanje višeg asistenta na Filozofskom fakultetu u Tuzli, na užu naučnu oblast „Primjenjene naučne pedagoške discipline“ gdje trenutno asistira na različitim nastavnim predmetima dodiplomskog i postdiplomskog studija. Autor je nekoliko stručnih i naučnih radova objavljenih u stručnim i naučnim časopisima, kao i naučno-stručnim konferencijama.

Bibliografija:

1. Bulić, A., & Pinkas, G. (2016). The manifestation of prosocial and aggressive behavior of preschool children depending on sex and age. *Human: Research in Rehabilitation*, 6(2), 36–45.
2. Bulić, A. (2016). Komparacija učeničkih, nastavničkih i roditeljskih stilova rješavanja konflikata iz različitih školskih sredina. U *Tematskom zborniku sa međunarodne naučno-stručne konferencije „Unapređenje kvalitete života djece i mladih“* (str.389–399). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
3. Bulić, A. (2015). Povezanost učeničkih stilova rješavanja konflikata sa stilovima rješavanja konflikata njihovih nastavnika i roditelja. *Naša škola, Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja br.70(240)*, str. 21–38.
4. Bulić, A. (2011). Uloga roditelja pri rješavanju interpersonalnih konflikata kod djece. U *Zborniku radova Filozofskog fakulteta br. 11*, str. 215–226.
5. Bulić, A. (2010). Konstruktivno rješavanje konflikata kao faktor kvalitetnih odnosa u školi. U *Tematskom zborniku sa međunarodne naučno-stručne konferencije „Unapređenje kvalitete života djece i mladih“* (str. 95–103). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
6. Bulić, A. (2010). Značaj problemske nastave u realizaciji obrazovnih ciljeva u našim školskim kurikulumima. *Naša škola, Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja br. 54(224)*, str. 3–11.
7. Булић, А. (2018). Родитељски стилови решавања интерперсоналних конфликата у односу на пол и образовни ниво родитеља. *Настава и васпитање*, 67(1), стр. 191-204.
8. Bulić, A. (2018). Nastavnički stilovi rješavanja interpersonalnih konflikata s učenicima osnovnih škola. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 17(4), str. 419-438.
9. Булић, А. (2018). Чиниоци просоцијалног и агресивног понашања ученика основних школа. *Настава и васпитање*, 69(3), стр. ?–?.

УНИВЕРЗИТЕТУ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ПОДАЦИ О АУТОРУ ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Име и презиме аутора дисертације

Булић Аид

Датум, мјесто и држава рођења аутора

27.08.1982. Тузла, БиХ

Назив завршеног факултета/Академије аутора и година дипломирања

Филозофски факултет у Тузли (2005)

Датум одбране мастер / магистарског рада аутора

07.03.2012.

Наслов мастер / магистарског рада аутора

Реформа образовања и промјена школског понашања: Стиливи рјешавања конфликта као резултат учења по моделу

Академска титула коју је аутор стекао одбраном мастер/магистарског рада

Магистар педагошких наука/знаности

Академска титула коју је аутор стекао одбраном докторске дисертације

Назив факултета/Академије на коме је докторска дисертација одбрањена

Назив докторске дисертације и датум одбране

Утицај родитељских стилова рјешавања конфликта на просоцијално и агресивно понашање предшколаца

Научна област дисертације према CERIF шифрарнику

S 270

Имена ментора и чланова комисије за одбрану докторске дисертације

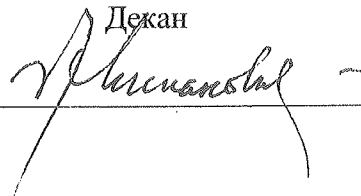
Др Ненад Сузић, редовни професор, ментор и предсједник

Др Бране Микановић, ванредни професор, члан

Др Милан Матијевић, редовни професор, члан

У Бањој Луци, дана 18.12.2018. године

Декан

ИЗВЈЕШТАЈ о оцјени урађене докторске дисертације

І ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

1) 16.10.2017. године; Наставно-научно вијеће Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци2) Именована је Комисија у сљедећем саставу: а) Др Ненад Сузић, редовни професор, Педагогија, Општа педагогија, Методика васпитно-образовног рада, запослен на Филозофском факултету у Бањој Луци, предсједник;б) Др Бране Микановић, ванредни професор, Педагогија, Општа педагогија, запослен на Филозофском факултету у Бањој Луци, члан ив) Милан Матијевић, редовни професор, биран на предметима Дидактика и Методика наставних предмета у подручју друштвених знаности, Учитељски факултет Свеучилишта у Загребу, члан.
1) Навести датум и орган који је именовао комисију;2) Навести састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, научно-наставног звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање и назива универзитета/факултета/института на којем је члан комисије запослен.

ІІ ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

1) Аид (Бећир) Булић,2) 27.08.1982. године: Тузла, Босна и Херцеговина;3) Универзитет у Сарајеву, Филозофски факултет; Постдипломски студиј из педагогије; Магистар педагошких знаности;4) Филозофски факултет Универзитета у Сарајеву, „Реформа образовања и промјена школског понашања: Стиливи рјешавања конфликта као резултат учења по моделу“, 07.03.2012. године5) Педагогија,6) Брани докторат по старом моделу, без докторских студија. Списак објављених радова: 1. Bulić, A., & Pinkas, G. (2016). The manifestation of prosocial and aggressive behavior of preschool children depending on sex and age. <i>Human: Research in Rehabilitation</i>, 6(2), 36–45.2. Bulić, A. (2016). Komparacija učeničkih, nastavničkih i roditeljskih stilova rješavanja konflikata iz različitih školskih sredina. U <i>Tematskom zborniku sa međunarodne naučno-stručne konferencije „Unapređenje kvalitete života djece i mladih“</i> (str.389–399). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i

mladih.

3. Bulić, A. (2015). Povezanost učeničkih stilova rješavanja konflikata sa stilovima rješavanja konflikata njihovih nastavnika i roditelja. *Naša škola, Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* br.70(240), str. 21–38.
4. Bulić, A. (2011). Uloga roditelja pri rješavanju interpersonalnih konflikata kod djece. *U Zborniku radova Filozofskog fakulteta* br. 11, str. 215–226.
5. Bulić, A. (2010). Konstruktivno rješavanje konflikata kao faktor kvalitetnih odnosa u školi. U *Tematskom zborniku sa međunarodne naučno-stručne konferencije „Unapređenje kvalitete života djece i mladih“* (str. 95–103). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
6. Bulić, A. (2010). Značaj problemske nastave u realizaciji obrazovnih ciljeva u našim školskim kurikulumima. *Naša škola, Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* br. 54(224), str. 3–11.
7. Булић, А. (2018). Родитељски стилови решавања интерперсоналних конфликата у односу на пол и образовни ниво родитеља. *Настава и васпитање*, 67(1), стр. 191-204.
8. Bulić, A. (2018). Nastavnički stilovi rješavanja interpersonalnih konflikata s učenicima osnovnih škola. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 17(4), str. ?–?.
9. Булић, А. (2018). Чиниоци просоцијалног и агресивног понашања ученика основних школа. *Настава и васпитање*, 69(3), стр. ?–?.

- 1) Име, име једног родитеља, презиме;
- 2) Датум рођења, општина, држава;
- 3) Назив универзитета и факултета и назив студијског програма академских студија II циклуса, односно последијипломских магистарских студија и стечено стручно/научно звање;
- 4) Факултет, назив магистарске тезе, научна област и датум одбране магистарског рада;
- 5) Научна област из које је стечено научно звање магистра наука/академско звање мастера;
- 6) Година уписа на докторске студије и назив студијског програма.

III УВОДНИ ДИО ОЦЈЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1) УТИЦАЈ РОДИТЕЉСКИХ СТИЛОВА РЈЕШАВАЊА КОНФЛИКАТА НА ПРОСОЦИЈАЛНО И АГРЕСИВНО ПОНАШАЊЕ ПРЕДШКОЛАЦА	
2) Дана 27.03.2014. године, Сенат Универзитета у Бањој Луци;	
3) Садржај докторске дисертације:	
Сажетак	
Summary	
Увод	1
Теоријски приступ проблему	5
Темељни појмови	5
Конфликт	5
Стил рјешавања konflikata	6
Просоцијално понашање	7
Агресивно понашање	8
Развојне карактеристике дјеце предшколске доби	10
Социјализација дјеце и конфликти.....	13
Конфликт као сложен феномен	16
Приступи према конфликту.....	16
(Не)објективност у конфликтној ситуацији	18

Компоненте ненасилне комуникације при рјешавању конфликта.....	19
Узроци настајања конфликта	20
Позитивне и негативне стране конфликта	21
Врсте конфликта	25
Породица и конфликти	27
Вршњачки конфликти и посредовање (медијација) у конфликту	33
Стилови рјешавања конфликта	36
Активно слушање и „Ја“ поруке	40
Асертивност између агресивности и пасивности	42
Просоцијално и агресивно понашање	44
Просоцијално понашање	45
Однос просоцијалног понашања са социјалним компетенцијама и социјалним вјештинама дјете.....	45
Просоцијално понашање и /или алтруизам	49
Просоцијалност и емпатија	50
Фактори просоцијалног понашања	53
Просоцијално понашање у дјетињству	54
Агресивно понашање	56
Агресивност као (не)нормална појава	57
Агресивност и пол	60
Врсте (облици) агресивности	62
Модели настанка агресивног понашања	64
Утицај породице (родитеља) на просоцијалност и агресивност дјете	67
Преглед ранијих истраживања	74
Методологија истраживања	77
Предмет и проблем истраживања	77
Теоријски значај	77
Практични значај	78
Друштвени значај	78
Циљ истраживања	79
Задачи истраживања	79
Хипотеза	80
Потхипотезе истраживања	80
Методе и поступци истраживања	80
Инструменти истраживања	81
Популација и узорак истраживања	84
Временски оквир истраживања	84
Статистичка обрада података	85
Закључак о очекиваном доприносу	85
Анализа и интерпретација резултата истраживања	86

Стилови рјешавања конфликта испитаних родитеља	87
Разлике у стиливима рјешавања конфликта испитаних родитеља с обзиром на пол	98
Разлике у стиливима рјешавања конфликта испитаних родитеља с обзиром на доб	101
Разлике у стиливима рјешавања конфликта испитаних родитеља с обзиром на стручну спрему	105
Стилови рјешавања конфликта испитаних родитеља у потенцијано „опасним“ ситуацијама	108
Просоцијално и агресивно понашање предшколаца	112
Просоцијално и агресивно понашање предшколаца у односу на пол	114
Просоцијално и агресивно понашање предшколаца у односу на доб	116
Повезаност родитељских стилова рјешавања конфликта са просоцијалним и агресивним понашањем њихове дјеце	119
Утицај родитељских стилова рјешавања конфликта на просоцијално и агресивно понашање дјеце.....	124
Рекапитулација налаза истраживања	137
Закључак.....	141
Литература	143
Прилози	149
4) Подаци о дисертацији: Дисертација има 155 страница А4 формата, укупно је приложена 21 табела, осам графикана, цитирано је или кориштено 151 извор, а рад има седам поглавља:	
а) Увод,	
б) Теоретски приступ,	
в) Методологија,	
г) Резултати истраживања,	
д) Закључак,	
ђ) Литература и	
е) Прилози.	
1) Наслов докторске дисертације;	
2) Вријеме и орган који је прихватио тему докторске дисертације	
3) Садржај докторске дисертације са страницема;	
4) Истаћи основне податке о докторској дисертацији: обим, број табела, слика, шема, графикана, број цитиране литературе и навести поглавља.	

IV УВОД И ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

1) Просоцијално и агресивно понашање се учи још од првих дана живота дјетета. Ово понашање се учи првенствено у породици. Код нас нису предузета адекватна истраживања која би одговорила на питање како родитељи утичу на просоцијално и агресивно понашање предшколаца. У свакодневном говору под појмом стил подразумевамо „начин“, из чега слиједи да се под појмом стил рјешавања конфликта подразумева начин рјешавања конфликта. Од бројних класификација стилова рјешавања конфликта, ми смо се одлучили за ону према којој постоје четири стила у рјешавању конфликта и то: самооптужујући, асертивни, агресивни и пасивни стил рјешавања конфликта (Brilhart, Galanes и Adams, 2001).

Самооптужујући стил обухвата понашања као: посједовање релевантних информација и способности за уочавање недостака у приједлозима других, а истовремено не исказивање тога, брига за своје интересе, сумњичавост у своје способности, страхови и узнемиреност у комуникацији, те одбрамбени став у односу на друге људе.

Асертивни стил обухвата понашања као што су: комуникација уз исказивање поштовања како за себе тако и за друге, комуницирање отворено на равноправној основи, отворено исказивање могућег неслагања са другима, али и објашњавање зашто, јасно изношење својих мисли, истицање својих жеља и потреба, али и истински труд да се разумије и оно што други желе, како бисмо били у могућности тражити рјешење који ће бити задовољавајуће за све стране.

Агресивни стил обухвата понашања: доминантност, захтјеви, пријетње, команде или наредбе, галама и прекидање других у говору, слабе вјештине конструктивног рјешавања конфликта, те форсирање идеја и праксе на другима.

Пасивни стил обухвата понашања: избјегавање дискусије (супротстављања), слијеђење других и неискреност према себи и другима, у комуникацији су веома тихи, избјегавају контакт очима те нису у могућности супротставити се било којој врсти напада или агресије.

Сваки од наведених стилова на свој начин утиче на то да ле ће дијете усвојити просоцијално или агресивно понашање.

Потпуну супротност у односу на претходно поменути појам просоцијалног понашања представља *агресивно понашање*. Под агресивношћу се прије свега мисли на неприхватљив облик понашања, а не на тумачење агресивности као конструктивног понашања. Код различитих аутора који су се бавили овим сложеним феноменом наилазимо на различита одређења агресивности. Према Крњајићу (2002) под конструкт агресивног понашања убрајају се све дјелатности, мисли и импулси које доводе до физичке или психичке штете учињене према једној или групи особа. Жужул сматра да агресивност представља више или мање изражену, релативно стабилну тенденцију неког појединца, да у одређеним (провоцирајућим) ситуацијама реагује нападањем, пријетњом или тражењем сукоба или борбе у најширем смислу ријечи (Жужул, 1989). Затим слиједе дефиниције агресивног понашања које у свом саставном дијелу истичу „намјеру“ као битно обиљежје при одређивању агресивности. Агресивно понашање обухвата широк распон специфичних понашања којима је заједничко обиљежје могуће наношење штете или повреде другим особама или стварима, те намјера да се нанесе штета (Bouillet и Uzelac, 2007). Пехар (2000) се критички осврће на дефинисање појма агресивност, те сматра како је потпуније одређење агресивног понашања када се уз напад на другу особу везује и намјера да се тој особи нанесе штета. Слично овоме је и одређење агресивног понашања као сваког понашања које наноси повреду или уништава имовину, с кључним нагласком на намјери извођења таквог понашања (Vasta, Haith и Miller, 2004).

Агресивно понашање срећемо и код дјете предшколске доби и најчешће се манифестује кроз: свађе и галаму на другу дјецу, отимање играчака другој дјечи, уништавање играчака, ругање, изазивање сукоба, као и друга слична понашања. Стога сматрамо да је битно испитати израженост овог понашања предшколаца како бисмо могли правовремено реаговати на отклањању негативних посљедица које овакво понашање носи са собом. При томе требамо имати у виду чињеницу да (не)израженост агресивности предшколаца често бива индикатор каснијег позитивног или негативног смјера развоја дјете и младих.

Улога родитеља у развоју агресивног понашања дјете може бити пресудна уколико дјеца усвајају агресивне облике понашања родитеља, путем социјалних

облика учења у породици. Ово је посебно значајно истаћи, јер се ради о дјечи предшколског узраста, односно развојном периоду у коме су родитељи примарни модели чије понашање усвајају дјеца. Улога родитеља је једнако значајна, без обзира да ли испољавају социјално прихватљиве или неприхватљиве (агресивне) облике понашања пред дјецом.

2) Литература кориштена у овој дисертацији:

- Adler, E. (2013). *Socijalne veštine*. Novi Sad: Psihopolis Institut.
- Ajduković, M., i Pečnik, N. (1998). *Nenasilno rješavanje sukoba*. Zagreb: Alinea.
- Andelić, S., Čekerevac, Z., i Dragović, N. (2014). Utjecaj informacijskih tehnologija na razvoj predškolske djece. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, br. 16/1, str.259-287.
- Bar Tal, D., Nadler, A., & Blechman, N. (1980). The relationship between Israeli childrens helping behavior and their perception on parents Socialization practices. *The Journal of Social Psychology* 111, 159-167.
- Barthassat, J. (2014). Positive and Negative Effects of Parental Conflicts on Children's Condition and Behaviour. *Journal of European Psychology Students*, 5(1), 10–18.
- Bastašić, Z. (1990). *Lutka ima i srce i pamet*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić, J., Kooler-Trbović, N., i Žižak, A. (2005). *Integralna metoda u radu sa predškolskom djecom i njihovim roditeljima*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Alinea.
- Bašić, J., Hudina, B., Koller-Trbović, N., i Žižak, A. (2005). *Integralna metoda (priručnik za odgajatelje i stručne suradnike u predškolskim ustanovama)*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Alinea.
- Bašić, J., Ferić, M., i Kranželić, V. (2001). *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Bergant, M. (1974). *Teme iz pedagoške sociologije*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Berk, L, E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Zagreb: Naklada slap.
- Bjekić, D., i Zlatić, L. (2007). Kako nastavnici rešavaju interpersonalne poslovne konflikte? *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta, Užice*, br. 8, str. 41–58.
- Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školske novine.
- Brajša, P. (1996). *Umijeće svadanja*. Pula: C.A.S.H.
- Brajša, A., Žužul, M., i Keresteš, G. (1991). *Odnos između agresivnog i prosocijalnog ponašanja*. Materijal prezentovan na sedmim danima psihologije u Zadru.
- Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: Emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Brajša-Žganec, A., i Slunjski, E. (2007). Socioemocionalni razvoj u predškolskoj dobi: Povezanost razumijevanja emocija i prosocijalnog ponašanja. *Društvena istraživanja* 3 (89), str. 477–496. Zagreb.
- Bratanić, M. (1990). *Mikro-pedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brilhart, K., J, Galanes, G ,J., & Adams, K. (2001). *Effective group discussion: Theory and Practice*. New York: McGraw-Hill.
- Bronfrenbrener, J. (1997). *Ekologija ljudskog razvoja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Cartledge, G., & Milburn, J. F. (1995). *Teaching social skills to children and youth*. Boston: Allyn and Bacon.
- Casas, J. F., Weigel, S. M., Crick, N. R., Ostrov, J. M., & Woods, K. E. (2006). Early parenting and childrens relational and physical aggression in the preschool and home

- cotntexts. *Psychology Faculty Publications*, 6, Volume 27, 209–227. University of Nebraska Omaha.
- Coln, K. L., Jordan, S. S., & Mercer, S. H. (2013). A unified model exploring parenting practices as mediators of marital conflict and childrens adjustment. *Child Psychiatry and Human Development*, 44(3), 419–429.
- Crick, N. R., Casas, J. F., & Mosher, M. (1997). Relational and Overt Aggression in Prescool. *Psychology Faculty Publications*, 7. University of Nebraska Omaha.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Burr, J. E., Cullerton-Sen, C., Jansen-Yeh, E., & Ralston, P. (2006). A longitudinal study of relatioan and physical aggression in preschool. *Applied Developmental Psychology*, 27, 254–268.
- Cummings, E. M., Goeke-Morey, M. C., & Papp, L. M. (2004). Everyday marital conflict and child aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32(2), 191–202.
- Denham, S. A., Caverly, S., Schmidt, S., Blair, K., DeMulder, E., Caal, S., Hamada, H., & Mason, T. (2002). Preschool understanding of emotions: contributions to classroom anger and aggression. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43(7), 901–916.
- Deutsch, M. (1991). Subjective features of conflict resolution: Psychological, social and cultural influences. In R. Vayrynen (Ed.), *New directions in conflict theory* (pp.555–578). London: Sage.
- Eisenberg, N., & Miller, P. (1987). The relationof empathy to prosocial and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 101, 91–119.
- Eisenberg, N., & Mussen, P. (1989). *The roots of prosocial behavior in children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eron, L. D., & Huesmann, L. R. (1984). The relation of the prosocial behavior to the development of aggression and psychopatology. *Aggressive behavior*, 14, 13–25.
- Essau, C. (2003). *Conduct and oppositional defiant disorders: Epidemiology, risk factors, and treatment*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Essau, C., & Conradt, J. (2009). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Eustice, K. K. (2000). Aggressive communication, Parental communication, and Sibling communication. *Masters Theses*.
- Goleman, D. (2010). *Socijalna inteligencija*. Beograd: Geopoetika.
- Gordon, T. (2001). *Kako biti uspješan nastavnik*. Beograd: Kreativni centar.
- Gordon, T. (1998). *Umeće roditeljstva*. Beograd: Kreativni centar.
- Grant, W. (2005). *Kako riješiti sukobe i pretvoriti ih u suradnju*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Haug-Schnabel, G. (1997). *Agresivnost u dječijem vrtiću*. Zagreb: Educa.
- Hewstone, M., & Stroebe, W. (2001). *Uvod u socijalnu psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hicela, I. i Sindik, J. (2011). Razlike u prosocijalnom i agresivnom ponašanju djece predškolske dobi, ovisno o učestalosti djetetove interakcije s lutkom. *Paediatrica Croatica*, 55(1), str. 27–33.
- Hoffman, M. L. (1987). Emphaty and its development: The contribution of empathy to justice and moral judgement. In N. Eisenberg & J. Strayer (Ed.), (pp. 47–80). New York, Cambridge University press.
- Holcer, J. (2007). *Uspješan roditelj uspješno dete*. Beograd: Enco Book.
- Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji-sustavni pristup*. Zagreb: Alinea.
- Juul, J. (1995). *Razgovori s obiteljima: perspektive i procesi*. Zagreb: Alinea.
- Juul, J. (1996). *Vaše kompetentno dijete*. Zagreb: Educa.
- Jurčević Lozančić, A. (2011). Socijalne kompetencije i rani odgoj. *U znanstvenoj monografiji Maleš, D. „Nove paradigme ranog odgoja“* (str. 153–176). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Katz, L., & McClelland, D. (1999). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb:

Educa.

- Keenan, K., & Shaw, D. (1997). Developmental and social influences on young girls early problem behavior. *Psychological Bulletin*, 121(1), 95–113.
- Kilmann, R. H., & Thomas, K. W. (2008). Thomas-Kilman Conflict Mode Instrument. [Profile and Interpretive Report]. Retrived March 16, 2016, from http://www.kilmanndiagnostics.com/sites/default/files/TKI_Sample_Report.pdf
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Krnjajić, S. (2002). Podsticanje prosocijalnog ponašanja učenika. *Socijalni odnosi i obrazovanje*, str. 99-120. Beograd: IPI.
- Krnjajić, S. (2002). Agresivno ponašanje učenika. *Socijalni odnosi i obrazovanje*, str. 209-230. Beograd: IPI.
- Lindenfeld, G. (2003). *Samopouzdana deca*. Beograd: Plato.
- Lubetić, M. (2010). Kriza obiteljskog odgoja i mediji. *Magistra Iadertina*, br. 5/1, str.23–29.
- Maleš, D. (1988). *Obitelj i uloga spolova - Utjecaj roditelja na usvajanje uloge spola kod djece*. Zagreb: Školske novine.
- Maleš, D. (1993). Škola-Roditelji-Djeca. *Obnovljeni Život, Časopis za religioznu kulturu* br.48(6), str. 587–593.
- Maleš, D. (2011). *Nove paradigme ranog odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- McCoy, K., Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2009). Constructive and destructive marital conflict, emotional security and children's prosocial behavior. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 50(3), 270–279.
- Milivojević, Z., Bilban, K., Kokelj, V., Kramberger, M., Steiner, T., i Kožuh, B. (2007). *Mala knjiga za velike roditelje*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Miller, B. (2000). *Komunikacija sa djecom*. Sarajevo: ABC FABULAS.
- Milošević, N. (2004). Porodica i socijalno ponašanje dece. *Socijalno ponašanje učenika*, str. 107-125. Beograd: IPI.
- Mitrović, D. (1986). *Predškolska pedagogija*. Sarajevo: Svjetlost.
- Moeller, T. G. (2001). *Youth aggression and violence*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ostrov, J. M., Gentile, D. A., & Crick, N. R. (2006). Media Exposure, Aggression and Prosocial Behavior During Early Childhood: A Longitudinal Study. *Social Development*, 15, 612–627.
- Pašalić-Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: JEŽ.
- Pehar, L.(2007). *Psihološke posljedice reforme osnovne škole*. Sarajevo.
- Pehar-Zvačko, L. (2000). *Oduzeto djetinjstvo*. Zenica: Dom štampe.
- Petermann, F., & Petermann, U. (2010). *Trening s agresivnom djecom*. Zagreb: Naklada Slap.
- Pijaže, Z., & Inhelder, B. (1978). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Plut, D., i Marinković, Lj. (2002). *Konflikti - i šta s njima*. Beograd: Kreativni centar.
- Popadić, D., Plut, D., i Kovač-Cerović, T. (1996). *Socijalni konflikti*. Beograd: Grupa MOST.
- Raboteg-Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea.
- Robins, S. P. (1989). *Training in Interpersonal Skills*. Englewood: Prentis Hall.
- Rosenberg, M. B. (2006). *Nenasilna komunikacija*. Osijek: Centar za mir, nenasilje i ljudska prava.
- Rot, N. (2003). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Schulz von Thun, F. (2005a). *Kako međusobno razgovaramo 2*. Zagreb: Erudita.

- Schulz von Thun, F. (2005b). *Kako međusobno razgovaramo 3*. Zagreb: Erudita.
- Schulz von Thun, F. (2006). *Kako međusobno razgovaramo 1*. Zagreb: Erudita.
- Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti*. Zenica: DOM ŠTAMPE.
- Stojaković, P. (2003). *Psihologija za nastavnike*. Banja Luka: Prelom.
- Suzić, N. (1998). *Kako motivisati učenike*. Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Suzić, N. (2005). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: TT-Centar.
- Suzić, N. (2006). *Uvod u predškolsku pedagogiju i metodiku*. Banja Luka: XBS.
- Suzić, N. (2007). *Primijenjena pedagoška metodologija*. Banja Luka: XBS.
- Trikić, Z., Koruga, D., Vranješević, J., Dejanović, J., i Vidović, S. (2006). *Vršnjačka medijacija*. Beograd: GTZ.
- Troy, F. (1975). *Psihologija deteta*. Beograd: Naučna knjiga.
- Uzelac, M. (1994). *Budimo prijatelji*. Zagreb: Slon.
- Van Doorn, M. D., Branje, S. J. T., & Meeus, W. H. J. (2011). Developmental Changes in Conflict Resolution Styles in Parent-Adolescent Relationships: A Four-Wave Longitudinal Study. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(1), 97–107.
- Vasta, R., Haith, M., & Miller, S. (2004). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Zomer, J., & Kopic, G. (2001). *Problemi sa klincima*. Beograd: TEOVID.
- Wenar, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vlahović-Štetić, V. (1994). *Priručnik za skalu za procjenu agresivnog i prosocijalnog ponašanja kod djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Zagreb: RZ RK SSOH.
- Žužul, M., i Vlahović-Štetić, V. (1993). *Skala za procjenu agresivnog i prosocijalnog ponašanja kod djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

3) Допринос тезе у изучавању феномена просоцијалног и агресивног понашања предшколаца

Учење различитих стилова рјешавања конфликта одвија се у склопу социјализацијског процеса. Шта је то социјализација? Петар Стојаковић одређује социјализацију као „континуирано мијењање понашања под утицајем социјалних фактора као што су: породица, школа, вршњаци и шира друштвена средина“ (Стојаковић, 2003, стр. 41).

Човјек се рађа као беспомоћно биће, као нехумана, некултивисана и несоцијална биолошка креација са одређеним нагонима и рефлексима. Такође, људска јединка посједује могућности развоја више него било која друга врста. Пут од такве индивидуе, све до личности је дугачак. На том путу одвија се учење и дјеловање многих социјалних фактора. „Темељ тог процеса је у породици, гдје се дијете, кроз интензивну идентификацију и имитацију, поистовјећује с узором, односно интернализује одређене друштвене и моралне вриједности, ставове и односе“ (Bašić, Koller-Trbović и Žižak, 2005, стр. 61). Видимо да су родитељи примарни модели понашања за дјецу, те да као такви имају највећи утицај на понашање дјеце у првим годинама њиховог живота.

Социјализацијски процес може поред позитивних, имати и одређене негативне посљедице. У склопу социјализацијског процеса могуће је да појединац усваја друштвено пожељна, али и друштвено непожељна понашања. Друштвено пожељна су: другарство, асертивност, одговорност, док би се у друштвено непожељна могла убројати: агресивност, пасивност, неодговорност. Милица Бергант истиче да идентификација дјетета са социјално неприлагођеним, неуравнотеженим и културно примитивним особама, представља идентификацију са агресором (Bergant, 1974). Идентификација са агресором је одбрамбени механизам у коме се дијете поистовјећује са

родитељом (агресором), а све с намјером да се страх од родитеља ублажи. При том поистовјећивању дијете прихвата особине агресора (родитеља који се непримјерено понаша) и тако постаје сличан њему.

Милошевић (2004) истиче да у породичном контексту разликујемо три врсте процеса кроз које дјеца формирају вриједности, ставове и обрасце социјалног понашање и то:

- инструментално условљавање (систем награда и казни),
- имитација (учење путем посматрања гдје дијете активно имитира ставове и понашања родитеља без намјере родитеља да их томе уче),
- идентификација (дијете настоји да инкорпорира понашање и карактеристике родитеља – овај процес се заснива на снажној емоционалној везаности дјетета за родитеље).

Ово нису једини механизми учења, постоје у и вербалне технике (инструкција, опомена, савјет и слично). Међутим, пуно већи утицај на дјечије цјелокупно понашање (укључујући и просоцијално и агресивно) има то како се модел (родитељ) понаша у односу на оно што говори (Милошевић, 2004).

Брајша (1994) истиче да су конфликти прије свега комуникацијски проблем, који може имати различите узроке. Кренемо ли од ове чињенице, можемо увидјети да су конфликти саставни дио процеса социјализације, јер се социјализација одвија путем комуникације.

Ниво на којем појединац комуницира са околином одређују његове социјалне вјештине. То се одвија на начин да појединац задовољи своје потребе, истовремено не ограничавајући друге у задовољењу њихових потреба. На личном плану, социјалне вјештине утичу на успостављање квалитетнијих односа са средином (Ајдуковић и Рећник, 1998). Из овога слиједи да стилови рјешавања конфликта као посебан аспект социјалних вјештина, утичу на социјализацијски процес дјече, а тиме и на развој просоцијалног понашања дјече.

Као важан агенс социјализације истиче се породица. Педагошка комуникација у породици утиче на социјализацију дјетета. Дјеца имају могућност да у породици уче понашања својих родитеља која имају прилику посматрати, те тако усвојене обрасце понашања примјењују у другим социјалним срединама. Уколико је педагошка комуникација у породици примјерена, дјеца ће усвојити социјално прихватљиве обрасце понашања. Уколико имамо на дјелу непримјерену педагошку комуникацију унутар породице, као резултат ћемо имати учење социјално неприхватљивих образаца понашања од стране дјече, као и недостатак просоцијалних вјештина.

Како учење конструктивног начина рјешавања конфликта полази из породице, оно и спада у домен шире социјализације дјече. У свакој социјалној средини, а тако и породици, повремено се догађају различите конфликтне ситуације. Стилиови рјешавања конфликта који се манифестују од стране родитеља приликом рјешавања конфликта, важни су јер ће од њих зависити усвајање просоцијалних вјештина дјече. Дјеца ће тако постати више конструктивна или деструктивна приликом рјешавања конфликтних ситуација, што ће свакако утицати на њихов социјализацијски процес у цјелини.

Из свега претходно истакнутог можемо рећи да је утицај породице на развој социјалних вјештина дјече од пресудног значаја, али да и други фактори као предшколска установа и школа, могу допринијети у усвајању конструктивних модела рјешавања конфликта као аспекта социјалних вјештина.

Као важан фактор социјализације предшколске дјече треба поменути и вртић. Он утиче на све димензије развоја личности дјече: интелектуалну, емоционалну и социјалну. Ту дијете усваја не само знања него развија и друге способности и особине

личности. Циљ сваке предшколске установе јесте да код својих васпитаника формира онај вриједносни систем и способности које као задаћу поставља шира друштвена заједница.

Од изузетне важности за процес социјализације дјеце јесте и личност васпитача (наставника), који представља модел на кога се дјеца угледају и уче његове манифестације понашања, и однос према раду и другима (Стојаковић, 2003). Васпитач треба познавати вјештине конструктивног поступања с конфликтима и понашати се у складу са тим. Поред ових вјештина васпитач треба да посједује посредничке (медијаторске) способности како би знао посредовати у рјешавању конфликта међу дјецом, те и на тај начин дати им примјер како да се понашају у конфликтним ситуацијама. Уколико имају позитиван модел у васпитачу, дјеца ће учећи поменуте вјештине усвајати социјално прихватљиве облике понашања, док ће у противном исход бити супротан.

Модел у рјешавању конфликтних ситуација које одрасли (родитељи и васпитачи) манифестују у свом понашању, имају снажан утицај на социјални развој дјеце. Оно што је за нас посебно битно јесте утврдити постојање такве повезаности у релацији родитељи и дијете, односно сазнати природу и интензитет такве везе. На тај начин можемо увидјети како комуникацијске вјештине родитеља (стилови рјешавања конфликта) утичу на појаву и манифестовање просоцијалног и агресивног понашање њихове дјеце, а тиме и на квалитет социјализацијског процеса дјетета.

Главна *хипотеза* у овом истраживању гласи: постоји утицај појединих стилова рјешавања конфликта родитеља, на просоцијално и агресивно понашање њихове дјеце (предшколаца).

4) Очекивани научни и прагматични допринос дисертације

Ово истраживање од непосредне је важности за родитеље и за предшколске установе. Резултати истраживања даће важне податке водитељима и стручном особљу из предшколских установа у ком правцу и на коју популацију треба дјеловати.

Такођер, добићемо реалну слику понашања предшколаца у вртићу, како би могли предложити предузимање потребних педагошких акција према њима. Родитељи ће више сазнати о свом понашању приликом рјешавања конфликтних ситуација, што ће отворити могућности самовредновања и мијењања.

За савремену васпитну праксу и живот у породици, веома је важно упознати родитеље са значајем конструктивног рјешавања конфликта, а предшколце упутити у обрасце просоцијалног понашања. За то ће нам бити потребни јасни подаци до којих ће аутор доћи кроз ово истраживање.

Теоретски значај истраживања огледа се у чињеници да ћемо доћи до сазнања о комуникацијским вјештинама родитеља односно начинима рјешавања конфликтних ситуација, те о заступљености просоцијалног и агресивног понашања предшколаца. Истовремено ћемо сазнати постоји ли утицај родитељских стилова рјешавања конфликта на просоцијалност и агресивност њихове дјеце. То нам може бити од значајне користи приликом утврђивања узрока дјечијег понашања, те одређивања јасних смјерница и начина дјеловања на родитеље, и на предшколце.

Резултати овог истраживања даће допринос у освјетљавању наведеног проблема, барем на локалном нивоу и пружити нова сазнања која би се могла користити у неким од наредних истраживања овог или сличних проблема.

Друштвени значај истраживања огледа се у чињеници да је друштву потребан што већи број чланова који ће поред властитих имати у виду и уважавати и туђе потребе и осјећања.

Ово истраживање омогућиће нам сазнања о томе какве су комуникацијске вјеш-

тине родитеља, те како се дјеца опходе према својим вршњацима. Имајући у виду ту чињеницу, биће предложене одређене педагошко-андрагошке акције, што ће директно водити према успостави квалитетнијих међуљудских односа, што је опет на првом мјесту интерес друштва.

Друштвени интерес је итекако видљив у чињеници да ће дјеца која испољавају агресивне обрасце понашања, те недостатак просоцијалности у свом понашању, у ближој или даљој будућности представљати реалну опасност за изградњу здравих друштвених односа. Наиме, скоро да не постоји друштво у коме се као пожељни обрасци понашања прокламују агресивност и насиље, него потпуно супротно, а то је сарадња, дијелење, помагање, толеранција и слично. Агресивни обрасци понашања онемогућаваће изградњу здравих друштвених односа, јер њих неће моћи успостављати агресивни појединци. Ако томе додамо и учинке учења по моделу и могућност ширења таквих образаца понашања, онда је опасност по друштво још већа.

- 1) Укратко истаћи разлог због којих су истраживања предузета и представити проблем, предмет, циљеве и хипотезе;
- 2) На основу прегледа литературе сажето приказати резултате претходних истраживања у вези проблема који је истраживан (водити рачуна да обухвата најновија и најзначајнија сазнања из те области код нас и у свијету);
- 3) Навести допринос тезе у рјешавању изучаваног предмета истраживања;
- 4) Навести очекиване научне и прагматичне доприносе дисертације.

V МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД РАДА

1) Материјал

У овом раду се трага за везом између стилова васпитања које примјењују родитељи, с једне стране, и агресивног, односно просоцијалног понашања дјеце, с друге стране. Дакле, ријеч је о сервеј истраживању које се ослања на податке прикупљене инструментима. Мр Аид Булић је уз рад приложио инструменте и тиме омогућио да свако ко пожели може обновити ово истраживање, што је услов научности. Основни материјал који се користи у овом истраживању су инструменти које испитаници попуњавају по систему папир-оловка.

2) Метод истраживања

Прије неколико деценија професор Љубомир Коцић је у књизи „Експериментална педагогија“ (1983) упозорио да у педагогији не можемо експериментисати са свим феноменима. На примјер, не можемо подстицати групу ученика да бјежи са часова како бисмо установили да ли то утиче на школски успјех. Исто тако, у овом истраживању мр Аид Булић не може увјерити једне родитеље како је корисно бити агресиван према дјетету, а потом мјерити ефекте те агресивности. То је разлог да је мр Аид Булић примијенио сервеј метод који не верира ништа у постојећој пракси, али снима стање и указује на евидентност или одсуство варијабле коју снима. С те стране можемо рећи да је метод који користи кандидат у овом раду адекватан предмету и теми истраживања.

У овом истраживању коришћени су сљедећи методи истраживања: метод теоријске анализе, сервеј метод.

Теоријска анализа је кориштена за што прецизније сагледавање проблема који се истражује. Остварује се примјеном логичких поступака: дедукције, анализе, синтезе и научног објашњавања. Овај метод има теоријско-спознајну и практичну функцију. Прва се односи на откривање научних истина, чињеница, закона, откривање и постављање нових хипотеза. Друга се састоји у примјени теоријским истраживањем добивених истина и формулисању ставова у рјешавању практичних задатака, што је

крајњи циљ педагошког истраживања. Надопуњује се емпиријским методама као што је на примјер сервеј метод, који ће такођер бити кориштен у овом истраживању.

Сервеј метод је емпиријски неекспериментални метод, чије је основно обиљежје обраћање субјектима да дају процјене или исказе о себи. Сервеј поступак је погодан за истраживање ставова, увјерења и понашања наставника, ученика и родитеља (Стојаковић, 2003). Сервеј је истраживачки приступ којим не мијењамо ништа у постојећој пракси али снимамо или мјеримо, описујемо, поредимо, контрастирамо, класификујемо, анализирамо и интерпретирамо односе међу људима и појавама, ставове и вриједности људи, процесе и феномене у друштву и природи. На основу сервеј истраживања можемо уочити трендове, везе и разлике међу феноменима које третирамо, узрочно-последичне односе и предвиђати одређене токове, процесе и неке видове понашања људи. Сервејем прикупљамо податке у одређеном тренутку времена с намјером да опишемо природу постојећих услова или идентификујемо стандарде по којима ће постојећи феномени бити поређени, односно да откријемо односе међу специфичним феноменима (Shaughnessy, Zechmeister, & Jeanne, 2011; Сузић, 2007, стр. 57). Овај метод аутор користи у сврху прикупљања података потребних да се одговори на постављени циљ и задатке истраживања. Испитаници односно родитељи ће у понуђеном упитнику (скали процјене) процијенити властитие стилове рјешавања конфликта, док ће васпитачи у понуђеним скалама процјене процјењивати агресивно и просоцијално понашање предшколаца.

Инструменти истраживања

Од инструмената истраживања кориштени су модификовани ПАКС-профил (Сузић, 2005) за одређивање родитељских стилова рјешавања конфликта, Скалу за процјену агресивности и просоцијалног понашања дјеце предшколске доби (Žužul и Vlahović-Štetić, 1993), као и Упитник социо-статусних обиљежја родитеља и Упитник родитељских реакција на потенцијално „опасне“ ситуације које је аутор сам конструисао за потребе овог истраживања.

- *ПАКС-профил* је упитник самопроцјене, којим се одређују стилови рјешавања конфликта. Упитник разликује четири стила у рјешавању конфликта и то: самооптужујући, асертивни, агресивни и пасивни стил. Аутор упитника је Ненад Сузић (2005). Из разлога што аутор није могао доћи до података о његовом ранијем кориштењу, одлучено је да се упитник модификује у петостепену скалу процјене Ликертовог типа, како би се кроз пилот истраживање лакше баждарио овај инструмент. Скала се састоји од 40 тврдњи, а испитаници на скали од један до пет одређују у којем степену поменуте тврдње одговарају њиховом понашању у конфликтним ситуацијама. Пилот истраживање је показало задовољавајућу поузданост која је мјерена Кромбаховим алфа коефицијентом и износи $\alpha = 0,76$. Свака честица појединачно високо корелира са цјелокупном скалом. Факторском анализом (методом главних компоненти са промакс ротацијом) издвојена су јасно три фактора (агресивни, асертивни и пасивни стил рјешавања конфликта) док се четврти фактор (самооптужујући стил) готово изједначава са трећим фактором (пасивним стилем рјешавања конфликта). Поменути фактори оријентационо одговарају теоријској структури упитника, али се аутор за потребе овог истраживања одлучио користити три јасно издвојена фактора (агресивни, асертивни и пасивни). Зато се финална верзија модификованог ПАКС-профила састоји од 30 тврдњи, а испитаници на скали од један до пет одређују у којем степену поменуте тврдње одговарају њиховом понашању у конфликтним ситуацијама. Сматрамо да поменута скала може изврсно послужити при реализацији

нашег циља истраживања, односно при утврђивању главних (основних) родитељских стилова рјешавања конфликта.

- *Упитник родитељских реакција на потенцијално „опасне“ ситуације у којима би се могла наћи њихова дјеца* намијењен је родитељима како би могли извршити процјену свог понашања у потенцијално „опасним“ ситуацијама по њихово дијете или другу дјецу. Аутор је конструисао овај упитник с циљем да провјери колико су родитељске реакције усклађене са одређеним ситуацијама у којима се могу наћи дјеца, односно, да провјери начин реаговања родитеља у ситуацијама када асертивни приступ није најбоље рјешење. У три понуђене конструисане ситуације, родитељи се опредјељују за један од начина реаговања, агресивни, асертивни или пасивни.

- *Скала за процјену агресивности и просоцијалног понашања дјеце* намијењена је испитивању просоцијалног и агресивног понашања дјеце предшколске доби. Из већег броја конкретних свакодневних дјечијих реакција изабрано је 10 за агресивно и 10 за просоцијално понашање. При избору реакција аутори су се одлучили за оне које се најчешће јављају и лако су примјетљиве у дјечијем вртићу. Свака реакција уобличена је у једну честицу скале. Тако је добивена стандардна скала процјене са двадесет честица и двије субскеале (парне честице односе се на агресивно, а непарне на просоцијално понашање). Задатак процјењивача је да на скали од 5 степени процијени учесталост наведеног понашања појединог дјетета.

Бројеви на скали дефинисани су на сљедећи начин: (1) *никад се тако не понаша*, (2) *ријетко се тако понаша*, (3) *понекад се тако понаша*, (4) *често се тако понаша* и (5) *готово увијек се тако понаша*.

Ограничења која се постављају пред све овакве мјерне инструменте (скеле процјене) су: 1. особина која се процјењује мора имати јасну бихевиоралну манифестацију и 2. особа која врши процјену мора довољно често бити у прилици да опажа то понашање. Како су манифестације агресивног понашања јасне и препознатљиве, а исто вриједи и за просоцијално понашање, први услов је задовољен. С обзиром на други услов, чини се оправданим као најпримјереније предложити да процјењивачи буду васпитачице у дјечјим вртићима. Наиме, скале процјена су увијек засићене специфичном грешком процјењивача, при чему је логично претпоставити да је та грешка мања ако процјену врше васпитачице него родитељи. Васпитачице су довољно искусне и објективни процјењивачи. Међутим, у том случају треба рачунати с класичним погрешкама при процјењивању: прилагођавање критерија групи, лична једначина, хало-ефект и слично.

Наравно, ова скала је намијењена и другим процјењивачима који задовољавају услов да су у могућности довољно често посматрати понашања дјетета.

На скали Прос/Аг добивају се линеарном сумацијом одговора два резултата: сума парних честица даје процјену агресивног понашања, а сума одговора на непарним честицама даје резултат на субскали просоцијалног понашања. Теоретски распон за сваку субскалу је од 10-50 бодова.

Аутори поменуте скале су Миомир Жужул и Весна Влаховић-Штетић (1993).

Скала задовољава све мјерне карактеристике, а поузданост скале мјерена Кронбаховим алфа коефицијентом креће се од 0,924 до 0,929 за просоцијално, и од 0,943 до 0,945 за агресивно понашање.

- *Упитник социо-статусних обиљежја за родитеље* садржи питања на темељу којих су добијене информације о полу и старосној доби родитеља који су обухваћени истраживањем, као и о образовном нивоу родитеља обухваћених овим истраживањем.

На основу тих података створена је могућност да утврдимо постојање евентуалних разлика у понашањима испитаних родитеља с обзиром на пол, старосну доб и образовни ниво.

Популација и узорак истраживања

Популацију у овом истраживању чинили су предшколци са подручја града Тузла, као и њихови родитељи и васпитачи. Узорак истраживања чинили су предшколци који похађају јавни вртић у граду Тузла, њихови родитељи и васпитачи. Узорак је одређен намјерним избором. Узорак је сачињавао 101 предшколац и 187 њихових родитеља. Такође, узорак су чинили и васпитачи на начин да су процјењивали понашање дјеце.

Временски оквир истраживања

Истраживање о стиливима рјешавања конфликта које користе родитељи, те просоцијалном и агресивном понашању предшколаца, проведено је у Децембру 2015. године.

У овом истраживању извршене су припреме које су се састојале од посјета вртићима, разговора са директором, педагогом и васпитачима тих установа, а све у циљу њиховог што бољег информисања о важности истраживања и начину његовог провођења.

Анкетирање родитеља, као и процјене понашања дјеце од стране васпитача, били су анонимни, ради обезбјеђивања веће искрености одговора. Процјене дјеце од стране васпитача одвијале су се за вријеме боравка дјеце у вртићу, док је анкетирање родитеља било реализовано на раније договореним и припремљеним родитељским састанцима.

Статистичка обрада података

За провјеравања постављених хипотеза и реализацију задатака који су постављени у овом истраживању, кориштени су одговарајући статистички поступци и то: рачун с процентима, аритметичка средина, анализа варијансе, t -тест, χ^2 -тест, коефицијенти корелације и регресиона анализа.

Поштивање плана истраживања

а) Није дошло до промјене у односу на план истраживања.

б) Параметри до којих је мр Аид Билић дошао у овом истраживању дају довољно елемената за закључивање о исправности постављене хипотезе. Ипак, постоји низ других параметара који би се могли довести у везу са васпитним стиливима које користе родитеље и просоцијалног, односно агресивног понашања њихове дјеце. То су теме за нова истраживања.

в) За статистичку обраду података кориштен је програм SPSS 20 Statistica For Windows помоћу кога су укрштени подаци. Сва укрштања и статистички (методолошки) налази су коректно урађени.

1) Објаснити материјал који је обрађиван, критеријуме који су узети у обзир за избор материјала;

2) Дати кратак увид у примијењени метод истраживања при чему је важно оцијенити следеће:

1. Да ли су примијењене методе истраживања адекватне, довољно тачне и савремене, имајући у

- виду достигнућа на том пољу у свјетским нивоима;
2. Да ли је дошло до промјене у односу на план истраживања који је дат приликом пријаве докторске тезе, ако јесте зашто;
 3. Да ли испитивани параметри дају довољно елемената или је требало испитивати још неке, за поуздано истраживање;
 4. Да ли је статистичка обрада података адекватна.

VI РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА

1) Резултати истраживања

Просоцијално и агресивно понашање у предшколској доби често одређује смјер будућег социјалног развоја дјете. С друге стране, веома је значајно утврдити, да ли и у којој мјери родитељи својим понашањем (начининима рјешавања конфликта) утичу на појаву просоцијалности или агресивности дјете. О томе какве су комуникацијске вјештине родитеља, у којој мјери дјеца манифестују просоцијално и агресивно понашање, колико родитељи знају прилагодити своје понашање у конфликту зависно од ситуације, какав је њихов утицај на понашање дјете, те на који начин утичу на појаву просоцијалности и агресивности у дјечијем понашању, кандидат је дао компоненте које одговарају на кључна питања, односно хипотезу истраживања. Налази до којих овог истраживања говоре о више корисних сазнања.

а) На основу налаза истраживања утврђено је да родитељи користе различите стилове рјешавања конфликта. Утврђено је да између стилова рјешавања конфликта постоје статистички значајне разлике, као и да је највише заступљен асертивни стил рјешавања конфликта, затим слиједе пасивни и агресивни стил рјешавања конфликта. Овакву ситуацију налазимо код испитаних родитеља укупно, али и појединачно код испитаних очева и мајки. Налази истраживања су показали и то да не постоје статистички значајне разлике у свим стиливима рјешавања конфликта с обзиром на пол (очеви и мајке). Такођер, на основу налаза истраживања утврђене су статистички значајне разлике у свим стиливима рјешавања конфликта, као и да не постоје разлике између испитаних очева, а и мајки с обзиром на њихову старосну доб. Слична ситуација нађена је и приликом анализе стилова рјешавања конфликта испитаних очева, али и мајки с обзиром на стручну спрему. Тако се показало у овом истраживању да не постоје статистички значајне разлике у свим стиливима рјешавања конфликта испитаних очева и мајки, у односу на њихову стручну спрему.

На основу ових налаза можемо закључити да је прва потхипотеза потврђена у дијелу који се односи на налаз да родитељи користе различите стилове рјешавања конфликта. Међутим, прва потхипотеза дјелимично није потврђена с обзиром да нисмо утврдили постојање статистички значајних разлика у стиливима рјешавања конфликта очева и мајки с обзиром на пол, доб и стручну спрему.

б) Један од задатака постављених у истраживању односио се на испитивање стилова рјешавања конфликта у потенцијално опасним ситуацијама. То су оне ситуације у којима понашање дјетета може довести до повријеђивања дјетета или друге дјете. Претпоставка је да родитељи услед недовољног педагошког знања и умијећа, не знају адекватно реаговати у специфичним ситуацијама као што су ове. У ту сврху конструисане су три такве конфликтне ситуације у

којима родитељи треба да прикажу начин свог реаговања на дјечије неуобичајено понашање. Налази добијени од испитаних очева и мајки, показали су да је претпоставка била исправна. Између поменутих стилова рјешавања конфликта испитаних очева, у све три ситуације утврђено је постојање статистички значајних разлика. Иста је ситуација и у случају испитаних мајки. Тако, у готово све три ситуације подједнако, можемо видјети да родитељи у преко 80% случајева регују асертивно, што у овом случају значи неадекватно датој ситуацији. Исправне реакције родитеља имали бисмо у свега нешто више од 10% случајева у свакој од три ситуације. Такођер, у неким ситуацијама нађени су и одређени постоци родитеља који би реаговали пасивно, што можда представља и најгору могућу реакцију у том тренутку. Овим налазима је потврђена друга потхипотеза овог истраживања.

в) На основу добивених налаза утврђено је да постоје статистички значајне разлике у манифестовању просоцијалног и агресивног понашања предшколаца. Такође, дјеца предшколске доби више манифестују просоцијално него агресивно понашање, али постоји не мали проценат предшколаца који као доминирајуће манифестују агресивно понашање, што захтијева посебну пажњу и адекватан педагошки третман на подручју јачања њихове социјалне компетентности. Такође је установљено да постоје статистички значајне разлике у манифестовању просоцијалног и агресивног понашања дјеце предшколске доби с обзиром на пол. Налази показују и то да дјечаци више манифестују агресивно понашање него дјевојчице, а дјевојчице опет манифестују више просоцијално понашање у односу на дјечаке. Налази су показали и да постоје статистички значајне разлике у манифестовању просоцијалног понашања предшколаца с обзиром на старосну доб и то између групе четворогодишњака и петогодишњака, те између групе четворогодишњака и шестогодишњака. Нису утврђене статистички значајне разлике у манифестовању просоцијалности између групе петогодишњака и шестогодишњака. Статистички значајне разлике у испољавању агресивног понашања предшколаца у односу на старосну доб нису утврђене у овом истраживању. Овим налазима је дјелимично потврђена трећа потхипотеза. Потврђена је кроз налазе који показују постојање статистички значајних разлика у манифестовању просоцијалног и агресивног понашања предшколаца, затим кроз налазе који показују постојање статистички значајних разлика у манифестовању просоцијалног и агресивног понашања дјеце с обзиром на пол. Потврђена је и налазом о постојању статистички значајних разлика у манифестовању просоцијалног понашања између група четворогодишњака и петогодишњака, као и између група четворогодишњака и шестогодишњака. Трећа потхипотеза није потврђена у дијелу у којем је утврђено непостојање статистички значајних разлика у манифестовању просоцијалног понашања између групе петогодишњака и групе шестогодишњака, као и налазима који говоре о непостојању статистички значајних разлика у манифестовању агресивног понашања дјеце с обзиром на њихову старосну доб.

г) Такођер, један задатак овог истраживања односио се на утврђивање утицаја родитељских стилова рјешавања конфликта на просоцијално и агресивно понашање дјеце предшколске доби. Корелације између сваког родитељског стила рјешавања конфликта са просоцијалним и агресивним понашањем дјеце, показују да не постоји статистички значајна повезаност између било којег родитељског стила рјешавања конфликта са просоцијалним и агресивним

понашањем дјеце. Међутим, на основу налаза регресионе анализе можемо закључити да родитељи ипак утичу на понашање дјеце путем стилова рјешавања конфликта, односно да асертивни стил рјешавања конфликта утиче на појаву више израженог просоцијалног и мање израженог агресивног понашања дјеце. Агресивни и пасивни стил рјешавања конфликта, уколико се посматрају самостално, дјелују на повећање изражености и агресивног и просоцијалног понашања дјеце, или на смањење изражености и агресивног и просоцијалног понашања дјеце. Зато се као једино и најбоље рјешење истиче асертивни стил рјешавања конфликта, који се као такав истакао у случају испитаних очева, али и у случају испитаних мајки. Иако се није издвојио као самосталан предиктор, он се издвојио кроз комбинацију пасивног и агресивног стила, који су опет садржани у асертивном стилу рјешавања конфликта. Налази истраживања показали су да стилови рјешавања конфликта родитеља, као предиктори учествују са 11% у објашњењу просоцијалности дјеце, односно са 10% у објашњењу агресивности дјеце. То нам говори да су просоцијалност и агресивност веома сложене појаве, те да су и узроци таквих понашања сложени и комплексни. Међутим, то води и на закључак да улога родитеља као основних модела понашања дјеце, све више слаби. Такођер, могуће је да временом долази до замјене улога, те да дјеца која бораве у вртићу већину времена у току једног дана, као главне моделе умјесто родитеља имају васпитаче или вршњаке. Ови налази односе се на узорак на коме је проведено ово истраживање, те њиме се уједно потврђује четврта потхипотеза, а уједно и главна хипотеза овог истраживања.

2) Јасност и логичност налаза

Сви налази су јасно и логично протумачени на основу адекватних методолошких укрштања. Породични процеси присиле (који представљају начине помоћу којих чланови породице управљају једни другима путем агресије и другим средствима присиле) истраживани су више пута. Утврђено је да у већини породица агресивне дјеце владају поремећени породични односи, који се називају породичним процесима присиле. У таквим породицама готово да и не постоји сарадња. Родитељи углавном грде своју дјецу, приговарају им и пријете. Упоредо с тим дјеца задиркују једно друго. У таквом окружењу агресијом се спречавају или избјегавају неугодни доживљаји. Тако, на примјер дјевојчица задиркује и гњави брата који је туче да би је спријечио у томе, те због тога добива од мајке батине. Таквим поступцима прекида се барем привремено неугодна ситуација. На тај начин се негативно поткрепљује агресивно понашање и повећава вјероватност његова понављања. Тако и дјеца и родитељи у њиховим међусобним односима примјењују агресију да би управљали једни другима и да би добили оно што желе. Такви обрасци понашања сматрају се присилом јер чланови породице своје циљеве не постижу сарадњом, односно просоцијалним понашањем, већ их остварују пријетњама, наредбама и сличним поступцима који укључују силу (агресију). Дјеца која у својим породицама уче овакав начин опхођења агресивна су и у другим условима, те често у каснијој доби крећу и путем делинквенције (Patterson, DeBaryshe i Ramsey, 1989 - *vidi kod: Vast, Haith & Miller, 2004*). Дакле, налаз Аида Булића у сагласности је са налазом Питерсона и сарадника јер се показало да агресивна дјеца у правилу код куће доживљавају агресију.

Надаље, утврђено је да су родитељске васпитне методе (које недвојбено укључују одређене стилове рјешавања конфликта) повезане са дјечијом агресивношћу. Родитеље треба подучавати да се дјелотворнијем опходе са дјецом, да се

воде начелима модификације понашања. Родитељи треба да уче замјењивати негативне изјаве (пријетње и наредбе – агресивни стил рјешавања конфликта) позитивнима, те да уче вербално подстицати дјечије просоцијално понашање. Такођер, родитељи треба да уче досљедно примјењивати казне које не укључују тјелесно насиље. Такве интервенције и програми обуке родитеља често доводе до великих промјена родитељског и дјечијег понашања (Vasta, Haith & Miller, 2004). Из овога произилази препорука за ново истраживање. Требало би издвојити дјецу и родитеље који исказују агresiју, а потом увести експериментални програм којим би се агресивно понашање замијенило просоцијалним. Тада бисмо могли очекивати резултате какве су постигли Веиста и сарадници.

Резултати истраживања родитељских васпитних стилова показали су везе између ауторитарног и пермисивног родитељског стила и релацијске агресивности дјеце предшколске доби. Са друге стране, утврђена је веза између ауторитативног васпитног стила и мање физичке агресивности предшколаца (Casas, Weigel, Crick, Ostrov & Woods, 2006). Такођер, истраживања су показала да постоји повезаност ауторитарног родитељског васпитног стила у коме доминира агресивни начин комуницирања са појавом вербалне агресивности дјеце (Eustice, 2000). Исти показатељ добио је и Аид Булић у овом истраживању, јер су дјеца из агресивних породица у правилу демонстрирала агresiју прије него просоцијално понашање.

Одређене студије потврдиле су и постојање утицаја породице на просоцијално понашање дјеце. Тако емпиријске студије говоре да је просоцијално понашање дјеце повезано са начинима на које родитељи социјализирају своју дјецу. Установљено је да је просоцијално понашање дјеце позитивно повезано са начинима подршке које користе родитељи, укључујући помагање при изради домаће задаће. Насупрот томе, употреба стеге (физичке казне, социјална изолација) била је негативно повезана са просоцијалним понашањем (Bar Tal, Nadler & Blechman, 1980).

Такођер, налази истраживања су показали да је деструктивно понашање родитеља у конфликту у негативној корелацији са емоционалном сигурношћу дјеце, док конструктивно понашање родитеља у конфликту позитивно корелира са емоционалном сигурношћу дјеце, као и са просоцијалним понашањем дјеце (McCooy, Cummings & Davies, 2009). Утврђено је и да родитељско деструктивно понашање у конфликту (деструктивни стил рјешавања конфликта) узрокује више изражено агресивно понашање дјеце, него конструктивно понашање родитеља у конфликту (Cummings, Goeke-Morey & Papp, 2004).

Једна студија је показала да постоји директна повезаност између деструктивног понашања родитеља у конфликту, негативних родитељских поступака, психолошке контроле са интернализираним и екстернализираним проблемима дјеце (Coln, Jordan & Mercer, 2013). Везу између деструктивног понашања родитеља при рјешавању конфликта и агresiјом дјеце открио је и Аид Булић у истраживању за ову докторску дисертацију.

Поред утицаја родитеља на просоцијално и агресивно понашање предшколаца, вршена су истраживања и утицаја медија на појаву просоцијалности и агресивности дјеце предшколске доби. Лонгитудинална студија у Америци показала је да агресивни и образовни садржаји у медијима могу такођер утицати на појаву просоцијалног и агресивног понашања предшколаца. Садржаји у медијима представљају један од предиктора појаве агресивног и просоцијалног понашања у раном дјетињству (Ostrov, Gentile & Crick, 2006).

Резултати истраживања показују и да су у раном дјетињству дјечаци више физички агресивни од дјевојчица, али да је код дјевојчица више изражена релацијска агресивност него код дјечака. И једна и друга категорија (дјечаци и дјевојчице) своју агresiју усмеравају према вршњацима истог пола (Crick, Ostrov, Burr, Cullerton-Sen, Jansen-Yeh i Ralston, 2006). Аид Булић је открио да агресивно понашање родитеља рађа агresiју дјеце, а да просоцијално понашање родитеља резултира просоцијалношћу дјеце. То је у складу са истраживањем које је провео Крик са сарадницима (2006).

Као један од предиктора агресивног понашања дјеце можемо поменути и дефицит у емоционалном знању (Denham, Caverly, Schmidt, Blair, DeMulder, Caal, Namada & Mason, 1986).

Такођер, као предиктор просоцијалног понашања дјеце предшколске (старија вртићка група) доби, можемо навести и способност бољег препознавања емоција. Налази истраживања показали су да се ово односи на дјечаке, док то код дјевојчица није случај (Brajša-Žganec i Slunjski, 2007).

Претходно наведена истраживања и презентовани закључци, потврђују чињеницу да родитељи појединим аспектима понашања утичу на појаву агресивности и просоцијалности дјеце. Ово су разлози због којих је аутор пошао од претпоставке о постојању утицаја родитељских стилова рјешавања конфликта (као посебног аспекта социјалних вјештина и аспекта људског понашања) на просоцијално и агресивно понашање дјеце. Међутим, треба имати на уму да су агресивност и просоцијалност дјеце сложени феномени који се не могу објаснити само једном групом фактора, што је разматрано у претходним поглављима.

3) Нови налази и препоруке за нова истраживања

1. Ово истраживање показало је да родитељи користе различите стилове рјешавања конфликта. Највише је заступљен асертивни стил, а потом пасивни и агресивни стил.
2. Родитељи се не сналазе у „опасним“ ситуацијама, тј. у ситуацијама када је дијете пред ризиком повреде или може повриједити другог.
3. Постоје значајне разлике међу дјецом у погледу манифестовања просоцијалног и агресивног понашања.
4. Агресивни стил понашања родитеља у рјешавању конфликта резултира агресивношћу дјеце, а асертивни стил резултира просоцијалношћу дјеце.

Сугестије за нова истраживања:

1. Издвојити родитеље и дјецу који показују агресивно понашање и подвргнути их Програму редукције агресивног понашања. На крају мјерити ефекте тог програма.
2. Испитати како и колико агresiја исказана на медијима утиче на агресивно понашање дјеце.

1) Укратко навести резултате до којих је кандидат дошао;

2) Оцијенити да ли су добијени резултати јасно приказани, правилно, логично и јасно тумачени, упоређујући са резултатима других аутора и да ли је кандидат при томе испољавао довољно критичности;

3) Посебно је важно истаћи до којих нових сазнања се дошло у истраживању, који је њихов теоријски и практични допринос, као и који нови истраживачки задаци се на основу њих могу утврдити или назирати.

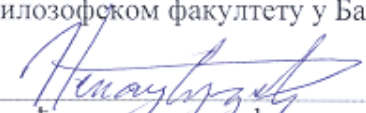
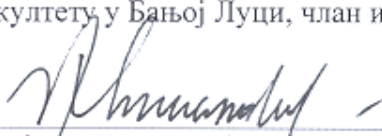
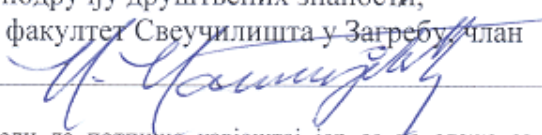
VII ЗАКЉУЧАК И ПРИЈЕДЛОГ

Објављени радови, биографија и истраживање проведено за ову дисертацију показују да мр Аид Булић испуњава све услове да приступи одбрани докторске тезе. Радови објављени у индексираним часописима (види радове наведене под редним бројевима 7, 8 и 9) у Списку објављених радова, показују да кандидат испуњава услове и кључне претпоставке за одбрану докторске дисертације што је прописано „Одлуком о додатним условима за одбрану докторске дисертације на Универзитету у Бањој Луци“ бр. 01/04-3.138-40/17 од 26.01.2017. године (Види Прилог 1). Осталих шест радова које је мр Аид Булић објавио показују да он испуњава услове за одбрану дисертације. Истраживање урађено за одбрану тезе на дисертацији под насловом „Утицај родитељских стилова рјешавања конфликта на просоцијално и агресивно понашање предшколаца“ показује да кандидат мр Аид Булић влада адекватним нивоом методологије, да истраживању приступа систематски и сериозно, што показује да овај кандидат може приступити усменој одбрани тезе. Предлажемо да у Комисију за одбрану буду именовани професори: Сузић, Микановић и Матијевић.

- 1) Навести најзначајније чињенице што тези даје научну вриједност, ако исте постоје дати позитивну вриједност самој тези;
- 2) На основу укупне оцјене дисертације комисија предлаже:
 - да се докторска дисертација прихвати, а кандидату одобри одбрана,
 - да се докторска дисертација враћа кандидату на дораду (да се допуни или измијени) или
 - да се докторска дисертација одбија.

ПОТПИС ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

Датум: _____

1. а) Др Ненад Сузић, редовни професор, Педагогија, Општа педагогија, Методика васпитно-образовног рада, запослен на Филозофском факултету у Бањој Луци, предсједник;

2. б) Др Бране Микановић, ванредни професор, Педагогија, Општа педагогија, запослен на Филозофском факултету у Бањој Луци, члан и

3. в) Милан Матијевић, редовни професор, биран на предметима Дидактика и Методика наставних предмета у подручју друштвених знаности, Учитељски факултет Свеучилишта у Загребу, члан

ИЗДВОЈЕНО МИШЉЕЊЕ: Члан комисије који не жели да потпише извјештај јер се не слаже са мишљењем већине чланова комисије, дужан је да унесе у извјештај образложење, односно разлог због којих не жели да потпише извјештај.

Изјава 1

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем
да је докторска дисертација

Наслов рада Утицај родитељских стилова рјешавања конфликта на просоцијално и агресивно понашање предшколаца

Наслов рада на енглеском језику Impact of parents conflict resolution styles on prosocial and aggressive behavior of preschoolers

- ☒ резултат сопственог истраживачког рада,
- ☒ да докторска дисертација, у цјелини или у дијеловима, није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- ☒ да су резултати коректно наведени и
- ☒ да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци, дана 18.12.2018. године

Потпис докторанта

Изјава 2

Изјава којом се овлашћује Универзитет у Бањој Луци да докторску дисертацију учини јавно доступном

Овлашћујем Универзитет у Бањој Луци да моју докторску дисертацију под насловом
Утицај родитељских стилова рјешавања конфликта на просоцијално и агресивно понашање
предшколаца

која је моје ауторско дјело, учини јавно доступном.

Докторску дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату
погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у дигитални репозиторијум Универзитета у
Бањој Луци могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце
Креативне заједнице (*Creative Commons*) за коју сам се одлучио/ла.

- ☒ Ауторство
- ☐ Ауторство – некомерцијално
- ☐ Ауторство – некомерцијално – без прераде
- ☐ Ауторство – некомерцијално – дијелити под истим условима
- ☐ Ауторство – без прераде
- ☐ Ауторство – дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци
дат је на полеђини листа).

У Бањој Луци, дана 18.12.2018. године

Потпис докторанта

Изјава 3

Изјава о идентичности штампане и електронске верзије докторске дисертације

Име и презиме аутора Аид Булић

Наслов рада Утицај родитељских стилова рјешавања конфликта на
просоцијално и агресивно понашање предшколаца

Ментор Др Ненад Сузић, редовни професор

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци, дана 18.12.2018. године

Потпис докторанта

